

12+

1
2015

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2015

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АЕХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АЕРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор

ХЪОДЗАТЫ АЕхсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис

Поззи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪАДЗАТЫ Станислав, КЪУСРАТЫ Анатоли,
ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2015

НОМЫРЫ ИС:

ДЖЫККАЙТЫ ШАМИЛ: 75 АЗЫ

<i>ДЖЫККАЙТЫ Шамил. Рухс къæсæр. Æмдзæвгæтæ,</i> прозæ, цитатæтæ	6
<i>ДЗАСОХТЫ Музафер. Мæйты дæргъæн азтæ. Кæрон</i>	19
<i>БИАЗЫРТЫ Кромвел. Æмдзæвгæтæ</i>	41
<i>ГУСАЛТЫ Барис. Стæмтæй иу. Цардвæндаджы уацау</i>	46
<i>БЫРНАЦТЫ Барон. Хъæлдзæг хабæрттæ</i>	86
<i>ХЪОДЗАТЫ Æхсар. Фидæны чиныг «Исчи»-йæ.</i> Æмдзæвгæтæ	89

МАХ ДУДЖЫ РАВДЫСТ 103ФЫССÆДЖЫ ТРИБУНÆ

<i>АЙЛАРТЫ Измаил. Дыууæ ныхасы «Æлутон»-ы</i> тыххæй	116
--	-----

ÆВЫД-ДЫВЫДОНЫ ДУГ

<i>Литературон уацмысы социалистон мидис æмæ национ</i> характер	123
---	-----

АРВИСТОН 128ТÆФÆРФÆС

Бицъоты Гриш	137
---------------------	-----

Паддзахады хæс у, адæм иу
æвзагыл кæм дзурынц, уыцы
зæххытæ баиу кæнын æмæ,
æвзаджы рæзтæн цыдæ-
риддæр къуылымпыйы хос у,
уыдон фесафын.

Владимир ЛЕНИН

ДЖЫККАЙТЫ ШАМИЛ: 75 АЗЫ

ДЖЫККАЙТЫ Шамил

РУХС КЪÆСÆР

АРФÆ

Дæ рухс къæсæрыл дард балцы куы цæуай,
Нæртон фарн хæсс дæ ныхыдзуары уæд,
Дæ рахиз фæрсты Уастырджи цæуæд,
Сæрыстыр у дæ ир æмæ дæ хъæуай.

Дæ хæлæрттимæ макуы схæц быцæуай,
Дæ зæрдæ уæд нæ фыдгултæн æхгæд,
Цы кусай, уый дæ намысджын кæнæд,
Дæ тых, дæ зондæй дзыллæты куыд хъæуай.

Нымад у рæстæг. Кады балц фæцис,
Ныр дзагармæй дæ хæдзармæ ыздæхыс, –
Уæ рухс къæсæрыл ног фарнимæ хиз,

Уæ къонайы фæрныгæй фен уæ рæхыс,
Ныууадз æддæ фыдбылыз æмæ низ,
Æдзухдæр уæд уæ Сæрзæды харæ хыз.

1994.08.08

* * *

Æрцыдис ахæм рæстæг, ахæм, –
Нæ хъиутæ стонг фосау хæрæм;
Бæлас гуыппы тыххæй фæлдахæм,
Нæ хъалæй къæдзæхтыл бырæм;

Сæ номыл нал æрвæссынц адæм,
Кæнæм нæ иры кад дзырддаг;
Куывдты нæ туджджынтимæ бадæм,
Нæ сæры астæу сын – фæндаг;

Нæ гуыбын чи бафсады, уымæн
Кæнæм йæ сау фæндтыл хъæлæс;

Нæртон лæг нæй, æмæ нæ хуымæн
Ыскодтам сау мæтыхтæй гæс.

1995 азы май

АРГЪАУМÆ БÆЛЛЫН

О мæ хорз нана, мæ зынты
Æз дæу фæмысын ныр дæр.
Кувын æз, нана: мæ фынты
Ды куы фæзынис уæддæр.

Курын: ракæн та мын аргъау,
Ратт мын цин æмæ æнцой,
Уадз, сызгъæрин бонтæ маргъау
Ног нæ дыргъдонмæ тæхой.

Уадз, бæгъатыримæ стæры
Æз мæ рог сæнтты цæуон;
Фенон, не знæгты куыд тæры
Дард нæ уæзæгæй нæртон.

Радзур ды мæнæн, куыд сæтты
Раст зылыны тых æдзух, –
Фенон Уазы къуыппыл зæдты,
Фенон Поты фæзы дугъ.

Уадз, дæ зонд æмæ дæ дзырдæй
Дуне срæсугъд уа мæнæн;
Уадз, æрбайрох уой дæ фыртæй
Катай, рыст æмæ ингæн.

1995.01.03

* * *

Адæмыл хур дæр не 'ххæссы.

Табу кæнын, ыскæнæг Тых, дæуæн,
 Ды мын мæ риуы хуры къæртт нывæрдтай.
 Цы ис фæрнагдæр амондæн лæвæрттæй,
 Æз уымæй хайджын нардутæй фæдæн.

Мæ зæрдæйы рухс – хъарм æмæ фæлмæн,
 Æхсæв æм сыстынц сидзæр удтæ мæрдтæй,
 Йæ цард кæмæн у саудалынг æфхæрдтæй,
 Хæссынц дзы уыдон схъис тынтæ зынгæн.

Нæ йыл ауæрдынц хионтæ кæрæфæй,
 Зынггай сын уарын уарзты арт рæдау,
 Уæддæр дзы скъæфынц стъæлфæнтæ хæлæфæй.

Мæ зæрдæ, судз! Дæ рухс хæларæй тау!
 Куы 'рхауон æз хæрамы бын зæрддзæфæй,
 Уæддæр дæ хурæй хурхорты рæвдау.

1993.14.05

* * *

Уыдтæн нывонд фыдæбон æмæ мастæн,
 Уæддæр мæнæн æнцон уыди цæрын:
 Æз адæммæ хæлары цæстæй кастæн,
 Нæ уыд мæнæн кæйдæр хорздынад рын.

Æвгъау ысты лæджы ныхæстæ хъастæн,
 Мæ дзырдтæ æз уæздан уарзтæн дæттын.
 Йæ цард – æхцон, йæ зæрдæ рухс у растæн,
 Йæ къух ыссардзæн искад бон йæ тын.

Ныхъхъуытты уадз дæ хъаугъатæ, ныхъхъуытты,
 Фыдгултæн уæд сæ судзаг хæрам барст.
 Зæххыл кæйдæр æхсызгонæн кæй хъуыдтæ,
 Гъе уымæй дæр дæ сусæг ызнаг тарст.

Бибитæ сты зæрин æмæ налхъуыттæ,
Дæтты нын амонд иунæг хæзна – уарзт.

1994.16.03

ДУНЕСКÆНÆГÆН

Æз цæрын зæххыл дæ барæй – æмæ бузныг,
Ис мын боны рухс лæварæй – æмæ бузныг.

Цард зынаргъ у, уый зындон куы уа, уæддæр,
Æз нæ райгуырдтæн цагъарæй – æмæ бузныг.

Нæй мын галуан, нæй мын кæрц, фæлæ уæддæр
Дон мæныл нæ тæдзы царæй – æмæ бузныг.

Мигъ мæ хуымыл их ызгъалы, фæлæ хур
Хатгай ракасы йæ тарæй – æмæ бузныг.

Фесты ‘гас хъæутæ æдзæрæг, фæлæ уыг
Базад уæзгуытыл бындарæй – æмæ бузныг.

Ис мæнæн æмбæлттæ – Сагъæс æмæ Хъыг,
Мемæ хорз цæрынц хæларæй – æмæ бузныг.

Уарзты уидæгтæ мæ удæй тоны маст,
Нæй сын сыскъуынæн бындзарæй – æмæ бузныг.

Цард хæст у, фæхты мæ хойы, æз уæддæр
Амонд агурын æхсарæй – æмæ бузныг.

1994

ÆХСÆВÆДДÆ

Мæйдар. Мæ алыварсты кардæй
Æрзылдтон хахх, –
Нæ йыл æрбавæрдзæн мæнгардæй
Æвдиу йæ къах.

Дæлимон! – бирæгъы дæндæгтæй
Мæ хъуырыл – хал.
Фæндагыл зинтæ æмæ знæгтæй
Ныццагътон бал.

Домбайы сау барцæн йæ хилтæй
Ысбыдтон уарт,
Кæлмыты ‘взæгтæ ‘мæ къæдзилтæй
Ыскодтон арт.

Уæддæр ма ус-бирæгъæй тары
Æдас нæ дæн.
Йæхи мæм комхæлиуæй дары, –
Æргæвддзæн мæн.

Нæй уымæн басæттæн табутæй,
Нæдæр тыхæй.
Мæ туг мын цъирдзæни къæбутæй...
Уæххæй, уæххæй!

1995.12.09

ЗÆРВАТЫКМÆ

Ныссаст фыдвæззæджы дæ базыр,
Æрлæуу, – кæдæм тæхыс цафæй?
Мæ къæс мын буц уазæгау бавзар,
Мæ зæрды сусæг фæндтæ нæй.

Æрбад, – дæ чырæг дæ ныууагъта,
Сæ балцы адард ысты ныр.
Æхгæд у арв дæр мигъæй, мах та
Нæ дарæм тулдз дуарыл гуыдыр.

Уыдзæн дын урс аргъуан мæ базыл,
Уыдзæн дын рухс æнцой фынтæн.
Æндидздзæн уалдзæгмæ дæ базыр,
Уæдмæ дæ бæлццон дæр зындзæн.

Мәнән дәр асасти мә зәрдә,
 Ныууагытой рухс бәллицтә мән.
 Уәддәр мын ног ахстонәй сәрды
 Дә зард дыдзы цинтә хәсдзән.

1997

ДУР

Хуры буц хъәбул — уәларвәй
 Рахаудтән зынгәй.
 Кодтон зәххы риуыл тарфәй
 Мин азты фынай.

Иу хатт мән хъәддаг ләг систа,
 Сагыл фехста мән.
 Кодтат уәд мә тыхыл дистә,
 Хотых уын уыдтән.

Цавтат сау арцәй мә зәрдә,
 Калди дзы цәхәр.
 Хъаләй систат уәд уә сәртә.
 Стъалытәй уәлдәр.

Зәхх уын арвәй уәд фәхицән,
 Сәвзәрд уын хъысмәт.
 Аразут мәнәй уәхицән
 Аргъуан әмә скъәт.

Мур нә ауәрдут цъәх дурыл,
 Даут мән цыртән...
 Курын иунәг хатыр: хурыл
 Макуы фехсут мән.

1999.25.12

* * *

Мә цард фыдәбон уыди, тыхст,
 Уәддәр мә сомбонәй нә тарстән.
 Ныр мыл мә хәсты хыз әртыхст,
 Рәстәг мын нал фаг кәны уарзтән.

Хъыгтæй нæ ирвæзæн – ингæн.
 Мæныл æнæфыст хæстæ цал и!..
 Уыдис цæрыны бар мæнæн,
 Ныр мын мæлыны бар дæр нал и.

1998

* * *

Дзырдтон мæ хъыгтæ тулдзæн, –
 Æндæр хъусæг мæм нæй.
 Кæсын, æмæ йæ сыфтæр
 Æрызгъæлы сыгъдæй.

Мæ уарзт фæдзырдтон дурæн,
 Фæхъуыста мæм æнцад.
 Кæсын, æмæ йæ риуыл
 Æрвдидинаг æрзад.

1993.21.11

ДУМА О РОДНОМ ЯЗЫКЕ

(Уацæй скъуыддзаг)

(...) Да, проблемы есть. Наш язык для многих стал чуждым и недоступным. Его изучение в школах оставляет желать лучшего. В литературу мало приходит свежих сил. На языке титульной нации не ведется делопроизводство. По конституции республики он является государственным, но практически не становится языком парламента и правосудия. И многое другое.

Злаки, в отличие от сорняков, нуждаются в добром уходе. Наш язык для нас тот простой хлеб, о котором свято говорил божественный Данте. Если французам понадобился трактат о защите своего языка, то осетинам сам Бог велел принимать меры для сохранения родного языка. Прежде всего, нужен закон о языке, определяющий его статус и средства его развития. Наступило время создания национальной школы. Если язык коренного населения Осетии найдет свое место в сфере общественной жизни, то его знание станет необходимым и престижным...

*Газет «Северная Осетия»,
 2002 азы 20 август*

РУВАС

(Уацæй скъуыддзаг)

Ирон æмбисонд зæгъы: «Æмбисæндтæ фыдæлтæй баззадысты», «Æмбисæндтæ æцæг сты»...

Мæ фыдæй хъуыстон... Искæмæн йæ балц кæнæ йæ базар фæрæстмæ, уæд-иу загъта: «Рувас мыл амбæлд»...

...Рувас у бирæгъ æмæ куыдзы мыггагæй. Уыдон кæддæр уыдысты кады уавæры... Нæ рагфыдæлтæ цардысты цуанæй, нæ сæм уыд хæцæнгарз æмæ уыдысты æнабон, бирæгъ та сæрæн цуанон у æмæ адæмæн бæллиццаг уыд. Уыцы рæстæджы адæймаджы «куыдзы хуызæн» схонын æфхæрд нæ, фæлæ цыты нысан уыд. Лæппуйыл æппæты буцдæрæн æвæрдтой ном **Гуыйман** (Куй Ман) – **куыдз лæг**...

...Ираны къæлиндары азæрмайы фыццаг бон хуынди “рувасы бон”. Бируни фыссы: уыцы бон-иу паддзахæн сихоры размæ сæрмагондæй æрбахастой æмæ равдыстой рувас, уымæн æмæ “уыцы бон рувас фенын нысан кодта амонд ссарын”.

...Æмбисонд нæм æрцыд, ирайнаг адæмтæ иумайаг культурон дунейы куы цардысты, уыцы заманæй. ...Фыдæлтыккон æмбисонд цыдис æнусæй æнусмæ, йæхи нæ ивта æмæ нæ саст цардивæнты, сыгъдæгæй æрхæццæ нæ рæстæгмæ, æрхаста нын йæ заманы рæстдзинад...

...Нæ исбонны ахъаззагдæр бæркад у не ‘взаг. Уый нын хъахъхъæны нæ фыдæлты зонд, нæ Истори, мах та йын хъуамæ бахъахъхъæнæм йæ цард æмæ йæ сыгъдæгдзинад.

Газет «Рæстдзинад»,
1996 азы 21 декабрь

ЦЫ УЫДЗÆН НÆ ФИДÆН

(Уацæй скъуыддзаг)

...Нæ фыддæр знаг – нæ гуыбын. Сæфтмæ нæ тæры карз нозт... Басыгъд хъылмайæ нæ хуыз, байсыст нæ туг, бандзыг нæ нуар...

Æрымысæм сын (нæ фыдæлтæн – ред.) сæ куырыхон фæдзæхст: «Адæмтæ хæлæг уæд кодтой Нартмæ, сæ хорзы кой дардыл уæд хъуысты Нартæн, сæ гуыбыныл хæцын куы фæрæзтой... æнæгъдау фыр нозтæй се ‘фсарм куы нæ сæфтой, сæ зонд, се ‘хсар куы нæ састой»...

...Фæстаг заманы не ‘ргом аздæхтам фыдæлты æгъдæуттæм. Фыссæм, дзурæм, æвдисæм. Хорз у адæмы æгъдæуттæ мысын, хуыздæр та у уыдон æххæст кæнын. Фæлæ та мах иуырдаæм фæуæз кодтам. Æгъдæуттæй райтынг кодтам æрмæст бæрæгбонтæ æмæ куывдтæ. Æмæ, – гъæйда-гъа!– хæрæм æмæ нуазæм... Хорз у, бæгуыдæр, куывдты бадын. Фæлæ уымæй цард нæй... Ирон æгъдæуттæ канд хæрд æмæ нуæзтæй нæ цыдысты. Мардæн уагътой дугъ. Æвардтой хъабахъ. Хастой æлæм. Уыдон уыдысты ерыстæ. Цины бон хъазыдысты бæхтыл, æхстой милмæ, æппæрстой дур, хæцыдысты хъæбысæй... Бирæ уыдысты зонд æмæ буар фидаргæнæн фæлварæнтæ. Æхсыст фæсивæды хъару, рæзт сæ арæхстдзинад, тырныдтой кад æмæ намысмæ...

...Нæ иннæ низ – пайда... Мулк адæмыл æфтауы зыд æмæ кæрæф. Æнæфсис бонджынтæ хæлоф кæнынц. Бынтæ уаргæйæ æфсымæртæ дæр нæ фидауынц... Нал ис æфсарм. Худинаг амард... Уарзондзинад сси мондаг, товар. Хæлæрттæ хæрмуд нал сты, сæ зæрдæтæ кæрæдзимæ нал райынц, ахицæн сты, ис ма æрмæст æмдзæхдон къордтæ. Æхсæнадæн кусын, иумæйаг хъуыддагыл архайын сси æррайы нысан. Алчидæр æндзары æрмæст йæхи гуылы бын...

Ахæм уавæрты мах хъæуы фидар национ идейæ, иумæйаг адæмон æгъдау, иудзинад... Кæд алы ирон дæр йæхи пайдайæ иумæйаг хъуыддаг сæйрагдæр скæна, уæд фæрнæйдзаг уыдзæн алы ирон дæр æмæ æппæт Ирыстон дæр.

*Газет «Рæстдзинад»,
1993 азы 6 октябрь*

ÆХСНЫФТÆ

ÆНАХУЫР БÆЛЛИЦ

Проспекты хъæлдзæгæй æрцæуын. Хъайттаты Сергей æдзухдæр уым тæзгъо фæкæны, æмæ йыл хæрхæмбæлд фæдæн. Кæрæдзийæн салам радтам.

– Кæцæй цæуыс, цæамадаг? – фæрсы мæ. Афтæ мæ буцæн хоны: нæ фыдæлтæ иу хъæуæй рацыдысты.

– Уæллæй, киноы уыдтæн. Иунагæй æнкъард кодтон æмæ, зæгъын, мæхи аирхæфсон.

– Æмæ куыд аирхæфстай?

– Афтæ, æмæ йын зæгъæн дæр нæй.

– Уагæры цы федтай?

– «Каритан». Жан Марэ дзы хъазы. Уый иу гуыппытæ кæны, иу гуыппытæ, æмæ диссаг. Цæммæртты цæгъды æмæ лæгæн æхсызгон цин хæссы.

– Цæгъды, зæгъыс? Æмæ йын уæд ардæм æрбакæнæн нæй?

1982 азы июнь

ХЪÆНДИЛ ДÆР БАЗМÆЛЫД

Бадын фысджыты стыр æмбырды. Трибунаæм схызт Мыдзас, цъæхдзаст ныгъуыци фыссæг. Дзуры цыдæртæ хъæрæй, фауы рескомы, тох кæны хицауады ныхмæ. Ныр рескомы секретарь – уым.

Хъусын æмæ цин кæнын. Уæ, сызгъæрин фестай, демократи, кæд цæй хорз дæ, уæд. Ды – аргъæутты æхсыры цад, ды – нымæтын ехс, ды – кæлæнгæнаг. Ды тæрхъусы фестын кæныс домбай.

Хъусын æмæ дис кæнын. Уæ, мæрдты рухсаг уай, Рутен, кæд цæй дæсны уыдтæ, уæд. Кæддæр ныффыстай радзырд – «Хъæндил дæр базмæлыд». Мæнæ мæ разы, кæй кой кодтай, уый. Ды пехуымпар уыдтæ, уæдæ цы!

Хъусын æмæ худæгæй мæлын. Мæ цæстытыл уайы мультфильм. Уæртджынхæфс аппæрста йæ уарт, йæ сæр систа бæрзонд, йæхи бауыгъта, азгъордта, базад ыл базыртæ æмæ стахт. Стахт, фæлæ уайтагъд цъыфы фæцыди йæ тæпп.

Иу хатт дын уынджы æрцæуæм. Рацыд мæнкъи Бонапарты кой. Нымайæм ын йæ хинтæ, йæ хæрам, йæ фыдмитæ. Уæд дын Мыдзасæн йæ сæр йæ уæхсчыты астау æрныгъуылд, лæг цъымарайы куыд ныгъуыла, афтæ, суанг йæ гуыбынмæ æрхæццæ йæ сæр æмæ уырдыгæй дзуры:

– Уæллæй, аз ныр дæр йæ кой кæнын нæма уæндын.

Уæд, нæ сафæджы йæ куыстæй куы фæсырдтой, ууыл афæдз цыдаид.

Æндæр хатт та иу ран лæууæм. Ныхас нæм æрæфтыд нæ уавæры тыххæй. Иу афон дзуры Мыдзас:

– Зонут, æз сыхмахæй тынгдæр мæсты кодтон нæ хицæуттæм. Сыхмахæн цы у! Сыхмах-иу уæ мæстытæ скалдтат æмæ уын æнцон уыд. Фæлæ мæнæн зындæр уыд, æз сæ мæ хуылфы æмбæхстон. Æмæ сыгътæн, сыгътæн сæ зынгæй.

– Уæ, дæ фæнык фесафай ды! – загътон æз дæр. – Æхсар æмæ Камал хицæутты сау митæ хурмæ кæй хастой, уый тыххæй фæхаудтой сæ куыстæй, сæ разы сын дардтой къæппæг. Дыууæ азы сæ бинонтæ цæмæй цардысты, уый Хуыцау зоны ‘рмæст. Ды дæ «мæстытæ» дардтай æмбæхстæй æмæ дæхицæн ссывтæй æхцæ, кодтай карьерæ, дæ фатертæ ивтай хуыздæрæй хуыздæрмæ. Дæуæн зындæр уыд, бæгуыдæр. Тæригъæддаг уыдтæ, бецау!

Æниу цы мæнг загъта. Зын у тæппудæн: йæхæдæг – йæ ахæстон, йæ зæрдæ – йæ марæг. Зын у низ буары дарын. Хъæбатырæн йæ зæрдæ сыгъдæг у, сыгъдæг зæрдæ рухс у.

Æргомдзурæн рæстæг, табу дæхицæн. Уæлæ, цы сфæлдыстай, уый. Æгайтма слæг.

1987

ДОМБАЙ ÆМÆ ЙÆ ХÆРÆГ

Бирæтæ дис кæнынц: «Нæ сæрдар уыцы сæрхъæнты йæ фарсмæ цы дары?!»

Цы сын загътон? Мæнæ сын Лессингы æмбисонд «Домбай æмæ йæ хæрæг».

Домбай цыд хъæдмæ, йемæ кæны хæрæг. Кæны йæ, цæмæй йын йæ нæргæ хъæрæй сырды тæрсын кæна, йæ размæ сæ тæра æмæ йын æнцон уа цуан кæнын.

Уæд æм иу къæйных халон дзуры бæласæй:

– Худинаг дæм нæ касы хæрæгимæ цæуын? Кæимæ кæныс æмдзæхдон? Кæмæн кæныс æмбалы кад!

– Чи мæ хъæуы, пайда мын чи у, уымæн! – дзуапп радта домбай.

Афтæ у, гъе, се ‘гъдау бæстыхицæуттæн.

МÆСЫГАРАЗÆГ

Рындзы сæр лæууы рагон мæсыг. Бæрзонд фæцыд, цыма арв йæ сæрыл систа, афтæ. Лæууы фидар æмæ сæрыстырæй. Йæ дуртæ – нæмыгдзæфтæ, йæ сау нуæстыл схæцыд бур хъуына.

Кæсын фыдæлты фидармæ, кæсын æмæ дис кæнын: «Цы тых, цы зондæй сæнтыст ацы алæмæт? Ам, карст цъæх айнæгыл аразæн дур нæй. Уæдæ цавæр уæйыг фæхаста арф комæй ацы фæзгъæртæ? Чи самадта аххæрæджыйас дуртæ æндыгъд систы? Уыдис, æнæмæнг уыдис нæртон лæгтæ, гуыппырсартæ!..»

Кæсын æгомæг дуртæм. Кæсын æмæ бæллын: «Тæхуды, куы уайд мæнмæ дæр нæртон курдиат, куы цæуид мæ дзырд, уæд Хуыцауы фæндæй райгас уайд домбай аразæг, иу фендмæ сыстид мæ разы...»

Æрбадтæн иу къæйыл, хъуыдыты ныгъуылын. Уалынмæ иу стæгыл андæгъд мæ цæст. Стуры мæкъуыстæг. Рагон, мæстæг. Систон æй хæмпæлæй. Мæ армы, стæг цы вæййы, уый. Иу афон æй асхуыстон, æмæ кæрдæджы стæлфыд...

Æрцыд æнахуыр диссаг. Хæмпæлæй сыстад сау æндæрг. Сырд, минотавр. Дæ фыдгул мæ раны фæуæд. Тарстæй мæхи аппæрстон иуварс. Сырд уынæргъы, богътæ кæны. Лидзынмæ хъавын – лидзæн дæр нæй. Фæстæмæ фæкастæн: мæнæ дын гал! Дынджыр, куырæфцæг, сау къобор.

– Æрлæуу, дзигло! – дзуры мæм гал. – Дæу фæндыд, мæсыг чи сарæзта, уый фенын?

Æз тæрсын, мæхи иуварс ласын.

– Æрлæуу, æдылы, галæй чи тæрсы? – уайдзæф мын кæны. – Дæхи фæндыд афтæ.

– Æцæг, фæлæ мæн фæндыд лæг фенын, – тæрсгæ-ризгæ дзурын æз.

– Дæ дзыхæй дзуры лæджы æрдз. Лæг та къуырма æмæ куырм у.

– Цæмæн зæгъыс уый? – ныхмæ йæм æрлæууыдтæн æз. – Лæгæн йæ цæст – уынаг, йæ зонд – кæрдаг.

– Уæдæ мæм хъус! – дзуры та гал. – Зæгъыс, чи фæхаста ацы дуртæ комæй? Уыдон фæластон æз – гал. Ацы гæмæх фæхсты нæ уыд галвæндаг. Мæныл мæ хицау æвæрдта æфсондз – дыххъусыг къæлæт. Рæтæнтыл баста ацы дуртæ, скъæрдта мæ ацы хæрды, рындзы сæр æфтауц кодтам дурты цæнд.

– Хæрзаг буц дæ дардтой!

– Уæдæ куыд! Мæ тых сысти, фæлæ мын бæрз уисæй мæ уæнгты уагътой ног тыхтæ. Фæстагмæ ластон, уалæ сæрæвæрæн цы дæргъæццон дур ис, уый. Æз размæ хæцын, дур æнцайы фæстæмæ. Схæццæ дæн ацы сапмæ. Уисы бын удхар кæнын, мæ тых лæмарын, фæлæ нæй – ныффæрск и дур, нал æккуырсы размæ... Цæстыты туг ныббадт, тартæ кæнынц, донзоныг бадæн, хъуыстон ма æрмæст уисы æхситт.

Кæсын, æмæ галæн йæ цæссыг кæлы, тæдзы æгомыг дуртыл.

– Цы уыди уый фæстæ? – хынцфарст æй кæнын æз дæр.

– Æмæ цы уыд! Саст фесты галдæрæн уистæ. Ацы хатт сæ бон нал баци мæ рыст уæнгты ног тых бауадзын. Нæ удхармæ рацыд сæ зæронд лæг, рухсаг уæд, æмæ загъта: “Уæ зонд фæцыд? Цы хæдмæл кæнут уæхи аргъ гал!”

– Æз дын цы дзырдтон! – фæуæлмонц дæн æз. – Лæг зондæй цæры.

– Хины зондæй! – бахудти гал. – Мæсыг сцæттæ ис. Æз уыргæфтыд фæдæн. Куыстæн нал бæззыдтæн. Уæддæр ма сын фæстаг хорзы бацыдтæн. Аргæвстой мæ сæ куывдæн. Мæн хæрынц, мæсыгамайæгæн нузæнтæ æмæ нард хæйттæ дæттынц.

Уыцы сахат кæцæйдæр æрбайхъуыст адæмы хъæлаба. Гал ныббогътæ кодта, йæхи хæмпæлмæ баппæрста, – æндæрг фестад, стæй æрбадæлдзæх. Пысыратæй ма зынди æрмæст зæронд мæкхуыстæг.

Бадын рындзыл. Мæ сæр æруагътон мæ уæрджытыл. Мæ разы – галы стæг, мæ сæрмæ – дурмæсыг, æнæхицау гæнах, æнæном цыртдзæвæн.

1993.23.11

МÆЙТЫ ДÆРГЪÆН АЗТÆ*

* * *

Таксист уынгты фæцæйтахт. Кировы уынджы проспекты кæронмæ куы ‘рбахæццæ, уæд фæурæдта æмæ рудзынгæй рахъæр кодта:

– Кæдæм цæуыс, Хасанбег?.. Сбад æмæ дæ аласон.

Хасанбег йæ ном куы айхъуыста, уæд машинæмæ йе ‘ргом аздæхта. Шофырмæ кæсы, фæлæ йæ зонгæтæй цыма никæй хуызæн у... Сбадти, уæдæ цы уыдаид. Йæ зæрдæ дардта, цалынмæ мæ нæхимæ ласа, уæдмæ, чи у, уый базондзынæн, зæгъгæ.

– Кæдæм цæуыс, Хасанбег? – бафарста таксист, къæдзæхы йас лæгæн тыхтæй-фыдтæй машинæйы сбадын куы бантыст, уæд.

– Олгинскæмæ, – дзуапп радта Хасанбег.

Шофыр йæхинымæр хъуыдытыл фæци, зындгонд уæзæгтæисæг æндæр хъæуы куы цæры, уæд Олгинскæмæ цæмæн цæуы, зæгъгæ. «Æвæццæгæн, æй хъуыддæгтæ ис», – скарста йæхинымæр æмæ машина йæ бынатæй фесхуыста.

Фæндагыл шофыры аныхæстæ кæнын фæндыд, фæлæ цæмæй райдыдтаид, уый нæ зыдта. Хъæумæ куыд фæцæйхæццæ кодтой, афтæ йæм исты зæгъыны ныфс дæр разынд æмæ йæм дзуры:

* Кæрон. Райдайæн кæс фароны 11-æм æмæ 12-æм номырт.

– Дæ фæстаг рекорд цас уыди?

– Цыппæрдæс цайцымæны иу хъæдынзимæ, – дзуапп радта бæлццон...

Хъуыддæгтæ фæстæдæр рабæрæг сты. Шофыр, машинæйæ кæмæ фæдзырдта, уымæн йæ ном æцагæйдæр Хасанбег хуынди, æрмæст дунейы чемпион Хасанбег нæ, фæлæ уый халæмдих чи уыд, ахæм лæг.

Хуызæнæй хуызæнмæ, дам, кæддæр чидæр лæг куы амардта, уæд мах рæстæджы горæтæй Олгинскæмæ лæг ивддзагæй куы аластæуа, уæд цас диссаг у?!

* * *

Дæйыхъæу Уæлладжыры комы зæронддæр æмæ зындгонддæр хъæутæй иу у. Уартæ Мызурыбынмæ куы фæцæйхæццæ кæнай, уæд хидыл галиуырдагæм фæзил æмæ хæххон фæндагыл фæхæрдмæ кæн.

Фыццаг цы хъæумæ схæццæ уай, уый уыдзæн Æрхон. Уырдыгæй дæр та куы фæхæрдмæ кæнай, ноджы æмхæрдзы, уæд дæ фæндаг схондзæн Дæйыхъæумæ.

Рагон у, о, фæлæ зындгонд та цæмæйты у, уый æппæт адæм нæ зондзысты.

Сæ сæйрагдæртæ сты æртæ. Æгъдæнцæйттæ уыдон æрхъуыды кодтой. Раст зæгъгæйæ, раздæр, дам, æндæр мадзалай архайдтой. Цæмæй бæхмæ схизой, уый тыххæй йын йæ фарсыл къæбæлтæ къуырдтой, фæлæ сæ фæстæдæр æгъдæнцæйттæй аивтой.

Уæдæ уадгуырой саразыны хъуыды дæр фыццаг уыдонмæ фæзынди. Хохы цъуппыл, дон æввахс кæм нæ уыди, уым куырой æрдæгарæзт куы фесты, уæд сын чындз хæринаг схаста æмæ сæ кæстæры æххуысæй – йæхæдæг хистæртæм уайсадгæ кодта – бафарста, дон кæм нæй, уым куыройы фыдтæ цы разылын кæндзæн, зæгъгæ. Уыдон ахъуыды кодтой æмæ къада куыройы бæсты уадгуырой сарæзтой.

Дæйыхъæу ма зындгонд у ноджыдæр иу хъуыддагæй. Мæ хуыздæр хæлар Лолаты Хадзыби (йæ фыдæлтæ Дæйыхъæуай рацæугæ сты) куыд зæгъы, афтæмæй парашют дæр дæйыхъæукæгтæ æрхъуыды кодтой. Ардыгон фыййау, дам, йæхи мигъмæ куы нæ раппæрстаид, уæд дам ма абон дæр, парашют цы у, уый ничи зыдтаид.

* * *

Хъæды рагæй нал уыдтæн, фæлæ апрелы кæрон æмæ майы фыццаг бонты хур зæххыл куы атылд, уæд ме ‘рыгон дуджы æнкъарæнтæ сæ базыртæ батылдтой æмæ мæ мæ рагон фæндæгтæм ахастой. Кæд-иу хъæды бон-сауизæрма фæрацу-бацу кодтон, уæддæр мемæ хæринаг никуы ахастон, уымæн æмæ-иу мæ кæцыфæнды заман дæр æрдз йæ бæркæдтæй барæвдыдта. Уалдзæг æмæ-иу сæрд мæхи бафсæстон алыхуызон зайæгойтæй, фæззæг æмæ зымæг та хъæды къæбицтæ дзаг ваййынц гагадыргътæй, æхсær, дурвæткъуы, цым æмæ мугæйæ райдай, æмæ закон, уагъылы æмæ мыртгæйæ фæу. Ныр цæмæдæр гæсгæ мæ зæрды мемæ, ме ‘ххормаг цæмæй ферох уа, ахæм рог фæндаггаг райсын уыд, фæлæ фæстагмæ мæ фæнд аивтон...

Хъæды арфмæ куы бахæццæ дæн, уæд æхсær къутæрты бын фæкомкоммæ дæн гæнгæлыи «хуыммæ». Æхсызгон мын куына уыд йæ фенд! Æвиппайды мæ райгуыраен хъæуы февзæрдтæн. Уайтагъд нæ цæхæрадонны чъылдым балæууыдтæн (мах хъæугæрон цардыстæм). Уым гæнгæлы зади. Стæй гакъуынделатæ. Рагуалдзæг-иу дзы нæ сыхы сывæллæттимæ не ‘ххормаг гуыбынтæ бира хæттыты бафсæстам...

Схæцыдтæн фыццаг бæласыл, æмæ фæлмæн зæххæй æнцонæй фæхицæн. Астыгътон æй, æмæ зонгæ тæнгæдæй мæ ком айдзаг. Астыгътон дыккаг, æртыккаг бæлас дæр. Цыбыр дзырдæй, ме ‘ххормагæн йæ кой дæр нал уыд. Куы рацæйцыдтæн, уæд ма фæстæмæ иу каст фæкодтон æмæ гæнгæлыи хуымæн «бузныг» загътон. Уыцы рæстæг кæцæйдæр дымгæ фæзынд, æмæ зайæгойты пыхцыл сæртæ базмæлыдысты, æрмæст сæрæй бынмæ нæ, фæлæ – рахизырдыгæй галиуырдаем, цыма, мах ам куы стæм, уæд демæ фæндаггаг хæссынмæ цæмæн хъавыдтæ, зæгъгæ, мын уайдзæф кодтой, уый хуызæн...

Дарддæр ацыдтæн. Иу кæрдæгæйæмбæрзт æрдузмæ бахæццæ дæн. Нарæг къахвæндагыл иуцасдæр куы бауадтæн, уæд мæ цæст æрхæцыд æрыскъæфы дидинджытыл. Цыма мæм иууылдæр сæ фондзсыфон цæстытæй ныккастысты, афтæ мæм фæкаст. Сæ цуры æрлаууыдтæн æмæ сæм кæсынтыл фæдæн. Æхсызгон мын уыд уыдонны уынд дæр. Кæддæр Куыройдоны былгæрæтты сæ фæдыл фæразил-базил кодтон. Бира хæттыты дзы канд мæхæдæг нæ бафсæстæн, фæлæ ма-иу дзы мемæ дæр æрбахастон æмæ-иу изæрæй, мæ мад быдыры куыстæй куы ‘рбацыд,

уæд ын-иу æрыскъæфтæ дидинджыты бастау балæвар кодтон...

Иуафон та дымгæ æрбаулæфыд æмæ æрыскъæфты бæлæстæ базмæлыдысты, æрмæст дыууæрдæм нæ, фæлæ – арфæгæнæгау – сæрæй бынмæ, цыма афтæ зæгъынмæ хъавыдысты: «Бузныг, кæй нæм æрлæууыдтæ æмæ нæ хорзæй кæй æрымысыдтæ, уый тыххæй. Мах дæр гæнгæлытæй æнæуазæгуарзондæр не стæм. Фæстæдæр нæ куы абæрæг кæнай, уæд та дын дæ сабийы бонтæ дæ зæрдыл æрлæууын кæндзыстæм...»

* * *

Æрхы былмæ бахæццæ дæн. Мæлæты цæхгæр ныххизæн æм уыд. Æхсæры къудзитæ æмæ мæ лæдзæджы æххуысæй куыд-дæртæй ныххызтæн. Къада доны сæрты бахизын та мын дурты фæрцы бантыст, фæлæ мæ размæ уыд ноджы зындæр фæлварæн: фаллаг къул ныххизæнæй æмхæрддæр разынд. Чидæр йæ хæрæгæн куыд загъта, дæлæ кæнай, уæлæ кæнай, уæддæр дын ацы хæрды æнæ схизгæ нæй, зæгъгæ, уыйау мæнæн дæр фæстæмæ здæхæн нал уыд æмæ, мæ лæдзæгыл æнцой кæнгæйæ, цалдæр къахдзæфы акæнын сфæрæзтон. Фæуæлемæ мæ бирæ нал хъуыд, афтæ мæ размæ фæци бæласы хус ставд къалиу. Æнхъæлдтон, ставд у æмæ мын иу къахдзæф фæуæлдæрæн уæддæр баххуыс кæндзæн, зæгъгæ, фæлæ фæрæдыдтæн: къалиу фæсаст æмæ, мæ лæдзæг куы нæ уыдаид, уæд мын уæлгоммæ æнæахаугæ нæ уыд. Мæ къæхтыл лæугæйæ аздадтæн, къалиуы фарсмæ цы бæзджын кæрдæг зад, уымæ фæлæбурдтон æмæ мын уый фæрцы «æгас» бæласы къалиуыл фæхæцын бантыст...

«Мард» бæласы ставд къалиуæй «æгас» кæрдæджы гуцъула тыхджындæр разынд. Уымæн фæзæгъынц, сæдæ мардæй иу æгас хуыздæр у, зæгъгæ.

* * *

Хъæды амæй стырдæр бæлас уа, уый æнхъæл нæ дæн, уымæн æмæ абондæргъы кæцы къуымæй нæ ракастæн, ахæм нал баззад, æмæ дзы, ацы дæргъæй-дæргъмæ къабазджын бæласы сæрты чи акастайд, ахæмыл нæ сæмбæлдтæн. Фæлæ йæ, стыр хъыгагæн, йæ фарсыл хуысгæйæ баййæфтон: чидæр æй электрон тыхæй кустæ хырхæй йæ тæккæ бындзарæй афæлдæхта. Истæмæн æй хъуыдаид, уый мæ нæ уырны, уымæн æмæ йæм æрбацауæн никæцырдыгæй ис.

Кæддæр-иу чидæртæ бæлас гуыппы тыххæй дæр калдта, фæлæ ацы бæлас гуыпп дæр нæ фæкодтаид, уымæн æмæ йæ йæ къалиутæ зæххыл æрхуыссын ныр дæр нæма бауагътой. Стæй цыфæнды тыхджын гуыпп куы фæкодтаид, уæддæр никæмæ фехъуыстаид: йæ алыварс цъиуызмæлджытæ кæд фæзыны, уæддæр дзы адæймаг змæлæг афæдз иу хатт дæр зынæй ваййы.

Цыфæндыйæ дæр мæм йæ акалæг тæригъæдджын кæсы...

* * *

Ацы хъæды рагæй нал уыдтæн. Дзæвгар азты размæ йæ мæй иу кæнæ дыууæ хатты бæрæг кодтон. Бон-сауизæрмæ-иу фæзылдтæн æмæ дзы хъæддаг æрдз йеддæмæ ницæуыл æмбæлдтæн. Иу хатт та мæ размæ хъæддаг хуытæ фесты. Пыхсбынæй сæ хъох-хъох куы ссыд, уæд мæ удæй мæ мидæг ницуал аздад, фæлæ уыдон мæнæй тынгдæр кæй фæтарстысты, уый куы федтон – лидзæг фесты – уæд мæ уд фæстæмæ йæ бынат бацагуырдта.

Уый раджы уыди. Ныр хъæдмæ йæ фыццаг хуызæй бирæ нал баззад. Æрдузы гæппæл дзы кæцырандæриддæр уыд, уым, цæст цæуыл не ‘рхæцдзæн, ахæм нæй: кауын æмæ æфсæн бырутæ, æфсæн-бетон быцаутæ æмæ къæйтæ, блочы сæстытæ, хæррæгъ саратæ æмæ ма ноджыдæр бирæ ницытæ ‘мæ мацытæ.

Цыбыр дзырдæй, фæзы гæппæлтæ иууылдæр хæлæйфаг фесты. Æрдузтыл арм æрæвардæуыд, фæлæ дзы пайда иу гæбазæй дæр нæма кæнынц.

* * *

Нæлгоймæгтæ диссаг сты: æппæты æгуыдзæгдæр дзы чи у, уый дæр йæхи сылгоймагæй зондджындæр хоны, афтæмæй та, амæй зондджындæр лæг ма уæд, уæддæр йæ усыл зондæй нæ фæуæлахиз уыдзæн.

Æргом дзургæйæ, æз дæр мæхи æдылытæй нæ хонын. Ахæмтæй куы уыдаин, уæд мæхицæн цардæмбал æвзарыныл æртын авд азы онг нæ фæхъуыды кодтаин. Зонгæ чызджытæ та мын куына уыди! Уæдæ дзы мæ зæрдæмæ чи цыди, ахæмтæ дæр разындаид, фæлæ уæддæр агуырдтон, уымæн æмæ æууæндыдтæн, рæсугъдæй рæсугъдæртæ куыд ис, афтæ хуыздарæй хуыздæртæ дæр кæй ис, ууыл.

Цыди рæстæг, ивгъуыдтой бонтæ, мæйтæ æмæ афæдзтæ.

Фылдæрæй-фылдæр кодтой мæ чызг-зонгæтæ, æфтыди, мæ зæрдæмæ чи цыди, уыдоны нымæцыл дæр. Мæ хæстæджытæ, стæй, мæ хорздзинадмæ чи бæллыд, уыцы зонгæтæй мын бирæтæ фæдзæхстой, сылгоймаг нæлгоймагæй зондджындæр у, æмæ йæм алы хъуыддаджы дæр хъусын хъæуы, зæгъгæ. Æз, уыцы ныхæстæ мæ зæрдыл даргæйæ, мæ амондыл фембæлынмæ æнхъæлмæ кастæн.

Рацæй-рабон, æмæ уыцы амонджын рæстæг ралæууыд. Мемæ институты чи ахуыр кодта, уыцы сылгоймаг мын йæ зонгæ чызджы бацамыдта. Куыддæр æй фæдтон, афтæ, куыд фæзæгъынц: «Мæ зæрдæйы ныххаудта». Мæхинымæр фидарæй скарстон: «Ацы чызгмæ æппындæр ницы аипп уынын æмæ йын æнæра-курæг нæй!»

Фæлæ хъуыддаг, æз куыд æнцон рауайын æнхъæл уыдтæн, ахæм нæ разынд. Чызгæн мæ фæндон куы бамбарын кодтон уæд, марадз-зæгъай, кæд разы кодта. Мæнæй, мæ хæстæджытæ æмæ мæ хæларгтæ цы фæдзæхстой, уый дæр ферох æмæ йæм нæ байхъуыстон. Цыбыр дзырдæй, сразы йæ кодтон æмæ... фæрæдыдтæн.

Уæдæй нырмæ дыууиссæдз азы рацыд, фæлæ мæхи фæнд никуыуал атардтон: мæ бинойнаг цы фæзæгъы, ууыл сразы вæййын, уымæн æмæ мæ дыккаг хатт рæдийын нал фæнды.

* * *

Цыма ирæттæ сæ райгуырæн бæстæйыл нырæй стырзæрдæдæр никуыма уыдысты, афтæ мæм кæсы. Афтæ куы нæ уайд, уæд мæ зонгæтæй арæхæй-арæхдæр нæ хъусин ахæм ныхæстæ: «Мæ чызг испайнаг мой скодта», «Æндæрæбон мæ лæппуйæ Америкай писмо райстон», «Мæ хæрæфырт Италийæ йæ фæллад уадзынмæ 'рбацыд», «Мæ фаззон лæппутæй иу Австралийы англисаг чызджы ракуырда» æ. а. д.

Уыцы ныхæстæ мын хъыг вæййынц.

Дæ чызг кæнæ лæппуйы æндæр бæстæмæ цæмæн ауагътай, зæгъгæ, кæй бафæрсай, уый дын фылдæр хатт ратдзæн ахæм дзуапп: «Ам ын куыст нæ уыди...»

Ахæм дзуаппыл никуы сразы вæййын, уымæн æмæ 700 мин адæймаджы кæм цæры, уым адæм иууылдæр æгуыст сты?! Не сты, фæлæ уæддæр, æндæр бæстæтæм чи цæуы, уыдоны нымæц къаддæр нæ, фæлæ фылдæр кæны...

Мæхи цардæй ахæм хабар ракæнын мæ зæрды ис. Дыууæ азы ахуыр кодтон Мæскуыйы, Уæлдæр партион скъолайы. Уыцы иу рæстæг хистæр ахуыргæнæгæй куыстон Горькийы номыл Литературон институты. Ахуыр фæуынмæ куы хъавыдтæн æмæ куыстæй цæуыны кой куы скодтон, уæд мæм ректор æрхатыд, ам баззай, зæгъгæ. Фатер райсынæй мын зæрдæ æвæрдтой, уæдмæ та, дам, дæ бинонтимæ æмдзæрæны ацæрдзынæ, фæлæ æз не сразы дæн, уымæн æмæ дыууæ азы дæргъы æз мæ фыны дæр мæ райгуырæн бæстæйы уыдтæн. Хъалæй та-иу мæм афтæ каст, цыма æнæ мæн Ирыстоны бирæ диссаджы цаутæ æрцыди, æмæ дзы æз æнæхайæ баззадтæн.

Нæхимæ куы ссыдтæн, уæд мыл хур ракаст. Цæуын мæ кæй никæдæмуал хъæуы, уый-иу мæ зæрдыл куы ‘рбалæууыд, уæд-иу мæ цинæн кæрон нал уыд. Мæскуыйы цæргæйæ-иу арæх поэты рæнхъытæ арымысыдтæн:

Цæй-ма, кæмæн кæнон зарджытæ?

Чи мын æмбары мæ мæт?!

Уынджы нæ фендзынæ барджытæ,

Иу дзы нæ дары нымæт.

А фæстаг рæстæджы та мæ хъустыл арæхæй-арæхдæр азæ-лынц ахæм ныхæстæ:

Уæ парижтæ, уæ Лондоны

Нæ баивин æз Нарыл.

Уым Хетæгæн Рæмонбоны

Къоста райгуырд сæнарыл!

Адæймаг кæм райгуырд, фыццаг къахдзæфтæ кæм акодта, уыцы хæдзар, уыцы зæххæй йын адджындæр æмæ зынаргъдæр ницы ис.

Ирыстонмæ кæй сыздæхтæн, уый æз нымайын фыццаг къахдзæфыл. Мæ дыккаг къахдзæф мæм уымæй ноджы зынаргъдæр кæсы. Уый та баст у мæ райгуырæн хъæуимæ. Тæхуды кæнын, дыккаг къахдзæф кæд акæндзынæн, уыцы бонмæ. Уый та уыдзæн, Бæрæгъуыны куы æрцæрон æмæ мыл мæ райгуырæн хæдзары куы сбон уа, уæд...

* * *

Фондз азæй фылдæры размæ «Рæстдзинад»-ы иу æрмæг бакастæн æмæ мæ абоны онг нæ рох кæны. Цæвиттон иу пенси-исæг, уæгъд рæстæг бирæ кæмæн ис (йæхи ныхæстæм гæстæ),

ирон æвзаджы сыгъдагдзинад куыд хъахъхъæнæм, уый тыххæй фыссы йæ хъуыдытæ. Дыууæ хъуыддаджы ма дзы дисы бафтыдтой.

Фыццаг. Авторæн уал йæхимæ байхъусæм: «Иуæй-иутæ, цæмæй ирон æвзаг хуыздæр ахуыр кæной скъолаты, уый тыххæй хæссынц фæндон, цæмæй æппæт предметтæ дæр ахуыр кæной иронау, зæгъгæ, суанг фарæстæм къласы онг. Æз ахæмтимæ разы нæ дæн, уымæн æмæ мæхæдæг бавзæрстон ахæм «фæлварæн». Хæсты фæстæ азты авд къласы онг æппæт предметтæ дæр раивтой иронау æмæ, уый цæлхдуртæ цы æвæрдта, æндæр ахуырады мидæг ницы пайда уыди».

Тынг зын сразы уæвæн у ахæм хъуыдыимæ. Рæдыддæр зондыл ныххæцæн нæй, уымæн æмæ уыцы фæтк куы фехæлдтой, ома æппæт предметтæ дæр иронау кæй ахуыр кодтой, ууыл куы сыстырзæрдæ сты, уæд райдыдтой нæ бæллæхтæ дæр. Уæдæй фæстæмæ скадавар сты, иронау чи фыссы, уыдон. Уæдæй фæстæмæ азæй-азмæ къаддæр кодта университеты ирон æвзаг æмæ литературæйы хайадмæ цæуджыты нымæц. Уæдæй фæстæмæ дæлæмæ-дæлæмæ цыд ирон чиныгкæсджыты нымæц дæр.

Ирон фысджыты хистæр æмæ астауккаг фæлтæр, стæй нæ ахуыргæндты, æппæт предметтæ дæр ахуыр кодтой иронау æмæ ма дзы исчи зæгъæд, кæмæн дзы фæци къуылымпыйы хос, æппæт предметтæ дæр иронау кæй цыдысты, уыцы хъуыддаг. Мæнмæ гæсгæ, иу ахæм дæр нæ разындзæн.

Дисы ма цы хъуыддагтæ бафтыдтой, уыдонæй дыккаг та у ахæм. Уæвгæ та уал ам дæр авторæн йæхимæ байхъусæм: «Кæй хъæуынц дарддæр ахуыры фæндагыл мæнæ ахæм дзырдтæ: «джынасу, цæнгæт, туагад, туаггуыр, сондон, æвзалытуаггуыр æмæ бирæ æндæр дзырдтæ? Фæстæдæр, техникон предметтæ ахуыр кæнгæйæ, уыдон уыдысты æрмæст къуылымпыйы хос».

Æргом дзургæйæ, ацы ран, цы зæгъон, уый ма сæр нæ ахсы.

«Джынасу»-йæ райдыдта æмæ æз дæр уымæй райдайон. Цæмæй нæ цæуы, цымæ, ацы дзырд йæ зæрдæмæ? Тæнгъæд згъæр иунæг уый куы у, уæд æй йæ номæй хонын цæуыннæ уадзы? Æви ртутъ ирон æвзаджы рæсугъддæр сфидAUDзæн? Уæд иннæ згъæртæм та цы номæй бадзурæм? Сызгъæринмæ – золотойæ, æвзистмæ – серебрянойæ, цæнгæтмæ – чугунай? Стæй иннæ ирон дзырдтæн та цы йæ зæрды ис? Цæуыннæ сæ уадзы æвзагмæ хæстæг?

Уæлдæр, дисы ма дыууæ хъуыддаджы бафтыдтой, зæгъгæ, загътон, фæлæ æртыккаг хъуыддаг къаддæр диссаг нæу. Уæвгæ та ам дæр ныхасы бар уыцы лæгæн раттæм: «Æз ирон æвзаг æмæ литературæмæ ницы бар дарын, дæн хуымæтæг газеткæсæг æмæ чиныгкæсæг».

Цымæ йын афтæ куы зæгъин, æз дохтыры куыстмæ ницы бар дарын, фæлæ лæджы куыд акъæртт кæнын хъæуы, уый дын бацамондзынæн, зæгъгæ, уæд æм куыд фæкæсид?!

* * *

Красноярсчы цæуы литературон журнал «День и ночь». О, ныртæккæ газеттæ æмæ журналтæй, суанг ма чингуытæй дæр, дисы никæй бафтаудзынæ, уымæн æмæ, кæд сæ нымæц æнæгъдау бирæ у, уæддæр уый сæ мидисы хъæздыгдзинадыл нæ дзуры. Фæлæ «День и ночь», йæ мидисæй раппæлæн кæмæн нæй, уыдон ны номхыгъдмæ нæ хауы. Зæгъынæн æгъгъæд у, йæ бындурæвæрджытæй иу Астафьев Виктор кæй уыдис, уый дæр. Кæд зындгонд фыссæг æгас нал у, уæддæр, журнал рауадзыныл чи архайдта, уыдон ын дарддæр хæццæ кæнынц йæ хъуыдытæ. Ууыл æппæты зæрдиагдæрæй чи кусы, уыдонæй иу у йæ редактор – зындгонд красноярскаг поэт, прозаик æмæ драматург Марина Саввиных. Уый уазæгуаты уыд Ирыстоны, базонгæ нæ адамы цардимæ, фембæлд канд фысджытимæ нæ, фæлæ ма æхсæнадон архайджытæ æмæ ахуыргæндтимæ дæр. Ныхас кодта мемæ дæр. Мæнæ куыд фыста 2012 азы 31 августы газет «Северная Осетия»-йы: «Была встреча с Музафером Дзасоховым... – делающим совершенно изумительный детский журнал «Ногдзау». Положите рядом с этим журналом тот же сегодняшний московский «Пионер»: разница – огромная. Один, издающийся в Москве, – откровенно пошлый, гламурный, детям точно не нужный. А другой, выходящий во Владикавказе, настолько художественно и эстетически значим и интересен, такая энергия от него идет добрая, что хочется его листать и листать...»

Марина сахимæ куы ацыд, уæд, разамынд цы журналæн дæтты, уым Ирыстонмæ йæ балцы тыххæй 2012 азы 6 номыры ныммыхуыр кодта стыр æрмæг ахæм сæргондимæ «Быть может за стеной Кавказа...» Уым бæлвырд æмæ уарзонæй радзырдта нæ бæстæ æмæ нæ адамы тыххæй. Ныммыхуыр кодта, кæимæ фембæлд, уыдонимæ интервьютæ. Фæстæдæр дзы газет

«Северная Осетия» рамышуыр кодта цалдæр, уыдонимæ, мемæ цы интервью сарæзта, уый дæр. Уым ис ахæм бынат: «Валентин Распутин правильно сказал: «Интернет – это гибель человечества». Что творится в Интернете? Что хочешь пиши – и о ком хочешь, стравливать можно людей, государства, народы... А книга умират, нет читателя. Тем более на таком языке, как осетинский – на языке немногочисленного народа. Вот я перевел Хайяма на осетинский язык (показывает книгу). Здесь сто рубаи, на одной странице – на осетинском языке, на другой – на русском. В 1991 году книга вышла, тираж – двадцать тысяч экземпляров. И она тогда, вся без остатка, разошлась. А сейчас мой двухтомник вышел к юбилею, и посмотрите, тираж какой... пятьсот экземпляров. И будет лежать годами. Так же, как книги других современных осетинских писателей. Да что современных – «Ирон фæндыр» Коста Хетагурова лежит в книжных магазинах не востребоваанным! Нартские сказания также лежат, величайший эпос, который стоит наравне со всеми выдающимися эпосами мира, ничьим не уступает... не читают».

Ныр утæппæт хабæрттæ цæмæн ракодтон, уый дæр зæгъон.

Цæвиттон ацы интервью газеты 2013 азы 1 мартъийы куы рацыд, уыцы бон мæм телефонæй æрбадзырдта завод «Электрореконтактор»-ы генералон директор Таболты Георг æмæ мын афтæ:

– Кæм сты дæ чингуытæ?

Цыбыр дзырдтæй, мæ дыууæтомоны дзæвгар хай заводы директор æмæ йæ кусджытæ балхæдтой.

Æвæццæгæн, афтæ куы фæзæгъæм, литературæ адæмæн æцæгæлон сси, иронау ничиуал кæсы, зæгъгæ, уæд бынтон раст нæ ваййæм. Зæгъдзынæн ма уый дæр, æмæ Георг ахæм хъæппæрис фыццаг хатт кæй нæ равдыста. Куыннæ йын зæгъа адæймаг арфæйы ныхас, кæд æмæ арфæйаг у. Стæй канд арфæйаг нæ, фæлæ бафæзминаг дæр. Георы хуызæн ирæттæ сæхи иунаг куынауал хониккой, бирæ æхцатæ кæмæ ис, уыдон сæ тъыссæнтæ кæныны бæсты сæ иу хай адæмы хорздзинадыл куы хардз кæниккой, уæд уды сыгъдæгдзинадмæ стыр æвæрæн бахæссиккой. Фæлæ... фæлæ...

О, хæдæгай, куыд мæ фæцæйрох кодта... Къорд азы размæ иу хъæздыг лæг, уæвгæ ам æхцаджын лæг зæгъын растдæр уыдзæн, уымæн æмæ, мæнмæ гæсгæ, хъæздыг æмæ æхцаджын

лæг иу не сты. Гъе, æмæ уыцы лæгмæ баулафыдтæн, мин адæй-маджы бæрц кæм ис, ахæм æхцаджын адæмæн разамынд дæттыс æмæ-ма мын мæ чингуытæй балхæнут, зæгъгæ. Уый иуцасдæр хъусæй алæууыд, стæй афтæ: «Ахъуыды кæндзынæн...» Æмæ ма абон дæр хъуыды кæны. Афтæмæй та мын мæ кæстæртæй ахæм хорздзинæдтæ зоны, цæрæнбонты рохгæнæн кæмæн нæй, æнусы бонмæ зæрдыл даринаг чи у.

Ныр уыцы æхцаджын лæг æмæ Таболты Георы кæрæдзиуыл абарут æмæ хатдзæгтæ скæнут.

* * *

Æртиссæдз азы рацыд, мæ фыццаг æмдзæвгæ мыхуыры куы фæзынд, уæдæй нырмæ. Уыйбæрц рæстæгмæ æввахс цæуы, ирон фысджытимæ зонгæ кæнын куы райдыттон, уæдæй нырмæ дæр. Хъысмæты куы бафæндыдаид, уæд «æгас» ирон фысджытæй æппæты фыццаг федтаин Мамсыраты Дæбейы...

Цæвиттон, мæ фыдыхо Оля æрыдойнаг чындз уыд. Кæцы аз уыд, уый нал хъуыды кæнын – æвæццæгæн, фæндзайæм азты тæккæ райдайæны, – фæлæ сæм иу хатт уазæгуаты уыдтæн. Фæстæмæ куы ‘рбацæйыздæхтæн, уæд районы библиотекаейы къулыл бакастæн хъусынгæнинаг, уыцы изæр, дам, Дæбейы роман «Хъæбатырты кадæг»-мæ гæсгæ уыдзæн чиныгкæсджыты конференци, автор дзы йæхæдæг дæр архайдзæн, афтæмæй.

Æз æй бакастæн журнал «Мах дуджы» æмæ мæ зæрдæмæ тынг фæцыд. Цæмæдæр гæсгæ мæм афтæ кæсы, цыма Дæбе, Борзаты Ботасы бинонты цард æвдисгæйæ, йæхи бинонты кой кодта, уыдоны хъысмæтыл дзырдта.

Уæлдай адджындæр мын у уацмысы 1948 азы фыццаг рауагъд. Лæууы мæм, æппæты зынаргъдæр мын чи у, уыцы чингуыты тæрхæгыл.

Гъе, æмæ конференцийы тыххæй хъусынгæнинаг куы бакастæн, уæд, мæ уарзон уацмысы тыххæй ныхас кæй цæудзæн, ууыл дæр куыннæ цин кодтон, фæлæ йын йе сфæлдисæджы кæй фендзынæн, зæды хуызæн æнхъæл кæмæн уыдтæн, уымæ мын мæхи цæстытæй бакæсыны фадат кæй фæуыдзæн, уыцы хъуыды мæ Чырыстийы цъуппæй ракасын кодта æмæ, дыууæизæрæстæу кæй райдыдта, нæхимæ, Бæрæгъуынмæ та мæ фистæгæй авд километры цæуын кæй хъуыд, уый дæр ницæмæуал æрдардтон æмæ конференцимæ бацæуынвæнд скодтон.

Амынд рæстæг æрхæццæ, рацыд сахаты æрдæг, сахат, уæддæр уазæг зынаг нæма уыд. Цыбыр ныхасæй, мæнæн дарддæр æнхæлмæ кæсын мæ фадат нал амыдта æмæ изæрмилты нæхимæ зæрдæсаст æмæ фыдæнхæлæй араст дæн...

Фæстæдæр, горæты ахуыр кæнын куы райдыдтон, уæд Дæбейы лæгæй-лæгмæ, базыдтон.

«Рæстдзинад»-ы культурайы хайады сæргълæууæгæй куыстон уæд. Литературон æрмæг иууылдæр ацы хайадмæ цыдис. Мах ме 'мкусæг Хъуылаты Черменимæ архайдтам, цы амал ис, уымæй уыдонæй хуыздæр æмæ фылдæр уацмыстæ мыхуыр кæныныл. Редакцийы кусджытæй чидæртæ нæ ныхмæ дæр ма дзырдта, радзырдтæ, повесттæ æмæ романтай скъуыддзæгтæ, æмдзæвгæтæ æмæ критикон статьятæ æгæр арæх дæттынц, зæгъгæ. Раст зæгъын хъæуы, редактор Хъаныхъуаты Валодя-иу æдзухдæр нæ фарс уыд.

Гъемæ раст уæд Дæбеимæ ноджы хæстæгдæр базонгæ дæн. Цалдæр хатты мæ хъæппæрисæй йæ радзырдтæ газеты рацыдысты.

Дæбейы кой кæнгæйæ æнæзæгъгæ нæй, цавæр адæймаг уыд, уый тыххæй, уымæн æмæ адæймаг æмæ фыссæгæн кæрæдзийæ хицæнгæнæн нæй. Хистæртæй куыд хъуыстон æмæ йæ мæхæдæг дæр куыд зонын, афтæмæй Дæбе уыди тынг кæрдзындæттон æмæ уазæгуарзон адæймаг. Мæскуыйæ кæнæ, дам-иу æндæр искуыцæй фысджытæм уазæг куы ссыд, уæд-иу æй тынгдæр сбук кæныны тыххæй Мамсыратæм хуыдтой.

Дæбейæу уазæгуарзон уыдис йæ бинойнаг Пуцыр дæр. Иуцалдæр хатты сæм сæмбæлдтæн, æмæ-иу мæ куыддæр ауыдта, афтæ-иу фынг æварынмæ фæцис, æрмæст-иу Дæбеимæ æрбадынмæ мæ ныфс никуы бахастон. Иуахæмы та сæм цæйдæр тыххæй бацыдтæн, æмæ мæ фынгыл æнæрбадгæ нал ныууагътой. Хæдзары хицауимæ фæйнæ сыкъайы дæр банызтам. Цæйбæрц къæйныхдзинад равдыстон, уымæй ма абон дæр æфсæрмы кæнын. Дæбе канд стыр фыссæг нæ уыди, фæлæ ма мæнæй уыди дæс æмæ ссæдз азы хистæр, æмæ ахæм йемæ æмвынг æруæвынæн чысыл «ныфс» нæ хъуыди.

Диссаг цы уыди: æппындæр мæ æфсæрмы бынаты уæвын нæ бауагъта. Цыма ме 'мгар уыди, мæхи афтæ 'нкъардтон. Цас фылдæр рæстæг бадтыстæм, уыйбæрц кæрæдзи тынгдæр æмбæрстам. Дзырдтам алы фарстатыл. Кæуылдæрты фыс-

джытæй йæ зæрдæ худти, фæлæ комкоммæ никæй ном загъта. Кæй сæм нæ фæхæрам, уый йæ фæлмæн цæстæнгас æмæ хъалæсыуагыл дæр бæрæг уыд, фæлæ, куы зæгъын, йæхицæн зын уыд, йæ кой раканын кæм хъуыд, уым æй кæй не ‘рхъуыды кодтой, æрымысын æй кæм æмбæлд, уым номхыгъдæй кæй ахауд, уый. Уалынджы дын йæ цæстытæ æнахуыр æрттывд фæкодтой æмæ афтæ: «А Дæбе-то не зачеркнешь!..»

Дæбейы ныхæстæм хъусынай адæймаг не ‘фсæсти. Лæг цæмæй хайрæг уыд, æндæр дзы цы хъуыстай, уыдон сæ хæдцæфыл фысс æмæ сæ уый фæстæ адæмы рæгъмæ рахæсс, æмæ фыссæджы фæлгонц фæстагæтты цæстыл ахадгæдæрæй уайа, æвдисæн цæмæн уыдтæ, уыдонæй адæм хайджын уой. Фæлæ, иуæй, зивæггæнаг стæм, иннæмæй та нæм афтæ фæкæсы, цыма адæймаг æнусон у, кæд нæм æнусон нæ фæкæсы, уæддæр ын тагъд амæлын æнхъæл нæ вæййæм, æмæ уый аххосæй нæхи дæр æмæ иннæты дæр бирæ цæмæйдæрты фæмæгуырдар кæнæм.

Нæ фембæлдтыты рæстæг нæм-иу йæ уацмысты тыххæй ныхас куы рауади, уæд-иу Дæбе йæ радзырдтæ, повесттæ, пьесæтæ æмæ романы архайджыты тыххæй дзырдта, цыма цардæгасты, цыма йæ дзы кæимæ бафæнда, уымæ кæцыфæнды рæстæг дæр йæ бон фембæлын у.

Дæбейы амарды фæстæ дæр йæ бинонтимæ нæ ахастдзинадтæ нæ фендæрхуызон сты. Пуцыримæ фембæлд мын-иу кæддæриддæр æрхаста стыр циндзинад, æхсызгон-иу уыд йæхицæн дæр мæ фенд. Зæгъын хъæуы уый, æмæ Пуцыр Дæбейы сфæлдыстадон бынтæ бабæстон кæныныл зæрдиагæй кæй куыста. Йæхæдæг фæлтæрдджын машинисткæ уыди æмæ фыссæджы фæстæ цы æнамыхуыргонд уацмыстæ баззад, уыдон бабæстон кодта æмæ сын сæ иу хай махмæ, «Ногдзау»-ы редакцимæ æрбахаста. Зæгъæн ис, æмæ сæ иууылдæр мыхуыры рауагътам. Æппæты гуырахстджындæр уацмыс повесть «Æрдхорд» канд мыхуыр нæ ныккодтам, фæлæ мах фæндонмæ гæсгæ хаст æрцыд 6-æм къласы «Ирон литературæйы хрестомати»-мæ...

Мæ царды дæргъы бирæ ирон фысджытимæ базонгæ дæн. Иутимæ лымæнай цардтæн, иннæтимæ лымæндæрæй. Иу дзы иннаы хуызæн нæ уыд, куыд сфæлдыстадæй, афтæ удыхъæдæй дæр. Хъыгагæн дзы бирæтæ абон не ‘хсæн нал и, фæлæ сæ фæстæ ныууагътой, сæ цард нывондæн цæй сæрвæлтау æрхастой, уый – сфæлдыстад. Кæй бынтæн дзы цас цæрæнбон ис,

уый Хуыцау йеддæмæ ничи зоны, фæлæ сæ хуыздæр уацмыстæ се сфæлдисджытæй бирæ фылдæр кæй фæцæрдзысты, уый ды-зæрдыггаг нæу. Гъе æмæ мæ исчи куы бафæрсид, ирон фыс-джытæй чи нал ис, уыдонæй æхсызгондæрæй кæй æрымысыс, зæгъгæ, уæд æппæты фыццаг цы дыууæ адæймаджы ном зæгъин, уыдонæй иу уайд Мамсыраты Дæбе... Чи зоны, æмæ – фыццаг.

* * *

Дыгурон театр куы гом кодтой, уæд, дам, Шаталов афтæ загъ-та, сымахæн дыгурон театр абон байгом, фæлæ мæнæн ахæм театр мæ хæдзары алы бон дæр вæййы (йæ бинойнаг дыгурон у).

* * *

Цæмæй, дам, адæймаджы базонай, уый тыххæй, йемæ цæххы пуг бахæрын хъæуы.

Иу бæрæгбон фынгыл бадтæн, бæрзонд бынæттæ чи ахсы, ахæм адæмимæ. Иууылдæр уыдысты хъæлдзæг: сарæх сты ар-фæтæ, цæрæнбоны тыххæй сидтытæ. Ахæм заман зарæгæн дæр æнæрайхъуысгæ кæм вæййы, æмæ-иу хатгай систой.

Немæ бадт фæцис фыд Владимир дæр. Куы сыстадыстæм, нæ хæдзæрттæм цæуынмæ куыд рахъавыдыстæм, афтæ нæ уый иу ранмæ рамбырд кодта, замманай бон, дам, у æмæ йæ цæмæй уæ зæрдыл бадарат, уый тыххæй уын уæ хуыз сисон. Стæй нын зæрдæ бавæрдта, алкæуыл дæр нæ иумæйаг къам кæй сæмбæлдзæн, уымæй....

Рацыд дзæвгар рæстæг, афтæ йыл сæмбæлдтæн. Бафарстон æй, къамтæй нын зæрдæ куы бавæрдтай, уæд цы фесты, зæгъгæ. Кæронмæ дзурын дæр мæ нæ бауагъта, фидарæй мын ныфс бавæрдта, тагъд, дам, дæм хæцца кæндзæн.

Иннæтæн нæ зонын, фæлæ йæ æз цалдæр мæйы фæстæ дæр нæ федтон. Хабæрттæ мæнæй рох дæр ма фесты, фæлæ та мæ зæрдыл æрлæууыдысты фыдимæ ногæй фембæлгæйæ.

Цæвиттон, университеты цыдæр æмбырд уыдис, æмæ та уым баиу стæм. Æз къамты кой кæнынвæнд нал кодтон. Дисы мæ бафтыдта, адæмæн зонд чи амоны, раст уæвыныл сæ чи ахуыр кæны, мæнг ныхас дзурын тæригъæдыл чи нымайы, уый йæ дзырдæн хицау куыд нæ у, уый.

Ацы хатт та цы зæгъдзæн, зæгъгæ, къамы кой скодтон. Цыма

йæм æндæр æвзагыл сдзырдтон, уыйау хъусæй мæ разæй дуарыл бахызт. Æз дæр ын, мемæ чи цыди, уыдон дæр мæ куыд хъуыстой, афтæ, библийы иу хъуыдыйадæй «фæндараст!» загътон: «Единожды солгавши, кто тебе поверит?»

Æмæ, дам, цæмæй лæджы базонай, уый тыххæй йемæ цæххы пут хæрын хъæуы...

* * *

Веринкæйы æлгыстытæ мæ зæрдыл арæх æрлаууынц. Æлгъитгæ арæх нæ кодта, фæлæ-иу, йæ маст йæ хъуырма куы схæццæ, уæд-иу нал бацауæрста...

Иу хатт тыхстхуызæй (цæуыл тыхст уыдаид, ахæм хъуыддæгтæ йын иу æмæ дыууæ, мыййаг, куы нæ уыд) уынгмæ рахызт æмæ, нæ дуармæ цы бал бæлас зади, уый бынты тагъд-тагъд фæцæйуад. Йæ сæрбæттæн къалиуыл фæхæцыд æмæ ауыгъдæй аздад. Веринкæ йæ маст бауromын нал бафæрæзта: «Дзæгъæл баззай!»

Махмæ, ома мæнмæ æмæ мæ дыууæ хомæ-иу истæуыл куы смæсты, уæд та-иу дзы ахæм ныхæстæ скауд: «Æнæ мæнузæгъæгæй баззайут!» «Мæн мысгæйæ фæцæрут!»

Æмæ ныл уыцы æлгыстытæ æрцыдысты, фæлæ, сæ азар мæ ныййарæджы тынгдæр басыгъта æви мах, уый æнцон равзарæн нæу. Æвæццæгæн, нæ дыууæты дæр æмхуызон. Уымæй ноджы стырдар хъыгаг та у, æлгыстытæ афтæ тагъд кæй æрцыдысты.

* * *

Мæ къух бафыстон, фæсмон мæм кæуыл æрцыд, ахæм гæххæттыл. Æхсæвæй-бонæй мæхицæн бынат нал ардтон. Мæ бинойнаджы дæр ма сагъæсы бафтыдтон. Суанг ма мын тæрсгæ дæр фæкодта, исты мыл куы 'рцæуа, уымæй. Æмæ мын цæмæй зæрдæтæ не 'вæрдта! Сабыр мæ кодта. Чи никуыма 'рцыд, ахæм хъуыддаг нæу, иннæтæ кæм лæууынц (фысгæ йæ цалдæрæй бакодтам), уым дæу æппæты 'фсæрм цы бацыди, загъгæ.

Фæлæ мæм йæ ныхæстæй ницы хъардта. Никацы мæ дзы æндæвта. Хъуыды кодтон, мæ къухфыст куыд ахахх кæнон, ууыл. Ноджы гæххæтт хицауадмæ æрвыст æрцыд, æмæ мын афтæ куы загътаиккой, раздæр кæм уыдтæ, загъгæ, уымæй дæр стъæлфыдтæн. Цыбыр дзырдæй, мæхи мæт æмæ фæсмонай хордтон...

Иу райсом раджы райхъал дæн æмæ, цы фыны ахæстæй фæрвæзтæн, уый мысынын фæдæн.

Цыма, «Рæстдзинад»-ы ме ‘мкусæг чи уыд, уыдонæй иу амард. Цы бирæ адæм æм цыд, уыдонимæ уыдтæн æз дæр. Мах бынты фæцæйцыдыстæм, иннæтæ та – бæрзонддæр рæтты, къуыбырыл. Уæлæты чи цыд, уыдонимæ ауыдтон Цæгæраты Максим æмæ Токаты Асæхы. Уыдонæй чысыл раздæр цыди Хуыбецты Райæ. Хуыбецон иу афон фæстæмæ фæзылд. Цыма Максим æмæ Асæхæн цыдæр загъта, афтæ мæм фæкаст, уымæн æмæ дыууæйæ дæр мæнырдæм ракастысты.

Зиан та, æз кæуылты фæцæйцыдтæн, дæлбылты, уым уыдис. Йæ цурмæ куы фæцæйхæццæ кодтон, уæд кæсын, æмæ мард базмæлыд. Йæ иу фарсыл æрзирынмæ куыд хъавыд, уый дæр мæн йеддæмæ ничи уыдта. Адæмы ‘хсæнты алæгæрстон æмæ йæ цуры балæууыдтæн. Адæмæй куы ничи ницы уыдта, уæд, ма бон цас уыд, уыйбæрц хъæрæй загътон:

– Æгас куы у, уæд цæуыл кæут?

Уæдмæ мард рабадт, йæ къæхтыл слæууыд æмæ, йе уæнгтæ айвазгæйæ, сдзырдта:

– Иуæндæсæмæй нырмæ ам хуыссын æмæ суазал дæн...

Уыцы ныхæсты фæстæ фехъал дæн...

Куы ахъуыды кодтон, уæд цыма фынæн мæ уавæримæ цыдæр бастдзинад ис, афтæ мæм фæкаст. Цыма мæхи фæсмонай дзæгъæлы хордтон. Ноджы ма мæм афтæ дæр фæкаст, цыма, цы пъæззыйы ахæсты бахаудтæн, уымæй фервæзтæн, мæ хъæдгом байгас, йæ бынаты ма æрмæстдæр нос аздад.

Чи зоны, кæмдæр цыдæр ис, уыцы цыдæр мын мæ уавæр бамбæрста æмæ мын æххуыс кæнынмæ фæци. Кæд афтæ нæу, уæддæр мæ зæрдæ фыццагау нал рыст, цыдæр ныфс дзы фæзынди.

* * *

Иу тæлмацгæнæг уырыссаг фыссæджы уацмыс ирон æвзагмæ ратæлмац кодта дыууæ хатты. Дыууæ хатты дæр – цауд. Мыхуыр дæр æй дыууæ хатты ныккодта.

Цымæ йæ дыууæ хатты æвзæр тæлмац кæныны бæсты иу хатт, куыд æмбæлы, афтæ куы раивтаид, уæд хуыздæр нæ уыдаид?..

* * *

Адæймаджы зонд диссаг у, æвæдза. Иуырдаг куы скусы, уалдайдаг галиуырдаг, уæд æй раст фæндагмæ раздахæг фæхъæуы...

Бирæ азты Къостайы иу рæнхъ бамбарынхъом нæ уыдтæн:
Тæхудиаг кæм нæ у сæрд!

Мæ хъуыдытæ-иу бынтондæр ныссуйтæ сты, къуырц-дзæвæнмæ-иу мæхи батардтон æмæ-иу фæстæмæ фæндаг нал ардтон. Сæрд йæхæдæг тæхудиаг кæй у, уый бамбарын нæ фæрæзтон. Цæмæндæр гæсгæ мæм афтæ каст, цыма Къоста, сæрд цы ран нæй, ахæм бæстæмæ тæхуды кодта. Уæвгæ афтæ хъуыды кæнынаен бындур нæ уыд, уымæн æмæ дзырдтæ кæрæдзиуыл нæ бадтысты, фæлæ, адæймаг рæдигæ куы фæкæны, уæд, æвæццæгæн, йæ хъуыдытæ мæнгбындурыл фенцайынц, фæлæ йæхæдæг уыцы уавæр кæронмæ бамбарынхъом нæ вæййы.

Зын мын куыннæ уыди, Къостайы рæнхъ кæй не ‘мбарын, уый хатын, фæлæ йæ хъæр кæнын нæ уæндыдтæн. Тарстæн, Къостайы алы рæнхъ нæ, фæлæ йæ алы дзырд дæр æнæмигъ арвæй ирддæр куы у, уæд дзы ды æнæхъæн рæнхъ куыннæ ‘мбарыс, зæгъгæ, мыл куы фæхудой, уымæй æмæ бирæ азты хъусæй лæууыдтæн.

Мæ бон дарддæр фæразын куынæуал уыд, ахæм бон куы ралæууыд, уæд мæ хъизæмары сæр Малиты Васойæн дуры хуылфмæ дзурæгау ракодтон. Раст зæгъын хъæуы, ме уæнджы мигъ бадт, искæмæн æй куы зæгъа æмæ, цæсты куы бафтон, уымæй, фæлæ Васо ахæм нæ разынд. Къостайы рæнхъы цы хъуыды æвæрд и, уый мын куы бамбарын кодта, ууыл æнусы æмбисы бæрц цæуы, фæлæ йæ, куыд рабæрæг, афтæмæй никуы никамæн радзырдта. Мæ къуымыхдзинад мын кæй никамæн базонын кодта, уый тыххæй дæр дзы бузныг дæн.

* * *

Мæ кары адæймагæн мæлæтыл æнæхъуыдыгæнгæ нæй. Кæддæр мæ кæцыдæр æмдзæвгæйы фыстон, кæм райгуырдтæн, уыцы хъæуы уæлмæрдты-иу мæ баныгæнут, зæгъгæ. Мæ мады фарсмæ мæхицæн бынат кæй нæ ныуадзын кодтон, ууыл фæсмон кæнынæй никуы банцайдзынаен. Æвддæсаздзыд лæппуйы сæр-иу уыдæттæ æрцахсынхъом куы уайд, уæд мæ абон ме ‘нусон бынаты сагъæс нæ уайд. Кæддæр, мæ ингæныл цы ныффыссин, ахæм цыппар рæнхъы дæр æрхъуыды кодтон:

*Мæхи мæ райгуырдæй фæстæмæ
Хуыдтон æз ацы зæххæй мур,
Ныр мыл куы аныгуылд мæ хур,
Уæд та йыл бафтыдтæн фæстæмæ.*

Нæхи хъæуы уæвгæйæ йæ цæмæдæр гæстæ æрымысыдтæн æмæ йæ Сопойты Алыбегæн радзырдтон. Искуы-иу хатт куы амбæлæм, уæд мын æй æнæрадзурынгæнгæ нæ фæвæййы.

Мæ мады цур бынат нал и, фæлæ мæ сæр бæрзæндты кæмæй хастон, – «хастон» цæмæн? – хæссын, мæ мадызæнæг хо Дибæханы фарсмæ мæ куы баныгæниккой, уый дæр мæ фæнды, фæлæ дзы, хъыгагæн, къуындæг бынат йеддæмæ нал и æмæ нæ зоннын... Кæд уыцы ран исты хуызы фæуæрæхдæргæнæн уа, уæд мæ-иу Дибæйы цур баныгæнут.

* * *

Ме ‘мдзæвгæтæ мын рæнхъгай чи давы, уый мæм дзыхæй нал дзуры. Хæрæг, дам, фæтæргай æмæ зад хуыммæ балыгъд. Кæд ацы æмбисонд ам тынг нæ бады, уæд ис æндæр уадзæн æрхæссæн дæр.

Нæ фыдæлтæ ма магуырæдæр куы цардысты, уæд бæрæгбоны дарæс алкæмæн нæ уыди. Хъазтмæ кæнæ æндæр циндзинадмæ цæугæйæ чи хæлаф куырдат, чи – хæдон, чи – цухъхъа... Иу ахæм магуыр лæппу чындзæхсæвмæ хуынд уыд, æмæ мæм хъазты кафыны рад куы ‘рхауа, зæгъгæ, йæ сыхагæй хæлаф ракуырдат. Æцæгæйдæр, йæ хъул сах абадт: кафыны рад æм æрхауд. Стæй кæимæ? Хæлафы хицауы зæрдæмæ чи цыд, уыцы чызгимæ.

Куыnnæ хъуамæ равдыстаид йæ арæхстдзинад чызджы цæстмæ! «Зилгæ» кафты цынæхуызон зылд æркодта! Бынтон диссаг та фæци, хæлафы хицауы цурмæ куы басирдат, уæд. Уый йæм æрдæбонсарæй дæр мæстæй тъæппытæ хауд, фæлæ, йæ цуры рыг йæ сæрыл куы систа, уæд æм нал фæлæууыд æмæ йæм дзуры: «Ныртæккæ-ма мын мæ хæлаф ралас, стæй-иу дæуæй хъалдæр мауал уæд!»

* * *

Дысон дæ мæ фыны федтон. Цыма мæм телефонæй æрбадзырдтай æмæ мын афтæ: «Демæ фембæлынмæ тагъд кодтон. Цалдæр машинамæ мæ къух фæтылдтон, фæлæ мæм дзы иу дæр не ‘рлæууыд. Æрæджы кодтон æмæ, мæ рæзты цыдæриддæр хæдтулгæтæ тахт, уыдонмæ æнæсцухæй мæ къух хъилæй дардтон. Фæстагмæ мæм иу зæронд лæг фæуæрдта. Дуар байгом кодта, æмæ дæ фыдгул уырдаæм куы бакастаид: фæстаг бадæны

дыууæ асыччы – бызгъуыртæй дзаг. Раззаг бадæны цыма карк ныттындæуыд – бумбулийæ нæ зынд, бынæй та дзы – машинæйы цавæрдæр ивæн хæйттæ. Æнæхсад æронд лæг мæм дзуры:

– Сбад!

Æз дзы, кæй зæгъын æй хъæуы, не сбадтæн.

Лæг дарддæр ацæуынмæ хъавыд, фæлæ йæ машинæ нал æмæ нал куыста. Æндæр машинæмæ мæ къух сдарын нал уæндыдтæн æмæ иудзæвгар мæ бынаты лæугæйæ баззадтæн. Уалынмæ кæцæйдæр цалдæр лæппуйы фæзынд, æронды машинæйыл ахæ-цыдысты æмæ мæ амондæн скуыста.

Куы ацыд, уæд æндæр машинæ æрурæдтон æмæ, кæд бирæ рæстæг фесæфтон, уæддæр нæ фембæлдмæ нæ байрæджы кодтон. Мæ хабæрттæ дын конд куы фæдæн, уæд ма мæ ныхæстæм бафтыдтон:

– Цыма йæ чи уромæг кодта?

– Куыд «чи уромæг кодта»? – бафарстай мæ ды. – Ахæм рæсугъд чызджы къухы фæтылдмæ чи нæ баурома, уый кæнæ мард у, кæнæ – куырм.

Ноджы мын мæ æрдыл æрлæууын кодтай иу поэты æм-дзæвгæ. Уым дæр, дам, иу дæу хуызæн рæсугъд чызджы фæлгонц æвдыстæуы. Лæппуйы цурты дон æрцæйхаста æмæ йæм дзуры, дæ донæй-ма мын авæр, зæгъгæ. Лæппу, нуазын æм нæ цыд, фæлæ, цæмæй чызг æрлæууа æмæ йын æм дзæбæхдæр бакæсы-ны фадат фæуа, уый тыххæй банызта.

Чызг куы ацыд, уæд йæхинымæр загъта:

Ахæм сау рæсугъды къухæй

Емынæ дæр баназ.

* * *

Мæ сабибонтæ, магуырдар уæвæн нæ уыд, ахæм рæстæджытæм æрæйæфтой, фæлæ сæ уæддæр æхсызгонæн æры-мысын...

Мах хъæугæрон цардыстæм. Нæ цæхæрадоны кæрон суа-дæттæ цалдæр уыди. Кæцыфæндымæ-иу дзы куы бахæццæ уыдаис, уæддæр йæ цуры æнæрлæугæ нæ фæуыдаис. Йæ бынæй æрттывдтытæкалгæ цæппузыртæ уæлцъармæ кæрæдзи фæдыл куыд згъордтой, уыдонмæ-иу кæсынтыл фæуыдаис. Хаттæй-хатт-иу семæ сленк кодтой уыттырнытæ змисы муртимæ. Ахæм нывтæн-иу æвдисæн уыдаис донгуырæны, фæлæ, суадоны уы-

лантимæ фæцæуæг дæ, зæгъгæ, уæд дæ иуцасдæры фæстæ Куыройыдонмæ бахæццæ кодтаиккой. Уым та уытфырныты бæсты дæ цæст æрхæцыдаид балер кæсæгтыл. Байбын лæдзæгæй барæхой, æмæ дзы иу кæнæ цалдæр кæсаджы æнæратæхгæ нæ фæуыдаид.

Уыцы рæстæджы æнгуыртæ æмæ хызтæ арæх нæ уыдысты, æмæ-иу кæсаг ахстам къухæй. Байбыны сæрмæ фæдæлгоммæ у æмæ доны дæ цонг ауадз. Æгæр арф куы уа, уæд дын де ‘мбæлттæй исчи дæ къæхтыл хæцдзæн, æмæ афтæмæй рæбындæр баххæссыныл архай. Уый дæр та фаг куы нæ уа, уæд сæрбынмæ аныгъуыл æмæ, кæсаг кæм бамбæхст, уырдам баххæсдзынæ. Афтæмæй-иу æнæхъæн хæлттæ æрцахстам. Кæрдзынæй дæр йæ гуыбын чи не ‘фсæста, уыдонæн балер физонæггондæй цас ми-насыл нымад уыдаид, ууыл дзурын дæр нæ хъæуы.

Сыхы лæппутæй, кæсаг ахсын чи нæ зыдта, ахæмтæ бирæ нæ уыди. Раст зæгъын хъæуы, æз дæр фæсте никæмæй задтæн, фæлæ мын мæ арæхстдзинæдтæ кæронмæ равдисыны фадат нæ фæци...

Скодта диссаджы сæрдыгон бон. Нæ цæхæрадоны чъыл-дыммæ нæ уæрыччытæ хызтон. Сæ ривæд кæнын афон куы ‘рцыд, уæд сæ, дон кæцæй хастам, уыцы суадоны дæллаг фарс акъаци бæлæсты бынмæ баздæхтон, мæхæдæг Куыройыдонмæ мæ ных сарæзтон. Фыццаг байбыны куыддæр мæ къух фæцавтон, афтæ дзы æваст рацъыввытт ласта цонджы æмбисмæйы дæргъæн балер. Æнхæлдтон, фыццагдæр цы байбынмæ схæццæ уа, уым фæмидæг уыздæн, зæгъгæ, фæлæ уый æрлæууынмæ нæ хъавыди. Цалынмæ йæ мæ цæст уыдта, уæдмæ йæм фæкастæн, стæй дон-дон араст дæн. Уымæй размæ-иу, æдзухдæр кæсаг кæцæй ралæстон, уыцы байбыны сæрмæ хъавгæ бацыдтæн, дæлгоммæ æрхуыссыдтæн æмæ-иу мæ рахиз цонг доны ауагътон. Кæсаг куыннæ фæтæрса, афтæ йæ сабыргай байбыны арфæй-арфдæр тъыстон. Иуахæмы мæ армæй бамбæлдтæн кæсагыл. Иннæ хæттыты куыд кодтон, афтæ сабыргай ме ‘нгуылдзтæй йæ буа-рыл бандзæвыдтæн. Кæй нал ацъыввытт ласдзæн, ууыл куы баууæндыдтæн, уæд æй дзæбæх ныхъывтон æмæ йæ уæлбылмæ сæппæрстон...

Дæргъæй-дæргъмæ калм кæрдæджы куы базмæлыд, уæд донмæ мæхи фехстон. Мæ уд мæ къухы хæсгæ фаллаг фарс балæууыдтæн æмæ – лидзгæ...

Уæдæй фæстæмæ мæ къух байбыны кæсаг ахсыны номыл никуыуал бакодтон.

Ныр та мæ цуаны хабæрттæ...

Нæ сыхы цалдæр цуаноны уыд. Изæрæй-иу мæм уыдонмæ кæсынай хуыздæр ницы каст. Кæмæн-иу дзы йæ астæуыл уæрц-цытæй хæдзгонд уыд, кæмæн дзы уæхсчытылхæсгæ хызынай тæрхъусы сæр зынд, кæмæн – рувасы.

Нæ хæдфарсмæ цæрæг Цæрадзонты Чермен сыхы нæ, фæлæ æнæхъæн хъæуы дæр хуыздæр цуаноныл нымад уыд. Тынг мæ фæндыд, искуы мæ йемæ куы ахуыдтаид, уый. Иу хатт ын мæ бæллиц куы бамбарын кодтон, уæд мын афтæ: «Раздæр уал топпæй æхсын базонын хъæуы». Æмæ мæ цалдæр хатты хъæугæронмæ акодта æмæ мын амыдта, тæрхъустæ æмæ руæстыл цуан кæнын куыд хъæуы, уый. Стæй ма хъæддаг бабызтыл цуан кæнын дæр. Мæ арæхстдзинæдтæм куы бакаст, уæд йæ зæрдæ барухс æмæ мæ иу бон йемæ цуаны ахуыдта. Йæ хæцæнгарз мæм куы радта, ды йæ хæсс, зæгъгæ, уæд ма мæнай хъалдæр кæм уыд! Куыройыдоны сæрты хидмæ куы ныххæццæ стæм, уæд ныл фалæсыхаг дыууæ лæппуйы амбæлди, æмæ сæ рæзты хуымæтæджы сæрыстырæй ацыдтæн!

Къобосты хъæды цадмæ куыд фæцæйхæццæ кодтам, афтæ мæм Чермен дзуры:

– Дæ хæцæнгарз цæттæ дар, ардæм хъæддаг бабызтæ тæхаг сты.

Æз топп ме рагъæй æристон æмæ, цæмай цæугæ цæуын къаддæр уынæр кодтаин, ууыл архайгæйæ хъавгæ цæуын. Цадмæ куы баввахс стæм, уæд афтæ цæуын райдыдта Чермен дæр. Уалынмæ кæсæм, æмæ иу бабыз Бехъанырдыгæй æрбатахт æмæ цады бæрæгастæу йæ базырты пæр-пæр ссид. Æвæццæгæн нæ нæ федта, кæнæ та нæ федта, фæлæ нæ ницæмæ ‘рдардта. Мах, хæмпæлтæй куыннаæ зындаиккам, афтæ гуыбыр-гуыбыр цады былгæронмæ бахъуызыдыстæм. Уæдмæ бабыз цады астæуæй, мах кæдæм бацыдыстæм, уыцы былгæронмæ хæстæг æрбаленк кодта.

Хъæддаг бабыз хæстæгмæ никуы федтон æмæ йæм кæсын-тыл фæдæн. Ахæм рæсугъд уыди, æмæ йæ хъулон-мулон ба-зыртæ хуры тынтæм æрттывдтытæ калдтой. Чермен мын йæ сæры фæтылдæй ацамыдта, æхсгæ, зæгъгæ. Мæнай та, топп мæ къухы ифтыгъдæй кæй ис, уый æрбайрох: бабыз махырдаем куыд ленк кодта, уымæ кæсынын та фæдæн. Бынтон нæм куы ‘рбав-

вахс, уæд къардиуæй хæфс йæхи донмæ фехста, бабыз йæ ба-
зыртæ стылдта æмæ нæ сæрты хъæдырдæм асыффытт ласта.

Чермен мыл йæхи сцагъта:

– Цæуыннæ йæ фехстай?

– Ахæм рæсугъды?!

– Топп ардæм æри æмæ уæхимæ гъæй кæн! Ам фыдынд ба-
бызтæ нæй!..

Уæдæй фæстæмæ мæнæй цуанон нæй...

2012 аз, цыппурсы мæй,

Кисловодск

СТЪАЛЫЙÆН ЦЫ ДЗУРЫ СТЪАЛЫ

* * *

Цавæр у,
кæуы та
Дзæуæджыхъæуы
мæ къæвдатæй иу:
мæ рудзынджы авгыл
ладæрсæгау цæссыг
калы
æмæ бæласдонмæ
цыхцырæй
къуыбарæввонг
дидинджытырдæм
цæуы.

Цæссыг мæрдты бæсты тарæй
а дунемæ уды сыгъдæг фæлгонц ракæны.
Мæнæн мæ къæвдайы хай
Дзæуæджыхъæуы Зæххарвмæ ракæндзæни хурæн йæхи.

* * *

Дзиба,
ме ‘нгуылдзты
æлгътæй
дæуæн æвзæрст
дуду нæмыг
дæ гæккыты бынæй
ауидз.

Кæддæр, дам, Донбеттыртæй
Нарты дыргъдонмæ фæткъуыдзуаны тæхгæ,
ацы æхсинæг
иу хæрзконд чысайнаджы тыххæй
баззади Дзæуæджыхъæуы.

* * *

Гæды гæдыйæн
йæ уалдзыгон уасинæгтæ
уасгæ,
никуы ваййы
гæды.

Зарæгау, гæдыйау гæды аразы
йе ссаргæ гæдыйæн уалдзæг.

* * *

Раздæрау:
ацу æмæ йæ базон,
ацу æмæ йæ бамбар,
ацу æмæ йæ равзар,
цы дзуры стъалы
стъалыйæн.

Раздæрау Зæххарвыл
«Уарзын дзагæй уарзын!»
дзуры стъалы стъалыйæн.

* * *

Фесгуыхти...
Абон-асом нал кæны
абон
сæрд.
Алдонæй фалдонмæ
Алондоны ивылæн афон
æрлæууыд.

Уынгтыл
кæрай-кæронмæ
алырдам
абухы
бæлæстæй,
дидинджытæй
сæрддæф.

Ногæй Алондоны зырдутæ
Дæуæджыхъæуæй
Мад Хох,
Сæнайырдам райдыдтой змæлын.

* * *

Цинтæ, цинтæ,
цинтæ.
Мæ батæй
арфæйы
цинтæ
Дзæуæджыхъæуы арвыл
мæргътимæ тæхынц.

Зæрватыккау
уарзын мæ райгуырæн
Зæххарв.

* * *

Фæсдзæнгæрагау
ныссабыр и
йе змæлдæй
дыууæизæрастæу
фæззæг.

Донбеттырты уазæг мæйимæ,
хонгæ кафæгау,
урс сатæг донуаты айдæныл зылди.

* * *

Райы сæрд,
Алондоны ногæрцæугæ
ивылæн æрлæууыд:
алдонæй фалдонмæ
згъоргæ
арвгæрæттæм
абухы хур.

Æхсæртæггаты Алондон фæлдыста
йæ зæххæн
урс дадалитæгонд уылæнтæй сæрд.

* * *

Нæ зæххыл
алцыдæр у дзæбæх
æмæ хорз.

Хур у дзæбæх.
Хох у дзæбæх.
Хæрис у дзæбæх.
Хуыцаумæ кувæг
хистæр у дзæбæх.
Хæдзар у дзæбæх.
Хуымгæнæг у дзæбæх.
Хуымтæ сты дзæбæх.
Леуахи у дзæбæх.

Хедигъос
хурбадæны
хæфс цæры дзæбæх,
уымæн æмæ йæ лæппын
хурæн у йæ тын.

* * *

Цинтæ, цинтæ,
цинтæ.
Мæ батæй
арфæйы
цинтæ
Дзæуæджыхъæуы арвыл
мæргътимæ тæхынц.

Зæрватыккау
уарзын мæ райгуырæн
Зæххарв.

Февралы нæ журналы иузæрд-ион æмæ курдиатджын кæсæг Кучиты Бибойы (Барисы) фырт Эльбрусыл сæххæст уыдзæн 90 азы.

Æнæниз æмæ нырыкконау сæ-рæнæй йæ 100 азы æфцæгæй акæсæд дунейы хуыздæр бонтæм.

ГУСАЛТЫ Барис

СТÆМТÆЙ ИУ

*Цардвæндаджы уацау**

Гъемæ иуахæмы лæппутæн бакой кодтон, ацы нæл гæдыйы цард, зæгъын, махæн... бодзæн кæрц нæу! Кæй уæ куыд фæнды – бар йæхи, фæлæ æз...

Нæ, колхозы исты куысты ныллæууон, уый мæ фæсонæрхæджы дæр никуы æрæфтыд.

– Фос уæм ницы уыд, фос? Уæ хъæбæр кæрдзынæн ахуы-йæн, бынмæ нылласæн мадзалæн...

– Куыд нæ! Иу хъуг, дыууæ фысы. Цыдæр амалæй-иу Сона Ног азмæ хъыбыл дæр балхæдта. Ныр æз мæхи хæрын райдыдтон, ирон æфсарм мæ сбынæй кодта, уæлдайдæр мæ ныййарæджы раз æфсарм. Æмæ йын мæ мадæн иу ахъаззаг бон зæгъын:

– Сона, колхозы куыст ныронг мæ хъуыдыйы кæрон дæр никуы ‘рцыд, фæлæ гвз-йæ дæр кæдмæ цардзынæн, ома где-выпить-закусить-æй. И, куыд кæнон æмæ цы кæнон?..

* Дарддæр. Райдайæн кæс журналы фароны 11-æм æмæ 12-æм номырты.

Æмæ, дам, дæ куыддæриддæр æмæ цыдæриддæр фæнды, уый кæн – кусгæ кæныс, дарддæр ахуыр кæныс, – алцæмæй дæр дæ бар ис. Мæнмæ иу амонд æрхауд Хуыцауæй, æмæ, дам, мын уый фагæй фылдæр у: ды мын тугуарæн хæстæй удæгас-сæрæгасæй раирвæзтæ...

Мæ фыдыфсымæр Данел дзулфыцæгæй куыста – пекарнæ нæм уыд хъæуы. Æмæ, зæгъын, уæд та уымæ бакъул кæнин... Стæй ма дзы ахæм æрхæцæн-схæцæн дæр уыд, ахæм: Бибойы тæрхонны æмгъуыды æхсæз азы уæдмæ фесты, гъемæ, кæд ма цардæгас у, уæд хъуамæ нæхимæ зына. Æмæ мæ не ‘рфæрсдзæн уыцы тызмæг лæг, стæ-ма, цы архайæг уыдтæ, мæнæн цы хæдзардарæг бындар басгуыхтæ, зæгъгæ. Ноджы æз йæ хуыздæр ныфс уыдтæн, йæ фыстæджыты мын, бæгуы лæг цыма уыдтæн, уыйау фæдзæхста, цæмæй нæ бынтон æнахъомтæм мæ цæст дарон йæ бæсты. Нæ йын æй схъæр кодтам, Сережæ æмæ Розæ æгас кæй нал сты, уый...

Стæй ма дзы иу ахæм æмдзæхгæр хæрд ис, иу ахæм крутой вираж, æмæ тынг сагъæс кæнын развæлгъау мæхимидæг, уыцы хабæрттæ дæр дын дзурон, æви куыд кæнон, зæгъгæ... Не для печати кæмæй бакæнынц, ахæмтæ цыма сты... Цæвиттоны хъуыдагæн, нырмæ уыдысты – ныронг сæ никамæн радзырдтон...

– Ныхасгонд куы стæм, афтæ, цытæ дæ нæ фæнда мыхуыргондæй фенын, уыдæттæ фæсвæд ныууаддзыстæм. Уæвгæ та, исты æвгъауаг куы уой рæстæджы къуырф æмæ бæзджын фæлмы аныгъуылынæн, уæд та дын лæгъстатæ дæр фæкæндзынæн, ауадзæм сæ фидæны охыл боны рухсмæ, зæгъгæ. Æмткæй аивадон литературæйы зæрдæйы бынæй цæуæг дзырды нысан хуымæтæг дæр у æмæ вазыгджын дæр: зонд амонын нæ, фæлæ адæймагæн йæ хорз уд, йæ хорз æфсарм, йæ хорз уаг æмæ туг ирвæзын кæнын, фæчъизийæ йын сæ хъахъхъæнын, йæ ном ын фæницæйагæй, æрныллæгæй, къæхты бынмæ ‘рхауынæй хизын... Æмæ уыцы арфæйаг хъуыддаджы уарзынæй ахъаззагдæр – ахъазгæнæгдæр! – фæрæз та нæй.

– Цæмæй йæ базыдтай развæлгъау, дарддæр дын цытæ радзырынмæ бахъав-бахъав кæнын уæдæй сарæй, уый?

– Сонт зæрдæйæ йæ дæ лæппын удмæ банкъардтон.

– О, цасфæнды дæр, дам, фæцæр, уæддæр лæгæн йæ уд лæппынæй баззайы... Ме ‘рвад поэт Валодя нæ йæ кæстæр æфсымæр Олегимæ куы ныккодта скъоламæ, уæд мæныл авд

азы цыд – мәнә мә кѡахфындзтыл куы нысхѡэл кодтон мѡхи, уѡд. Ёмѡ куыд ѡнахуыр ѡмбисонды диссаг у: дѡ лѡджы кары бонтѡ уартѡ кѡд ѡмѡ кѡд уыдысты, сабидуджы бонтѡ та – тѡккѡ знон цыма! Ёмѡ цыппѡрѡм кѡласмѡ ѡнѡкѡуылымпытѡй сирвѡзтѡн. Фыдуагѡй дѡр хѡуаг нѡ уыдтѡн, стѡй ахуыр дѡр хорз кодтон. Гѡе, фѡлѡ дын уѡд, цыппѡрѡм кѡласы, мѡ кѡах ѡнахуыр рыстѡй риссын куы райдаид, тынг ныррѡсид. Ёрмѡст мын ѡй ничи ницѡмѡ дары, раст цыма афтѡ загѡтой, куыдз нѡ мѡлы кѡуылыхѡй, зѡгѡгѡ. Мѡнѡн та йыл нал уыд мѡ бон цѡуын, ѡмѡ мѡ ахуыр ныууагѡтон, цыппѡрѡмтѡм ѡмбисмѡ дѡр нѡ фѡцыдтѡн. Йѡ кѡрон ѡрхѡццѡ ѡртын ѡхсѡзѡм азѡн.

Уый мѡм мѡ амонд цыма кѡуылых-кѡуылых ѡрбацыд, стѡй ахѡм фидар фадыварцджын сси, афтѡ ѡмсанчѡех, ѡмдзыд фѡкодта мемѡ мѡ сау-сауид сѡрѡй мѡ урс-урсид сѡрмаѡ, ѡмѡ... ѡмѡ...

Ёмѡ табу уыцы бонтѡн, уыцы азтѡн, уыцы цардѡн!..

Сѡрд ѡрхѡццѡ йѡ даргѡ кѡѡхтимѡ – ома, зѡрдѡйы фѡтѡпмѡ алцыдѡр вѡййы... Фѡлѡ уал колхоз йѡ фысвос – ѡнѡхѡн 16 мины! – хохмѡ тѡры. Уыцы дзугтѡн сѡ бындур, Цорѡтѡй цы 4 мин фысы байстой, уыдон уыдысты, раст уыдон бабирѡ сты афтѡ. Ома Хѡестѡ сты уыцы Цорѡтѡ, фѡлѡ сѡ фыдѡлы номѡй афтѡ схуыдтой. Гѡемѡ фосимѡ кѡордѡй ацыдысты – дуцджытѡ сѡ хуыдтой. Лѡгѡй ѡмѡ усѡй сѡхи калдтой уырдаѡм, хохмѡ. Пайда сын уыд! Ногдыгѡд ѡхсыр нуаз, сойджын цыхт хѡр, дзидзайѡ дѡ рагон мондѡгтѡ суадз! Стѡй суары ѡвдадзы хос дѡттѡй нуаз ѡмѡ иннѡ ѡвдадзы хос дѡр – уѡлдѡф – дѡ риуыдзагѡй улѡф, райгуырѡн хѡхты алѡмѡеты уѡлдѡф: уырдыгѡй, ома Нарѡй Тибмѡ цы ис – ницы! О, цыхт Нары ахстой, хѡринаг ѡмѡ алы хабѡрттѡ ам кодтой, фос та Зруггомы хызтой!..

– Цы диссаджы фосхизѡнтѡ ѡмѡ дзы уыгѡрдѡнтѡ ис Зруггомы! Гусалты хѡѡуаты цалдѡр хатты уыдтѡн не ‘рвадѡлты лѡппутимѡ, ѡмѡ ѡдзух дѡр зѡрдѡ ныккѡрзы: абон ахѡм хѡѡздыг ком ѡнѡпайда ѡдзѡрѡгѡй лѡууѡд!..

– Рѡсугѡдѡй дѡр ѡмбисонд у. О, ѡмѡ дын уым, Нары, ногдѡуты лагерѡ куы скѡниккой нѡ хѡѡуы сывѡллѡттѡн. Мѡ кѡах уѡдмѡ йѡхигѡдауѡй байгас. Ёмѡ уѡд Бибѡ Данѡлмѡ ‘рхатыд, мѡнѡ ацы цѡринаджы дѡр демѡ уырдаѡм ѡкѡн – фѡстинѡнѡй йѡхиуыл фѡхѡца. Данѡл та Нары дѡр дзулфыцѡг уыд.

Уым Зругмæ фæзилæны аргъуан кæм ис, Сласы хъæуы аргъуан, уырдаæ æккойæ хастой æхсырæй, дзидзайæ, цыхтæй æмæ сæ аргъуаны мидæг æфснайдтой – уый сæ æфтауцуат уыд. Поты фæзы скъолайы та ногдзаутæ цардысты. Æз семæ нæ цардтæн, мах Данелимæ Нары иу хæдзары цардыстæм – Захъагомæй цы дон кæлы, уымæ æргомыздæхт нæ рудзгуйтæ; чъылдымырдыгæй дон та Гуыркъуымты комæй кæлы. Нары дæлбыл баиу ваййынц.

Дæрдтыл дын уымæн дзурын, алцыппæт дын уый охыл ныймайын, æмæ зæрдæ ныццæхгæр, бахъав-бахъавæй дæр нæ уæнды уыцы кæйттæм-хабæрттæм рахизын... Æгæр адджын, æгæр зынаргъ мын сты!..

Ам базонгæ стæм Оляимæ. Хетæггаты чызгимæ, Хетæггаты Асатæй. Нæхи хъæуккаг, уæдæ, фæлæ уæдмæ зонгæ нæ уыдыстæм – скъолатæ нæм æртæ уыд, сæ иу æцæг скъолайы бæстыхай, æмæ æз уырдаæм цыдтæн, иннæтæй иу цыдæр рацарæзт хæдзары, аннæ та – Цорæты уæрæх агъуысты – Оляйы скъола. Уæд уый æртыккæгæм къласы ахуырдау уыд.

Йæ мад-йæ фыд æгас, цыппар хойы йын, цоты æппæты хистæр – сæ‘ фсымæр, цæры Мæскуыйы, авиацион институт фæцис, инженер сси. Мæнæй дыууадæс-æртындæс азы хистæр. Мæнæй афæдз кæстæр та Оля у – æз дыууын фæндзæм азы гуыр, уый дыууын æхсæзæм. Æмæ иуæндæс азы мæныл цæуы, дæс ууыл. Цы ‘мбарæм? Ницы. Фæлæ нын иумæ хъазын фæадджын, фехсызгон, нал-иу хицæн кодтам.

Куы йæ загътон, сæрд дæргъкъахджын кæй у, уый – гъемæ, фæззæг куыд æрхæццæ, сæрд æм куыд раджы радта йæ бартæ, ныр та ды рæвдау адæмы, зæгъгæ, уымæн æмбаргæ дæр ницы бакодтам. Сæйрагдæр мæт æмæ сагъæс – скъола.

Фæстæмæ цыппæрæмтæм бацыдтæн, æмæ, теуа фысты ‘хсæн куыд уа, кæд бынтон афтæ бæрæг нæ дардтон, уæддæр уыдонæй – хистæр. О, æмæ дын кæсын æмæ кæй уынын?

Оля!

Оля мах скъолайы, мемæ иу къласы! Цыдæр æнæнхъæлæджы хорз цæстæй мæм касти Хуыцау...

Рæстæг цæуы – зымæг, уалдзæг, ногæй та сæрд аивгъуы-йынц, ралæууы фæззæг, æмæ мах – фæндзæм къласы. Стæй та уыцы надвæндагыл иннæ аз дæр адымы. Æмæ мах – æхсæзæмты. Æмæ нæ раст уæд райдыдтой сывæллæттæ, не‘ мгæрттæ, мæстæй марын, æви æвдæмты – мæ бон æй нæу бæлвырдæй фæнысан

кæнын. Куыд мæстæй? Цыдæр ахæм скороговорка цыма уыди: тили-тили тесто, жених и невеста!

Кæйдæр куыдзæйгуыр дзырдыфтыгъд та афтæ дæр фæцарæхст: уæлæ цары фиу – сæ амонд иу! Игорь – тиу!

Сывæллæттæн худæг, махæн та стыр къæмдзæстыджы хос. Суанг ма хистæр кълæсты дæр цæй уарзон ныхæстæ, фæсурокты уæд та ма цæугæ-цæуыны æхсгæ кастæй æмбæлдтытæ – куынæ стæй!

Уыцы азты ма махмæ Къостайыхъæуы сæ тæккæ карзæй уыдысты нæ хохы æгъдæуттæ, ирон æфсæрмытæ, хистарты нымайын – мæнæ адат кæй хонынц зонынджын адæм, уыцы фæзилæнтæ. Фæлæ зæрдæйы рудзгуытæ, ома цæстытæ, æгæр хорз дæр ма сарæхсынц дзурынмæ, дæ сусæггаг зæгъинагтæ дын æгомыгæй дæр зæгъынмæ.

О, цы сæнтты ахасты-иу бахаудтæн æхсæрдæс-æвддæс-азыдæй, цы фидæны царды нывтæ-иу нæ ауад мæ амонддзаг цæстытыл! Ома Оляимæ, уый хуры рухсмæ, уый хуры хъарммæ!.. Иу дзырдæй, бамбæрстам кæрæдзи ахаст, кæрæдзи удты-зæрдæты-риуты уавæр, фæлæ уæлæмæ не ‘нкъарæнты тыххæй иу сым дæр ма суадзæм! Уарзын дæ, зæгъгæ, йын зæгъон æмæ мын уый дæр ахæм судзгæ æхсидав дзырдтæй дзуапп радта, ома, æз та дæ, ды мæ цас уарзыс, уымæй дыууæ хатты фылдæр уарзын? Никæддæр! Ницы хуызы! Фæлæ сæ æхгæдæй, куырмæлхынцъ бастæй йæ мидæг дарын дæр чи фæрæзта, чи! Æмæ йæм-иу рæстæггай цыдæртæ афыстон, уый дæр мын-иу мæ зæрдæйы цырен артыл хус къæцæлтæ бакалдта хъавгæ аивæй – йе ‘мбал чызг нын постхæссæгæй ныллæуыд...

Цас бартæ нын лæвардта нæ мидæгъдау, хъадамантæ ныл æфтауæг фыдæлтыккон æфсарм, уыйбæрц æргомай фыстам нæ кæрæдзимæ, Къостайы загъдау, нæ сонт удтæ-зæрдæты сагъæстæ. Никуы сæ никæмæн радзурдзынæн, зæгъгæ, мæхи рагæй фæдзæхстон – тарстæн сын нæ ахастдзинадтæй искай æнæуаг цæстытæй кæсгæйæ фæчъизийæ. Фæлæ æрæджыты ахæм хъуыдымæ ‘рцыдтæн: кæд иу дзæбæх лæппу æмæ иу дзæбæх чызджы æнкъарæнтæ сыгъдæгæй бахъахъхъанын фæахъаз уайдмæн æмæ Оляйы уарзты уаг, нæ фырнымд уаг. О, ахæм зæрдæйы равг мæ сразæнгард кодта, æвæццæгæн, мæ дзыхбаст райхалынмæ.

Стæй мæ уырны, Оля цы дунемæ батагъд кодта мæ разæй,

уымæн дæр уым хъыг кæй нæ уыдзæн, не ‘гъуыссаджы артмæ искайты сæхи батавын куы бауадзон, уæд...

Фæлæ уæддæр – мæгъа, мæгъа...

Йæх-х æмæ охх! Уый хæсты бæллæхтæй схъарзыдтон: цас уарзæтты суинаг амонд фæдзард кодта, цас уыцы æлгыстаджы – мыггагмæ ‘лгыстаджы хæст! Мах амонд та уæд Протокыйы цæугæдоны нæ фæдæлдон, уымæй размæ йыл Малгобечы бынмæ хæстыты дæр нæ сæмбæлд мæлæтхæссæг саузынг нæмыг...

О, æз цалынмæ хæсты быдыры уыдтæн, уæдмæ Оля дæс къласы фæцис. Иуахæмы мæхи скъоламæ байстон, фæдтон æй æмæ, цыма ницы бар дарæм нæ кæрæдзимæ, уыйау мын фæтчыгъæды хус салам радта... Нæ! Сайын! Ермæст ууыл нæ ахицæн нæ фембæлд уал азы фæстæ: йæ цæстытæм ын уысмы бæрц куы фæкомкоммæ дæн, уæд уый дæр сфæг йæ мидцины ранхъæвзтæн æддæмæ – мæнмæ!..

Стæй Оля мединститутмæ бацыд. Цардис горæты йæ хæстæджытæм – Пушкины номыл скверы бакомкоммæ, фæндзæм скъолайы фарсмæ.

Стæм хатт-иу æм ссыдтæн, уым-иу бæлæсты бын абадтыстæм... фылдæр æнæдзургæйæ. Æз-иу быннотæй ныууалæфыдтæн, уый мæм-иу æрбакаст, цы нæтыс, зæгъгæ. Искаддæр-иу цыдæртæ загътам. Æмæ та æдзæм хъусæй бад.

Æмæ нын уый цыма истытæ æнæрæнцойæ дзурынаы бирæ хуыздæр уыд – абон мæм цæмæндæр афтæ дзуры мæ зæрдæ.

– Стендаль чи у, мæнæ йе ‘цæг ном Анри Мари Бейль кæмæн у, уый...

– Уый йæ роман «Красное и черное» ныффыста мæ райгуырдаы сæдæ азы раздæр, фæлæ йæ æз та бакастæн иу... иу... иу фондз æмæ ‘ртиссæдз азы размæ. Цы ‘нахуыры диссаг у афтæ дзурын: «Æмæ йæ æз хорз куы хъуыды кæнын уыцы бон – уый уыдис уартæ æвдай фарастан азы размæ! Уæд мæныл цыдис æнæхъæн дæс азы!»

– Æмæ уый уартæ нæуæдз фарастан азы размæ куы уыдис – мæныл уæд цыдис иуæндæс азы, зæгъгæ, афтæ дæр куыд зæгъай, уый Хуыцау дæр зæгъæд! Цæр æмæ хæр!

– Исты дæ хæдзары хæрын æмæ хæрын, нæ?

– О, о! Стæй ма иу о: Стендаль ма уыцы романаы уæлæмæ-фалæмæ ныффыста бирæ æндæр уацмыстæ дæр, æмæ сæ зынд-

гонддæртæ сты роман «Пармская обитель» æмæ новеллæ «Ванина Ванины». Стыр фысджытæй, хорз фысджытæй у!

– Цæмæй йæ зоныс – ды ирон æмæ уырыссаг литературæйы ахуыргæнæг куы дæ, уæд?!

– Йарæби, цæмæй ахуыргæнæг суон, уый охыл мыл институт фæуын æмбæлд. Уым та фæсарæйнаг литературæ зонынæй дæр фæлварæнтæ лæвардтон. Гъемæ Анрийы ныхæстæ уадидæгæн мæ зæрдыл æрлæууыдысты, ды афтæ куы загътай, Оляимæ æдзæм, æнæсымæй бадын бирæ дзурынæй хуыздæр, тæхудиæгдæр уыд, зæгъгæ, уæд. Иу заман Стендаль дæр афтæ фыста йæ уарзонмæ, тæхуды æмæ, дам-ма, демæ фембæл æмæ дæ фарсмæ æнæдзургæйæ фæбад.

– О, ницы ис ногæй арвы бын... Ахæм стыр амонд мæм-иу каст, ахæм цыдæр лæвар хорзæх Хуыцауæй, Оля мæ фарсмæ кæй бады, айдагъ бадгæ дæр кæй кæны мемæ иу минут, царды уыцы иу рæстæг. Æмæ-иу арвæн æмæ хурæн дæр æхсызгон уыд нæ ахæм хуызы уынд.

Цард трагеди куыд нæу, куыд нæ: уыцы бонтæн дзы раздахæн ма уæд, ма!..

– Иу ахæм æууæл мæ цымыдисаг кæны уæддæр, æмæ-иу дæ дзырдарæхст, дæ хъазаг дзых куыд фæлæууыдис æнæ исты сраецугъгæ?

– Ныччырысти-иу ме ‘взаг, ныууæздан. Кæнæ та-иу фæсуйтæ, фелхынцъытæ. Кæнæ та мæм, чи зоны, æмæ тæхудиæгдæр каст уыцы уавæр – афтæ, æдзæм-æнæсымæй бадгæйæ, хаттæй-хатт мæ риуы дзагæй улæфтытæ кæнын. Нæтын ома, уæлæнгæйтты хъæрзын...

– Куы дын загътаид мæстæймарæгау, хъуг куы зайа æмæ гал та нæтгæ куы кæна, уыйау цы оффытæ кæныс, цы нæтыс, зæгъгæ!

– Уæд дын нæ сарæхстайн, æнхæлыс, аккаг хъазæн ныхас ссарын?! Нæ зонын, бауæндыдаин æй уæлæмæ суадзын, фæлæ манæ афтæ уæддæр æркъæрцц кодтаин ехсæй: – Гъа, æз гал уон, ууыл, зæгъæм, разы дæн, фæлæ дзы хъуг та нæ уынын, уæлдайдæр зайгæ-зайыны хъуг. Нæ, Оляйæн ахæм ныхæстæ хъазгæйæ дæр нæ загътаин, афтæ æнæуи чызгæн та – чи зоны...

Ай бодзæн кæрц нæу, зæгъгæ, мæ царды нывтыл сагъæсты ныгъуылын куы райдыдтон, ме ‘фсарм мæ куы схордта, уæд ма мæхи иу ахæм какон сындзæй дæр ахъаззаг фæрæхуыстон: Оля медицинон институты дохтыры цытджын-кадджын дæсныа-

дыл зәрдиагәй ахуыр кәны, ныфсәвәрдәй, әз та нозтдзу-ангәнәгәй әрвитон мә ләппуйы бонтә ме ‘нәсәрбос әмгәрттимә?! Ахәм цардәй царәгмә Оля фәстәмә дәр нә разилдзән йә ахуыргонд сәр! Әмә мәнән та әнә Оля цард, Оля мемә цы царды нә уыдаид, уый ләджы цардәй царинаг цардыл нымад нә уыд – нә дзы ад әмбәлд зәрдәйыл, нә мә цәстытыл рухсы уылән. Иу дзырдәй, мәхиуыл тыхджын әрхудтән.

Арахъхьимә хәстыты мын тохәмбәлттә чи уыд, уыцы лалымты нәхимә әрбахуыдтон, Сонайән йә кьух цы амыдта, уымәй нын фынг әрәвәрдта әмә нә нәхи бар ныууагъта.

– Уый, уалә Бызы хъәуы цы фондз әфсымәры цард, – цыма Бутатәй уыдысты, сә тәригъәд мә нә хъәуы ацы мыггагән, – уыдоны контролер-мад куы уыдаид, уәд уә уәхи бар нә, фәлә...

– Әмә йә уыдон дәр къәдзәхы сәрәй раппәрстой, и? Әз дәр әй зонын хабар, фәлә йә ногәй фехъусын дәр ницы кәны – дә нывгондәй әцәг...

– Цәвиттон, дам, уыцы ‘фсымәртә Тәмисчъы раз кәмдәр сә рагон әрдхорд әмгарыл амбәлдысты әмә йә сәхимә уәлхох хъәу Бызмә хонынц. Дәлвәндагәй скәсгәйә иу дзәнәтон ран у әмә!.. Фәлә дзы никуы уыдтән уәвгә та...

– Әз дәр. Әмә – гъы, гъы!

– Әмә сын уый уәд афтә, бәргә, дам, скәнин аргъ уә дзырд – уе ‘гъдауән, фәлә, уә мад чи у, уый комдзәгтә нымайы, уазәджы дзыхмә кәсгәйә.

Уый та, дам, нын цы тәригъәдтә мысыс нә уазәгуарзон дзыццайыл – цом-ма, цом, бафәлварәм әй!

Бадынц, хәрынц, сидгытә-гаджидауттә уадзынц, нуазынц. Мад әнцад ләууы, пецы кьулыл банцой кодта, афтәмәй. Уәд иу заман уазәг афтә, уе ‘гъдау, уә салам бирә уәд, хорз мә фәдтат, әнәхъән фондз сидты уәм банызтон, ныр афон у, хәрзәхсәвтә уын цәмәй зәгъон, уымән дәр...

Мад ыл әвиппайды йәхи андзәрста:

– Куыд фондз, куыд?! Мәнән ам бындзытә ахсын әнхъәл дә?!. Әнәхъән авд дзы фәдәле кодтай! Ноджы ма стыр дзыхән стыр комдзагкәнгәйә!

Гъемә йәхи дзыхәй уыцы тәрхон – къәдзәхәй расхойыны тәрхон – рахаста йәхицән...

– Нæ, цытæ дзурыс, Сона, хæдзар цыфæнды тыхст-уырыдæй дæр, æцæг ирон рæдау æфсинау, йæ рæбыны уазæджы хай æфснайдæй дардта!

Уый йын НЗ уыд – неприкосновенный запас. О, гъемæ цыдæр сахатыл æз дзурын мæ цæлдзуаны лымæнтæм:

– Сымахæн нæ зонын, фæлæ æз фæрабар-бабар кодтон алырдæмты дæр æмæ, карздæр нæй, афтæ фидарæй скарстон: æз цæуын скъоламæ!

Схор-хор кодтой, уый та куыд, цæмæн дæ хъæуы скъола, стæй ды чи дæ, цы дæ æмæ уым чи ис, дæсæм къласы, уыдон та дæ цуры читæ æмæ цытæ сты?! Дзуджы астæу теуа куыд фидауы, уыйау, дам, нæ уыдзынæ?

Стæй ма ноджыдæр цы скарстон цæхгæр карстæй æмæ ныффæнд кодтон... Абон ма, зæгъын, иумæ нуазæм, райсом уын мæнæй пайда нал ис! – Ам мæ дзыппæ нывнæлдтон æмæ фынгыл бапъирозты къопп – уæд сигареттæ нæма уыд, – æрæвæрдтон. – Иннæ ахæм райсомæй фæстæмæ мæнæй тамакодымæг дæр нал ис: ахуырдауыл сæ иу дæр нæ фидауы – нæдæр нозт æнцъухын, нæдæр фæздæг цъирын!

– Фæлауу-ма, æмæ хæсты бонты райдыдтай тамако пъяртт кæнын?

– Наоборот! Хъуыддаг бынтон иннæрдæм уыд, йæ фæтевзæ æддæрдæм! Хайрæджы хойрагыл хæсты размæ фæцалх дæн, хистæр лæппуты фæзмгæйæ. Хæсты та йæ уадзгæ ныккодтон, далæ Малгобечы бынмæ Горящий вал куы хъахъхъæдтам, уæд.

– Уый та ма дзы цавæр Судзгæ æмбонд уыд?

– Афтæ йæ хуыдтой. Хъæмпы рæгътæ цыдæр уыдысты, нефтьхæццæ. Æмбисонд у, цы у, фæлæ йæ разæй минæты хуым – танкты ныхмæ. Фæндзай метрæй фæндзай метрмæ мах, салдæттæ, лæууæм æмæ хъахъхъæнæм. Немыц æрбафсарынц, зæгъгæ, уæд нæм фосфорæй конд къоригæндтæ уыд – ссудз сæ æмæ сæ уыцы Горящий валыл басхой, æцæгæй дæр горящий куыд суа, афтæ. Нæ нæ бахъуыд сæ сæр. Хорз, æмæ нæ бахъуыд... О, æмæ нын-иу махоркæ радтой, æз та йæ уæдмæ ныууагътон мæ артæндзарын æхцатыл дæр æмæ ме ‘нæниздзинадыл дæр. Уый бæсты, фæлтау, зæгъын...

Дынджыр, егъау тулдзбоцкъаты нын-иу гуырднег сæн æрба-ластой, æстæм номыр хуынд, хус сæн. Мах цы уыдыстæм – тæккæ зноны сывæллæттæ, æмæ нын водкæ нæ лæвæрдтой, ауæ-

рстой ныл... Худæг: мæлæты ныхмæ хæсты бацæуынæн фаг хъомыл баистæм, йедæн, нозтæн та... Цæй, о! Æмæ нын фæйнæ агуывзæйи лæвæрдтой уыцы дзæбæх сæнæй. Ныр тамакодымæг та куыд хъырды фæкæны йæ хъылмайыл, уый зондзынæ...

– Зонын, зонын! Мæ тæккæ тамако дымгæйæ куы уыдтæн, уæд-иу сигарет сигареты зынгæй ссыгътон – бон мын дыууæ пачкæйы... дыууæ къоппы куы фаг кодта, куы нæ.

– Æмæ уæд æз куыд кодтон... Махоркæ-иу ахæм хъыр-дыгæнæгæн радтон, уый та мын йæ сæны сыкъа.

– Ныры бартер, цæвиттон.

– Кæнæ та баш на баш! Йæх-х... Хæст, хæст – дзæхст, дзæхст...

Кæд æз дæр... цы мæ кондæй, цы мæ уындæй, цы дзыхы цыргъ ныхасæй, цы мæ фæзылд – мæ фезмæлдæй равдисынмæ бæззыдтæн, æцæг кафынмæ – кæд гал бæласмæ искуы сбырыд, уæддæр... Оля та...

Кондæй дæр æмæ уындæй дæр, чындздзон тæхудиаджы чызг цæмæйты фидæуы, уыдонæй алцæмæй дæр хъулон æххæст. Чындзхон – рацу-ма! Хуындзау – табуафси, Оля, саккаг кæн! Иу кафт – дæ хорзæхæй, Хетæггаты хъал чызг!..

Æмæ мæнмæ та, ахæм рæвдытæ чызг цæмæй бабæлла, уымæй мæм цы ис? Стæй ма æппæт уыдæтты уæлæмхасæн уый – ахуыр-гонд, æз та... Раст уыцы цоппайаг бонты райдыдтон фæстæмæ дымын дæр фырмæт, фырадæргæй.

Терк дæр дугъон, сæрд та уымæй дугъондæр, алыппаг бæх! Æмæ мæнæ Фыццагæм сентябрь.

Мах стыр уынджы цардыстæм, бульвары уынджы. Бадын хъуыдыдзастæй нæ рудзынджы цур, кæсын æддæмæ. Дæлæ цъыбар-цъыбургæнгæ фæцæуынц æдхызын сабитæ. Райдианы кълæстæ. Уалынджы та ставдæртæ. Уалынджы æз цы уынын? Дæсæмтæ уыдзысты сыгъдæгæй, æндæр уæдæ семæ, æз уыйæндæраз кæимæ цыдтæн фарæстæм къласмæ, уыдон цы агурынц?! Æвæццæгæн, афæстиат сты иу къласы дыккаг, æртыккаг азтæ, æмæ сæ кæстæртæ сæййæфтой, тыхтæй-фыдтæй дæсæмты къасæрæй куы бахызтысты, уæд.

А-гъа!

Стæ-ма!

Лизæйи хæрзтæ мын мæрдты дæр фидинаг: кæддæр мын хъуымацы тыхтон не сласта æфсæддон дарæсимæ иумæ? Гъемæ

уыцы хъуымацæй мæхицæн, мæнæ «военного покроя» цы хуызæн уæлæдарæс хонынц, ахæм бахуыйын кодтон – китель æмæ хæлаф. Мæ райс-бавæрдзы буц фæлыст уыдысты дæсæм къласы дæр æмæ институты дæр кæрæй-кæронмæ.

Ныббырсты цæуæгау, æви разведкæ боем уыдзæн растдæр, афтæ мидифтыгъдæй ныццыдтæн скъоламæ. Директор Саутæты Сергей алы ‘фсæнттæ кæны, абон-райсомы ‘мгъуыдтæ мын кæны – нæ йæ фæнды, иу ныхасæй, мæн хуызæн фæлтæрдджынай, ома хæсты фæлтæрдджын, скъоладзау скæнын фæстæмæ, ноджы ма йæм дæсæмты фаг адæм уыд. Уæд æз дæр бараст дæн уымæн йе ‘ртыккаг бон кæддæр къласмæ æмæ бæстон бадтæй сбадтæн, уæдæ ма мæ, зæгъын, ныр исчи – бафæлварæд! – æмæ фенкъуысын кæнæд мæ дзæбæх бынатæй!

Иуахæмы мæ фæфиппайдта директор, æрбакаст мæм разыйы цæстытæй æмæ – фæцис ууыл нæ ерыс, нæ быцæу, кæй богал нæ амбулид, ууыл. Æвзæр нæ ахуыр кодтон. Уæу, куыд æвзæр ома, куыд? Иттæг хорз: иннæтæн сæ аттестаттæ сæ кълхты фæсагътой, мæнæн та – нæ! Циу, цы хабар у, зæгъгæ, æмæ мын Сергей афтæ ‘мбарын кæны:

– Ды сыгъдæг «фондзыл» фæдæ æмæ дæуæн сæрмагонд бланкыл аттестат æмбæлы, бæргæ, фæлæ нæм нæй, мæнæ ацы иу йеддæмæ, – æмæ мæм, иннæтæй стырдæр чи у, ахæм æвдисы, о, герб дæр ма йыл. Ноджы ма æппæты диссаг та йæ текст уыд: «В соответствии с Постановлением ВЦИК и Совнаркома СССР имеет право без сдачи вступительных экзаменов поступить в любое высшее учебное заведение СССР».

– Фæлæ нæм ахæм бланктæ нæй, о, – дзуры дарддæр Сергей, – æмæ ацы дубликат ахæсс æмæ дын уый тæккæ халæмдих къопи искуы ныммыхуыр кæнæнт машинкæйыл, стæй дын ыл уæд æз мæ мыхуыр æртъæпп кæндзынæн, мæ кълх дзы бафысдзынæн æмæ – вперед к вершинам науки по ее каменистым тропам!

Уый дын гъе!.. Машинкæ, дам! Къопи, дам! С отличием, дам! Сагъæстæ мыл разæй кодтой.

Фæлтау мæ нæ хъуыд: иннæтæн сæ аттестаттæ уыцы рæсугъд æмæ аив фæлыст, хъæбæргонд гæххæттыл, мæнæн та хуымæтæг цъар, мæнгуд сыфыл хуымæтæг машинкæйыл мыхуырай. Фæлæ уый хыгъд ахæм бархъом! Фæндагтæ ‘хсæдæг!

Арвы æрттывдау фегуырды мæ сæры: Зарæ! Нæхи Юричы кæстæр хо. Машинисткæ куы у!

Афтæ дын мын, мæ курдиат ын куы бамбарын кодтон, уæд:
– Я тебе одну закладку сделаю.

– Уый та цæимæ хæргæ у – закладкæ?

– Ома фондз экземпляры копиркæ гæххæтт се ‘хсæнмæ’ хсæнты.

Ныххастон сæ къопитæ иууылдæр скьоламæ – иу мæнæн, иннæ цыппар суинаг отличниктæн, кæд сын уæдмæ майдантæ дæттын нæ райдайой, уæд. О, фæлæ ныр кæдæм саразон мæ сондагур ных?

Зæрдæргъæвд уыдтæн юридикон институтмæ, тынг мæ фæндыд, юрист суон, уый. Фæлæ дала кæм æмæ кæм уыд хæстагдæр ахуырдон – Ростовы. Æмæ уым цæмæй цæрдзынæн, куыдтæ цæрдзынæн, зæгъгæ, мæ ахæм катый дæр уæгъд нæ уагъта. Лизæ мæ сразæнгард кодта медмæ – йæхæдæг дохтыр, æмæ уый бæрæг фæдыл куы фæраст уыдаин, уый йæ бафæндыд.

– Æмæ дæхæдæг та дæ гуырафæст уыцырдæм æнæ дзæгъæл ракæ-бакæйæ цæуыннæ скодтай? Оля кæм ис, ома уырдам...

– Уæдмæ Оля мединституттæн хорзæй баззай загъта æмæ немыцаг æвзаджы ахуыргæнæджы иуазыккон курсытæм бацыд. Уый сæ хæдзары уавæртæм гæсгæ: фыд фæзæронд, кусынæн нал уыд, Оляйы дыууæ кæстæр хойы нырма скьоладзаутæ, мад сæйгæ рынчын – бирæ дæр нал ахаста, цыппор цыппæрæм азы декабры ахицæн...

– Уæу-уа, зæгъгæ, зæгъыны хабæрттæ сты, бахъыджы...

– Оля курсытæ фæци экстерон ахуырты фæрцы, нæхи хъæуы скьолайы немыцаг æвзаджы ахуыргæнæгæй кусын райдыдта, æз та мединституты студент сдæн. Уæдыккон студентон азтæ... Хæст цæуы нырма, мах та – æрыгон. Фылдæр æххормаг, бирæтæ нæ æмпъызт уæладарæсы, фæлæ уæддæр æнæ фæхудгæ, æнæ фæхъазгæ чи фæрæзта!..

– Стипенди истай? Стæй цæргæ та кæм кодтай? О, æмæ нæм мед институт та кæд фæзынд, уый мæ куы айрох...

– Æртын фарæстæм азы байгом. Фæлæ йæ цыппор дыккæгæмы, немыц нæм бынтон куы сæввахс сты, уæд эвакуаци скодтой Ереванмæ. О, уæдмæ нæм Смоленсчы мединституты ахуыргæнджытæ – профессортæ, доктортæ, кандидаттæ – кусын райдыдтой. Лигъдæттæ ома – хæстæй сæргой фесты. Гъемæ хæст куы адард Кавказæй, уæд та нæ институт дæр æрбаздæхт...

Цæргæ та кодтам институты кærты æмдзæрæны – Хъесаты Солтаны фæрцы мæм дзы сынтæг æрхаудта: уый уæдмæ дыккаг

курсы уыд, æмæ фондзæй цы уаты цардысты, уырдаем ма мæн дæр тыхкондау бамидæг ласта. Йед... Пенси та...

– Пенси нæ, стипенди...

– Нæ, нæ пенсийы хабар уал. Истон æй, куыд цаф фронтовик, афтæ – уæды ‘хцайæ æртæ туманы æмæ ‘хсæз сомы. Раздæр. Стæй хицауад указ радта, æмæ нын æй æмбис к’яаддæр фæкодтой... Фæлæ ма æз уымæй уæлдай истон стипенди дæр æхсæз æмæ ссæдз сомы. Пенситæ фембис кодтой х’æуы цæрджытæн, цыма махмæ колхозтæ æмæ нæ цæхæрадæттæй фылдæр æфтиаг хауд, уыйау. О, цасдæры фæстæ та хæстон хæрзиуджыты тыххæй æппындæр ницуал фыстой...

– Æмæ фронтовиктæ сæ ордентæ æмæ майдантæ уынгмæ ракалдтой, ахæм æгадæй ма уæ цы кæнæм, зæгъгæ. Махæн дæр, гыццыл лæппутæн ома, уый авæрай – æхцайæ х’язæгау сæ х’языдыстæм, систы дуртыл цæвгæйæ... Цы ма мæ сцымыдисаг кæны: нæ йæ х’уыды кæныс, уæды ‘хцатæй цы балхæнæн уыдис, уый? Исты бæркад сæ баззад ома... Зæгъæм, цас кодта дзул, дзидзайы килæ, сæкæры науæд...

– Æмбисонды уавæр сырæзт: дзидза – хæрх, дуне, фæлæ цæмæй дзул дæ к’ухы бафтыдаид, уый тыххæй та раст æмбисæхсæв сыст æмæ, институты бакомкоммæ цы будкæ уыд, тæккæ тигъыл, уый дуармæ рады слæуу. Куы нæ-иу чи фег’уыссæг, куы чи. Дзидзайы килæ кодта æртæ сомы чысыл к’яхырæй, дзулы джиранка та... Хæдæгай, дзул карточкæтæм гæсгæ лæвæрдтой.

– Цыппор æвдæм азы цы ‘хцатæ аивтой, уыдонæй æртæ сомы бæрц кодта дзидза?

– Уый дын нæ зæгъдзынæн. Стæй, æхца куыд аивтой уæд, уый дæр мæ зæрдыл куы нæ лæууы.

– Ау, æз дæр ма йæ куы х’уыды кæнын! Авд азы йеддæмæ мыл нæ цыд, афтæмæй.

– Цæй æхцаты хицау уыдтæ уæд ды?! Уый хистæрты ныхæстæм гæсгæ бадардтай дæ зæрдыл, æхца ивынц, зæгъгæ, æндæр æй куыд ивынц, цæмæй йæ ивынц, уымæн та ницы ‘мбæрстаис.

– Цæй æхца мæм уыд æцæг дæр! Кæд æрхуы ‘хцатæ æмæ ‘взист лыстæджытæ – х’улаей х’язæн æмæ уылынæй х’язгæйæ, науæд та п’еротæ æмæ тетрæдты аргъ. Кæддæр мын не сияхс, мæ фыдыхойы лæг, иу к’æдзгонд суари радта, æмæ ууыл цин абон дæр мæ зæрдыл куы лæууы...

– Сывæллоны барæвдауын лæгæн удыбæстæ у, стæй дын æй никуы фæрох кæндзæн. Стæй йе ‘фхæрд дæр афтæ. Фæлæ цыппор æвдæм азы, ставд нымадæй, мæн та ахсджиагдæр хабæрттæ домдтой уæд – алы æхцатæ-йедтæ раив-баивтыл нæ уыдтæн... Æз уæдмæ дыккаг курсы, Оля хъæуы йæ мады бафснайдта – тифæй йын амард, баззад дыууæ кæстæр хомæ цæстдарæг æмæ йæ зæронд фыдмæ зилæгæй. Æмæ ма уыдон фæуæнт, фæлæ мæ хъустыл цыдæр зæрдæрæхойæн хабæрттæ цæуын байдыдта – йæхæдæг та мын ницы дзырдта, æмæ йæм зæрдæхсайгæ нæ уыдтæн. Нæ ахастытæ та...

Стæм хатт-иу горæтмæ ссид, фембæлдыстæм-иу, æмæ уæд ууыл архайдтам, цæмæй афтæ бафæстиат уа, Беслæнмæ фæстаг поезды куыд ныццæуæм. Уырдыгæй нæхимæ та авд километры фистæгæй. Зымæгон нæ иухатт ахæм тыхджын тымыгъ æрцахста æмæ!.. Æцæг пурга. Уæд мын фыццаг хатт цыма ныххæцыд мæ дæларм...

Куыд ничи нæ бафиппайа, афтæ-иу æй сæ хæдзармæ ныххæццæ кодтон. Æрмæст дын адæмы уынаг мин цæстæй исты басусæг-бафæсвæд кæнай!.. Æмæ нæхи афтæ фырнымд кæй дардтам, уый дæр не ‘фсæрмæй, æндæр нæм ницы уыд дзыхы-бафтауинагæй, ноджы йын æз тынг аудыдтон йæ чызгон ном æмæ кадыл. Æрвон зæд чи вæййы æмæ уæддæр цæйдæр охыл зæхмæ чи æррæдийы æртæхын æмæ амы фыдæбойнаг цардæй царынмæ, уыдонæй уыд мæнæн Оля. Фæлæ уæддæр нырма мæ зæрдæ нæма зæгъы, дарддæр цы æмæ куыд æрцыд, уыдон диктофонæн дзурын – фæстæдæр уартæ цæлгæнæны уыдæттыл æнæ фысгæйæ аныхас кæндзыстæм, æмæ дын кæд бантыса мæ хъуыды аивын, фæтасын мын кæнай иннæрдæм мæ зæрдæ, уæд иннæ фембæлдæн фендзыстæм. Ныр та уал, институт фæуыны хæдагъ-оммæйы, стæй Малгобекмæ кусынмæ куыд афтыдтæн, уыцы цаутæ-хабæрттæ.

Æртæ азы дæргъы æртæ-цыппар лæппуйæ рынчындонмæ изæрыгæтты хирургийы хайадмæ цыдыстæм, æххуыс-иу кодтам операциы хирургтæн, кастыстæм, нæ зæрдыл бадарыныл архайдтам, куыд æмæ цы кæнынц, уыдæттæ. Ома ныридагæн сфæнд кодтам хирургты дæсныйад райсын. Институты ахæм специализаци нæма уыд, æз æй цас хъуыды кæнын, афтæмæй.

Фæсте аздадысты ахуыры фондз азы – æхсæз азы фæстæдæр систы. Паддзахадон фæлварæнтæ авд, æви фараост цыдæр уыды-

сты, æмæ ма мын дзы дыууæ куы баззад, уæд дын мын иу æнæзонгæ чызг афтæ:

– Кучиев, деканатмæ дæм дзырдæуы...

Циу, цæмæн сæ бахъуыдтæн – мæ сæр ницы ахсы, мæ зæрдæмæ дæр ницы хæссын ахæмæй. Кæй бафарстæ уа, уый дæр нæ зонын.

Бацыдтæн, уæдæ мын цы хуыздæр гæнгæ уыд?! Æмæ мын уым та ноджы æнахуырдар хабар загътой:

– Æнæниздзинад хъахъхъæныны министрадмæ дæм сидынц, комкоммæ, дам, министрæн хæдивæгмæ æрбацæуæд уал сахаты æмæ уал минутыл.

Час от часу не легче, – уырыссæгты загъдау. Ницы уырнинаг хъуыды цæуы мæ сæрмæ, ницы уайы мæ цæстытыл – æз, мæнæ æз, дæлæ кæнай, уæлæ кæнай, уæддæр нырма студент, æндæр ницы æмæ ницы. Гъемæ, дам, комкоммæ министрадмæ!..

Дыууæ хатты фæдтон министри, Хæдзарæгатай йæ мыггаг. Институты йæ фæдтон зианты – ам æмдзæрæны бирæтæ цардысты ахуыргæнджытæ æмæ профессортай дæр. Æмæ, дам, уартæ уыцы лæг нæ министр у... Афтæ мæм фæкаст уæд: цæугæ нæм не ‘рбакодта министр, фæлæ уæле кæцæйдæр æртахт, уæлхур цæрджытæй у – ахæм кад сын уыд уæд, афтæ нымад уыдысты нæ бæрзонд хицауад... Хæдивæг дæр бæрзонд у, уæдæ нæу!

О, уый размæ нæм министрадæй иу бæрнон лæг æрбацыд, кадарты хайады хицау – Акъоты Сергей. Æмæ нын фехъусын кодта, сыхах, ацы азы цæттæгонд дохтыртæ, Ирыстонæй дарддæр никæдæм æрвыст цæут, иууылдæр горæты æмæ районты баззайдзыстут. Чи нæ цин кодта, кæмæндарты та нæ хъыг уыд: карьерон хуызы Ирыстоны бирæ зындæр уыд сырæзын – блат йæ хæраймаг куыст нæ уагъта, æмæ-иу хуыздæртæ хуымы карон аздадысты...

Хæдивæг дæм æнхъæлмæ кæсы – уартæ уыцы уаты. Бахостон, бацыдтæн, салам радтон – ноль внимания. Сæвджынтæ сылгоймаг, – иу фондз æмæ дыууиссæдз, дæс æмæ дыууиссæдз азы цахъхъæн уыдаид, – бады дæргъæй-дæргъмæ стъолы уæлхъус. Кораблева кæй уыд мыггагæй, уый мæ нæ ферох.

– Я Кучиев, Эльбрус Борисович... Выпускник мединститута, явился по вашему вызову...

Уайсадгæ мæм цыма кæны, уыйау хъусæй лæууы фыццагау. Рæстæг та цæуы. Азилон уæд та æмæ фæддæдуар уон? Фæлæ,

дарддæр цы уыдзæн, уый куыд базондзынæн уæд – цыдæр цы-
мыдисаг куы у!..

– Садись...

А-гъа: нæ мæм уайсады. Сбадтæн.

– Значит, ты это ты и есть Кучиев Эльбрус, да?

– Да.

– А куда после окончания поедешь?

– Не знаю еще. – Цæмæндæр мын æхсызгон уыд, «вы»,
зæгъгæ, мæм кæй нæ дзырдта, уый.

– А не хотите ли остаться в городе?

Афтæ фæуыргъуыйау дæн, æмæ мæм нæ бахъардта, йæ ныхасы
уаг кæй «фæуæздан», уый. Кæй нæ фæндыд горæты баззайын та!
Фæхæцæг кæуыл уыд, уыдоны тæхудиагдæр бæллиц. Фæлæ æз...

– Хочу, но не могу. Мæнæн, зæгъын, бинонтæ ис, мад,
æфсымæр, сæйрагдæр та бинойнаг. Æмæ нын фатер нæ рат-
дысты, æххуырsgæ бакæнон, уый та кæй бон уыдзæн. Фæлтау
мæ, цæрæнуат мын кæм уыдзæн, уырдаæм арвитут...

– Вот напасть, вот беда, а! В город рвутся те, которые нам
без надобности, а тех, которые нам необходимы, мы не в со-
стоянии обеспечить жильем... – Цасдæр та мæм æнæдзургæйæ
фæкаст, стæй афтæ: – А в Малгобек пойдете?

– В Малгобек?

Æмæ, зæгъын, æз уым куы хæцыдтæн, чысыл ма бахъауа,
æмæ дзы мард дæр фæуыдаин. Фæлæ горæтæн та йæхи мидæг
никуы уыдтæн...

– Ма дæ ферох уæд дæ ныхас, Кучийы-фырт, фæлæ мæн уæдæй
нырмæ тухæнæй иу хъуыддаг мары, мары, уымæн, æмæ йæ мæ бон
бамбарын нæу, цас нæ архайын, уæддæр. Йед... Хорз, арт бафтыд-
тат, ссыгътат æй уыцы Горящий вал. Æмæ уæд – цы? Уæ хъæмпы
рагъ судзы, минæты хуым рæмудзы, фæлæ уыдæттæ немъцаг танк-
ты баурæдтаиккой? Нæ баурæдтаиккой! Гъемæ уæд сыхах та цы
фæуыдаиккат, уæ фондзæхстонтимæ сæ ныхмæ лæугæйæ?

– Хæсты хатгай цы вæййы, уый фæуыдаиккам: нæхи æндæр
ранмæ айстаиккам æмæ та уым æрбынатон уыдаиккам. Цы нæ
бон уыд æндæр танктæн?..

– Хатыр, Батыр... Раздæхæм нæ фыстæм, ома министри
хæдивæгимæ дæ фембæлдмæ.

– О, кæд нын, зæгъын, исты къуым радих кæндзыстут Мал-
гобечы, уæд – о, разы дæн уырдаæм ацæуыныл.

– Хорошо. Направим хирургом во вторую больницу, она главная, там хороший, многоопытный хирург...

Ахæм ныхæстæ кодтам мин фарæстæдæ цыппор фарæстæм азы. Дыууæ хирургæй ныццыдыстæм – фыццагæм рынчындонмæ Мамыкбаты Таймураз, рухсаг уæд, дыккæгæммæ – æз. Афтæ дзырдæй нæ арвыстой: куысты ныллæудзыстут, фæлæ уайтагъд дæр, æвæстиатæй рацæудзыстут горæтмæ æхсæзмæйон курсытæм – хирургæй куыд хуыздæр кусгæ у, уый уын амондзысты. Фæлæ никæй ныййæфтам, ома сæйраг дохтыр Дзугаты Владимир Никъалайы фырты. Кораблева мын кæмæй æппæлыд, уыцы фæлтæрд хирург дæр уый уыд – хæсты фæцис, дæлбулкъон, рæстæгмæ та йæ сæйраг дохтыры хæстæ æххæстгæнæгæй дæр сæвардтой Малгобечы рынчындæттæн.

Куы фæзынд – Вознесенскæйы цыма бафæстиат куысты фæдыл, – уæд Таймураз ныццæхгæр, æз тæккæ райсом курсытæм цæуын, мæ куыстæн æцæг дæр ницы ‘мбарын, зæгъгæ. Æз та йæм ахæм курдиатимæ баздæхтæн Дзугаевмæ, мæн та, зæгъын, ам ныууадз, дæуæн ординаторæй, кæд гæнæн ис уымæн, уæд.

Фехсызгон ын æргом, ракурдзынæн, дам, дæ министрадæй, фæлæ, дам, дæ ахуыр кæнынмæ куы ‘рвитынц, уæд... Æнæхъæн фондз азы фæцахуыр кодтон, æмæ та ногæй лекцитæ-йедтæ? Нæ, фæлтау ам демæ кусдзынæн æмæ мæхæдæг дæр практикон æгъдауæй истæмæты райдайдынæн арæхсын, мæ къухтæ хъæдын къухтæ нал уыдзысты... Мæхи дæр бамбардзынæн, сбæрæг æй кæндзынæн де ‘ххуысæй, сбæздзынæн хирургæн æви куыд, зæгъгæ...

Рынчындоны кæрты ма уыд æнæуи дыууæ корпусы – иуы дзы цардысты дохтыртæ, иннæйы медицинон хотæ, санитартæ, сæйгæ рынчынтæм цæстдарæг нанатæ, æфснайджытæ... Æртæ уаты кæм уыд, уыцы фатеры нæм Оляимæ иу уат æрхаудта. Дон дзы ис, къахбавæрæн, фæлæ хинайæн æдзæллæгтæ – дон æм нæ цæуы, уæвгæ дæр нæй тæвд дон: хæсты бонты йæ хæтæлтæ ныппырх сты, æмæ сæ нæма бацалцæг кодтой. Пецтæ та газæй куыстой, сыгъдысты ома, бынæттон газæй – стæвд кæн дон æмæ стыр тасы цъыбар-цъыбур сис.

Сыхæгтæ дæр нын хорз сыхæгтæ, чызг дохтыртæ – Оля семæ цыбыр рæстæгмæ бахæлар. Зыдтон сæ æз та институты дæр, дыууæйæ дæр Бесланæй уыдысты – Дзгойты Ленерæ æмæ Дзандарты чызг Заремæ йæ ном. Семæ ма гуырдзиаг чызг цард. Иннæ уаты та æндæр дохтыр йæ мадимæ, сылгоймаг дохтыр...

Фæрæдыдтæн Дзугайы-фырты тыххæй: рæстæгмæ сæйраг дохтыры хæстæ æххæстгæнæг нæ уыд, фæлæ горздравы хицауы хæстæ – раздæр Кораблева йæхæдæг куыста уыцы бынаты. Малгобек та цы хуызæн горæтгонд уыд уæд... Вознесенкæйы станицæ-хъаллæйæ уырдаг æстдæс километры. Æмæ дзы рæгътæ-рæгътæ, стæй йæ ном Картофы быдыр – ома, хонынц æй Картофельное поле. Цæуыс, æмæ та иу хъæугонд, нефть кам цъирынц, уый цур; цæуыс, æмæ та иннæ нефты гуырæны фарсмæ дæр афтæ – цæмæй сæм кусджытæ искацæй ма ластаиккой, уый охыл хъæугæндтæ хъæугæндтæ арæзтой, нефть камыты гуырыд, уымыты – æмæ сæ æмткæй Малгобек рауад. Ноджы дыууæ цыма сты – фыццаг æмæ дыккаг...

– Мемуарон литературæ æмæ философон чингуытæ кæсыс, Европæйы бæрзонддæр хохы æмном лæг, æмæ дæм мæнæ цы хуызы фæныхилын ис мæ зæрды, дæ фæлтæрд зонд дын ома фæцагайын. Иуахæмы мын цы ныхæстæ загътай, уыдон мæм æнæцымыдисаг нæ фæкастысты æмæ сæ бахъуыды кодтон:

– Лæджы цы дуг æрæййафы, цы царды уавæртæ æмæ æууæлтæ, уым æй царын бахъæуы, уыдонæн цыфæндыйæ дæр быхсгæйæ. Цыфæндыйæ дæр сарæхсын, базонын дæ лæджы ном æмæ кад цæсты бафтауынаг бахизын... Нæ фæрох сты дæхицæй ацы ныхæстæ?

– Лæууынц мæ зæрдыл, о.

– Калм, дам, афтæ загъта: «Уый æз нæ дæн зылын-мылынтæ, фæлæ, æз цы фæндæгтыл фæлæсын-фæбырын, уыдон сты къæдзтæ-мæдзтæ».

– Бамбæрстон дæ. Æмæ мæ Хуыцауы хай æвдисæн, æз ме ‘фсармы тæригъæды кæй никæд бацыдтæн, ирон лæджы æфсармыл мæ дæлфадаг кæй никуы ‘рлæууыдтæн зонгæ-зоныны æмæ уыйадыл мæ уæлфадаг дæр скæсинаг кæй нæу, уымæн! Нæ ныхъхъæддых уыдзынæн, мæнæн басæттæн нæ уыд, мæ удыс-конды уаг мын ницы хуызы уыдис аивæн, зæгъгæ. Чи йын цы зоны, цард дæ цахæм гæркъайы хуынчъы аласдзæн æмæ ныздухдзæнис, уыдæттæн, фæлæ...

Нæ фыдæлтæ цы хуызæн царды фæзилæнтæ нæ бавзæрстой, ахæмтæ, æвæццæгæн, нæ разындзæн, æмæ-иу уæд, цы зондахаст сæм-иу райгуырæд сæ цардыуаджы тырысайæн бæзгæ, уый се ‘мбисæндты цыбырæй загътой. Мæнæ ахæм рифмæбыд дзырдасты, зæгъæм:

*Æвзæр кардæй фæрæт хуыздæр,
Æгады цардæй мæлæт хуыздæр!*

Æз ыл кæддæриддæр разы уыдтæн...

– Æнæ сомытæ, æнæ ардбахæрæнтæй дæр мæ цæмæндæр уырны дæ ныхæсты æцæгдзинад. О, фæлæ ма дын æз ноджы дæ уды абоныккон дудгætæ-риссæгтæ дæр фæцагаинаг дæн... Уый та мæхицæн дæр ныфсы хосæн æмæ нын кæд искæд бон нæ ныхæстæ исчи кæса, уæд уый ныфсвидары охыл дæр... Æмæ дæ развæлгъау хатыр курын, æвæджиауы домбай ацæргæ лæппу, уыцы фæагайды тыххæй.

– Фæрстæ кæн – ма мыл ауæрд!

– Кæсгон æлгъыст, дам, ахæм ис, зæгъгæ, æрдæгфæндагыл дæ бæх амæла, нæлгоймаг, зæрондæй та дæ къæбæргæнæг. Сылгоймаг кæуылты цардхъомдæр у махæй, фæлæ лæг та... Æмæ дæуыл дæр æмæ дæ кæстæр æфсымæр Игорыл дæр уыцы æлгъыст æрцыд. Фæлæ уæддæр ды тæхудиагдæр уавæры дæ Игорæй – уый зыбыты иунæгæй баззад дала хъæуы, дæуæн та дæ фарсмæ Ларисæ ис – уартæ иннæ кærты цæры æд бинонтæ. Æмæ...

– Игорь чи у, уый цалдæр азы рынчынгæс уыд йæ бинойнагæн, стыр фыдæбæттæн бафæрæзта. Куы ма дын æй загътон, хонын æй мæхимæ, фæлæ мын нæ разы кæны, зæгъгæ. Хъыгагæн, цот сын нæ рацыд, æмæ йæ бынтон бæллæх уый у... Не ‘рвадæлты цæстдард æм ис, æз дæр ын ардыгæй уырдаæм цæмæйдæрты æнцой дæн, Ларисæ йæ бæрæг дары.

– Æмæ йед та... Исты ахуыр райста Игорь, уæлдæр скъола фæцис?

– Цæй уæлдæр, астæуккаг дæр æххæстæй куы нæ ахæццæ кодта, уæд. Мæнæ мæнæн дæр алы ‘фсæнттæ чи кодта, уыцы директоримæ...

– Саутæты Сергей...

– О, о! Уыймæ цæуылдæр стох сты, æмæ уæд Игорь æвдæмты фæстæ шофырыл сахуыр кодта, æфсады дæр афтæмæй баслужбæ кодта, уый фæстæ дæр машинæджын уыд... Цæуыннæ мын сæтты, цæуыннæ мын комы горæтмæ мæнмæ ‘мдзæринай рацæуын, уый дæр зын бамбарæн нæу...

– Ды ма уæддæр æмæ уæддæр цæмæй тæхудиаг дæ зæры бон дæр иунæгæй: дунейы хъæр-уынармæ нæ фæкъуырма дæ, æхсæндзарды цытæ цæуы, уыдон дæ æндавынц. Уæдæ ма дæ

чыныг дæр кæй хъæуы æмæ йæ кæсын дæр кæй зоныс – ома, хатыс æцæг аивадон дзырды ад дæр æмæ графоманты æрмдзæф дæр æвзарыс, æнкъарыс. Эстетикон цин цы хонæм, уый исыс уацмыстæй. Æмæ уый уæддæр фаг у царды ныфсæн, цæмæй ма лæгмæ царын цæуа, уымæн? Цы сты дæ мидæнцæйттæ Оляйы фæстæ? Царын хæс у, зæгъгæ, баззад фыдæлтæй. Æмæ цæмæн у хæс, стæй цавæр хæс, кæй раз? Цард – тæхудиаг, мæлæт та æдзух æлгыстаг у?..

– Уый дын дзы фарстатæ! Цыма дын Анахарсис, кæнæ Саныты Сем дæн... Цæрæг лæгæн, о, æнæ хъуыдыгæнгæ нæй царды нысаныл. Дуарыл, дам, æрбацу æмæ рудзынгæй ахиз. Хатгай бафтын æз дæр сагъæстыл, фæфæлгæсын ма цардвæндагыл. Чи зоны, цыдæртæ дзы аивтаин, кæддæрты уавæрты мæхи æндæр хуызы дардтаин, хиуылхæцгæдæр, науæд та уæндондæрæй. Фæлæ мæм дзы кардиналон æгъдауæй аивинаг ницы кæсы. Æмæ уый дæр амонд схонæн ис, уæдæ нæ! Царды нысаны тыххæй та...

Раджы йæ сбæлвырд кодтой махæй зондджындæртæ: царды нысан цард йæхæдæг у. Йæ хуртæ æмæ къæвдатимæ, йæ худæн бонтæ æмæ йæ хъыджы сахæттимæ, йæ удæнцой æмæ, йæ уды стæг куы фехсыны лæг маройгæнгæйæ, уыдæттимæ.

Æмæ – о, хæс у, каджынаы æххæстгæнинаг хæс. Адæмы ‘фсармæй. Дæ рухсыбадинаг фыдæлты раз. Хуыцауы нымайгæйæ, табу йын кæнгæйæ, стæй йæ фыдæхæй тæрсгæйæ дæр. Кæд мæхæдæг уырнæг лæг нæ дæн, уæддæр. Уæддæр ын нæ хæдзары кæддæриддæр æртæ чъирийæ куывтам æмæ кувæм...

– Академик Витали Гинзбург æй дзырдта...

– Ма дæ ферох уæд, цы дзырдта, уый, фæлæ цыма æппын æрæджиау райста Нобелы преми – нæуæдз азы цыдæр ыл куы сæххæст, уæд. Æхсызгонæй йын-иу кастæн йе статьятæ, йæ интервьютæ.

– Æз дæр. О, æмæ уый дæр уырнæг нæ уыд, фæлæ дуне æвæгæсæг нæ хуыдта. Гъемæ, дам, иуахæмы ма хæлар академичы йæ ног дачæйы кæд æмæ баййæфтон кулдуарыл цæфхад хойгæйæ. Дисы йыл бацыд:

– Хуыцау кæй ис, уый дæ куы нæ уырны, уæд уый цы куыс?!

Æмæ йын уый дæр ахæм дзуапп радта худгæйæ, æз, дам,

афтæ фехъуыстон, зæгъгæ, Хуыцау атеисттæн дæр æххуыс кæны, ауды сыл! Ахъазгæнæг сын у...

– Ахъаззаг фæцарæхст дзуапмæ – æвæццæгæн, уый дæр Гинзбургау æцæг академик уыд... Мæ магуыр зондмæ гæстæ Хуыцау лæгæн у йе ‘гъдау æмæ йе ‘фсарм. Уæгъды нæ баззад фыдæлтæй, зæгъгæ, æнæуаг ныхас, æнæуаг ми хъæдбыны дæр кæй нæ фидауынц, уый тыххæй фæдзæхст. Нæ фидауынц, уымæн æмæ дæ кæмдæриддæр æмæ кæддæриддæр Хуыцау уыны.

– Дзырд дзырд къахы, æмæ уадидæгæн дыууæ ахæм историон цауы æрбалæууыд мæ зæрдыл. Микеланджело Буонаротти чи у, уый æнусты æмбисондæн хæссинаг аив фæлгонцтæ скодта Ватиканы кувæндæтты. Къулæй, царæй. Фæлæ, адæммæ цы къуым нæ зыны, уый дæр тынг саивтæ кодта. Æмæ, дам, уый куы ничи уыны, уæд ыл дæхи фыдæбонæй цы фæмардтай, зæгъгæ, йæ куы бафарстой, уæд сын афтæ:

– Хуыцау æй уыны!

Иннæ цау та уымæй бирæ дугты раздæр æрцыд. Парфенон скæнджытæ йын йе ‘мбæрзæн сæр дæр уæле нывæфтыдтæй срæсугъд кодтой. Цæмæн, дам, чи, дам, сæ кæд фендзæн. Æмæ та уыдон дæр загътой:

– Арв сæ уыны!

Кæд хъазгæмхасæнты загъд вæййы, уæддæр мæм гениалон ныхæстæ кæсынц, сæ автор ирон лæг кæмæн у, уыдон дæр:

– Хуыцауы хуыздæр истæмæн куы бахъæуон, уæд мæ нæ уыны! Диссæгты диссагдæр æмæ ‘мбисонддæр хабар та мæм мæнæ ай кæсы: нывгæнæг Васили Верещагин йæ этюдтæ ныв кæнын нæ ныуагъта, цы науы уыд Порт-Артуры, уый дæлдон куы кодта, уæддæр – афтæмæй денджызы бынмæ ацыд. Уыдис лæгтæ... Аивады дæр.

– Хорз æмвæзадмæ схызт нæ ныхас – суанг Хуыцауы къæлæтджыны дæлфæдтæм, æмæ ма дын æххæст, цæмæйты мæ фарстай, уыдæтты тыххæй мæ хъуыдытæ адарддæр кæнон...

Лæджы цард, лæджы амонд... Уыдон цы сты, мæнмæ гæстæ – мæ дунембарынад, мæ зондахастæй... Иудадзыг, æппынæдзух, æрвылбон-æрвылсахат амондджын уай, уымæн уæвæн нæй. Тургеневмæ бакастæн, зæгъгæ, дам, амонд æмæ æнæниздзинад æмхуызон сты сæ иу æууæлæй: æнæниз дæ, фæлæ йæ нæ хатыс; амондджын дæ, фæлæ йæ не ‘мбарыс.

Иу бон, иу сахат, иу уысм абухдзæн дæ цин, æнхъæвздзæн, æрттивдзæн, стæй фæцыдæр уыдзæн. Мæн ма мæхицæн, мæ иунаг удыкъоппайæн ницуал хъæуы – цæй тæхудиаг фидæн ма ис лæгæн мæ кары, фæлæ ма мæ уæддæр цæрынмæ цы кæны разæнгард, уый мæ кæстæртыл мæт, уыдоныл сагъæс – ома, мæ цоты цотыл. Цы сæм кæсы разæй, куыд рауайдзæн сæ хъысмæт дарддæр. Стæй ныры царды уаг, дзолгъо-молгъо дуг аивдзæн нывылдæрмæ, сбаддзæн ма йæ гаччы дуне, æви абонау æнхъиздзæн æмæ йæ фынк калдзæн æмæ калддзæн?.. Ау, рæхджы не срæсуг уыдзæн йæ суадон, йæ гуырæнтæ?..

Фæлæ ма мæ цыфæндыйæ дæр адæмæн сæхицæй ныфс ис: иуахæмы æрхуддзысты сæхиуыл æмæ уæд æнæ дурадзагъдæй – æнæ пролетариаты хæцæнгарзæй, – æмæ æнæ гæрзифтонг сыстадтæ-йедтæй сæ хорз зонды бындурыл бамвæнд уыдзысты æмæ сарæхсдзысты чысыл æнæхæрамдæр хицаудзинад скæнын. Æмæ уæд, зонынджын чи у, йæ бæрны йын цы хъуыддаг бакæнай, уый бындуронæй зонагæн уæрæх фæндаг куыд уа хицауы бынатмæ, фæхæцæджы фæрцы нæ фæлæ. Блатæн ома бынат кæм нæй, ахæм уавæрджын царды фæтк.

Мæнæ мæ цуры тымбыл стъолоыл цы чингуытæ ис – историйæ, философийæ, мемуартæ, мысинæгтæ – уыдон дæр мын иуæй цæрæнхосы ахъаз сты, иннæмæй та мæ хъуыдыты дæрдтыл æрзиын, уыдон кæсгæйæ. Ног исты хъуыдыйыл куы фæхæст вæййыс, уæд æнæкæрон дисы бацæуыс, ныронг æй куыд не ‘рцахста дæ сæр, зæгъгæ. Гъемæ цалынмæ мæ зонд мæхи бар у, уæдмæ йæ хъуыды кæныны тухийаг куыстыл æфтаудзынæн; уæдмæ мæм styr цымыдисаг кæсдзысты нæ размæ цæрæг зондджын адæмы хатдзæгтæ царды хъулон-мулон фæзындтыты тыххæй.

– Дзырд «куырыхон» нæ уарзыс?

– Нæ уарзын. Фæстаг азты йæ фехъуыстон... арæх хъусын, фæлæ мын цæмæндæр æцæгæлонау у, æнæхуынд уазæгау.

– Æз дæр йæ фыссын æмæ зæгъынæй мæхи хизын гæнæн æмæ амалæй, фæлæ йæ ныр йæ хъустæй æрбаласон: куырыхон Пушкин чи у, уый ме ‘мбис йеддæмæ нæ фæцард, афтæмæй йын бантыст, Пушкин цæмæй уа, уый.

– Худæг дæ! Æмæ Лермонтовæн та, цæмæй Лермонтов уа, уый Пушкинæй дæс азы кæстæрæй куы бафтыд йæ къухы. Стæй, бынтон æрыгонæй чи стени, ахæмтæ дæр иу æмæ дыууæ нæй.

О, фæлæ уæддæр цы боны хорзæн æрымысыдтæ Пушкины?
 – А-а-а... Уый хъуыдыты хуызæн хъуыдытæ загътай – уартæ кæд æмæ кæд фыста: «Я жить хочу, чтобы мыслить и страдать».

– Мæнæн мæ нырмæйы страданитæ фаг фæуæнт, фæлæ ма мын цæрыны ныфс æмæ тых цы дæтты, уый ма цы у? Æз æй зонын, кæйдæрты ма ‘хсызгонæй кæй хъæуын, тыхст лæгæн ма цæмæйдæрты мæ бон баххуыс кæнын кæй у. Уый та уымæн, æмæ ма мæ нымайынц мæ рагон зонгæтæ, ме ‘мкусджытæ, абон бæрнон бынæттæ чи ахсы, уыдон. Табу мæ ангел-хранителæн, кæд мæ хъарутæ сысынц, ме ‘нæниздзинад фæцудыдта, уæддæр ма мæ зонд йæ бынаты ис...

– Ис, ис! Хæлæггаг фидарæй. Зæгъæм, æз дын Эвересты тыххæй дæ эпиграммæ нал хъуыды кæнын, афтæмæй айдагъ дыууæ рæнхъы йеддæмæ цыма нæу...

– Цыдæр хинæйдзаг дæр цыма дæ: цæмæй ме ‘рдхорд Галазты Æхсарбеджы ныккритикæ кæнон, уый мæ къахыс, нæ?

– Æз дæ нæ ардауын: кæддæр æй куы ныффыстай, Æхсарбег ма æгас куы уыд, уæд.

– Президент куы уыд, уæд! Тыхст æмæ уырыд уавæры æнæхъæн бæстæ дæр, уымæ Ирыстон дæр. Уый та алы фестивалтæ æмæ футболæй ерыстæм бавдæлд, стæй Джомолунгмæ-Эверестмæ альпинистты къорд бацæттæ кодтам. Цас у йæ бæрзонд, уый зоныс?

– Зонын. Зæрдыл бынтон æнцон бадарæн у: 8848 метры – аст мины аст сæдæ цыппор аст метры!

– О, гъемæ Æхсарбег æгъуыссæг фæкодта дунейы парламентты: йæ Сидт ын наизусть ахуыр кодтой!.. Нæ фыртыхстæй арвмæ асинтæ æвæрдтам, уый та... Æмæ уæд фегуыр дæ сæры:

Нам надо бы на стенку лезть,

А мы лезем на Эверест!

– Нæ дæм фæхæрам?

– Цы ахæмæй дзы уыд фæхæраймагæй?! Ноджы йын афон дæр уыд, ме ‘лхысчъытыл цæмæй сахуыр уа, уымæн. Цыфæнды фæуæд, фæлæ дзы сымах, Гусалтæ, Æхсарбегæй хъуамæ арфæйаг уат: Николай Александрович куы амард, Ирыстоны сахъдæр лæгтæй иу, уæ мыггагæн та номгæнæг, уæд æз тынг фæсагъæссаг дæн, тын! Йæ рæбыны, цæмæй йæ бафснаиккам, уый фаг æрми æхца нæ разынд. Уæ мыггаг кæм уыд, уый дæр

нае зоньн.

– Бирæтæ йын йæ зианы хабар нае фехъуыстой, æз мæхæдæг та Гуырдыстоны уыдтæн, æндæр, ау...

– Гъемæ уæд Галазовмæ бакъултæ кодтон, афтæ æмæ, зæгъын, афтæ замманай паддзахадон лæджы ирон æгъдау æмæ фæткыл йе ‘нусон бынатыл сæмбæлын кæнын хъæуы. Раттын нын кодта уæды æхцайæ дыууæ милуаны цыдæр... Йе ‘фсымæр Балоккæ дæр уæдмæ амард, Николай Александровичæн та Есенонæй цот нае рацыд, фыццаг ус та æд цот Джызæлы немьцы бомбæты бын байсæфтысты. Йæхæдæг та уæд ахст уыд... Уæвгæ дын уыдæттæ зындгонд сты.

– Æмæ Æхсарбегæн йæхи фыд Хадзымуссæ дæр репресситы хъоргъы куы аирвæзт, æмæ та уый дæр – рæстудæй, æнæтæригъæдджынæй, æназымджынæй.

– Уый охыл ныхас ма бацайдагъ кæн, ома рæстæй æфхæрд адæмы цот советон хицаудзинадæн сæ туг ныххатыр кодтой, зæгъгæ.

– Хатыр иу у, фæлæ ма йыл абон дæр къæм абадын нае уадзынц – уый, дам, советон цардарæзты бæллæхтæ не сты, фæлæ нæхи дзырдхæсджытæ, искæуыл тугтæ чи мысыд, хæлæгæй мæлгæйæ, науæд æндæр æфсæнттæй, уыдон сты азымы дари-наг, Хуыцауы æлгыст.

– Æмæ нæу афтæ, нæу? Иу кæцырдыгæй æцæджы хъуыдагæй нæу афтæ?

– Æвзæр, æлгыстаджы замантæ дæр æмæ лæджы ном худинаггæнæг адæм дæр кæддæриддæр уыдис æмæ ма уыдзæн, зæрдæхалæн, цардæнадгæнæн хъыгагæн. Фæлæ цардарæзæг, æхсæндзарды æгъдæуттæ æмæ уагæвæрдтæ-фæтк фидаргæнæг паддзахады буцдæр æмæ ахсдзиагдæр хæс та у æвзæрты дæлдзинæг кæнын, ныхккъуырды сын дæттын, адæмы хæрзты уыдонæй хъахъхъæнын. Уæд та советон паддзахад аноним-æиктæ-дам-думгæнджыты алы хуызты разæнгард дæр ма кодта се ‘взæгтæ даргъдæр уадзыныл, хахуыртæ кæнынмæ.

Нае мæ уырны бынтон, фæлæ, дам, немьц Париж куы бацахстой æнæ гуыпп-рыппæй, уæд, дам, гестапо йæ къанторты дуæрттыл ахæм хъусынгæнинаг баныхæста: «Анонимки не принимаем!»

Æмæ сæм абон нае хицауад йæ хъус нае дары фæсномыг дзырдыскъæфæнтæм закъонмæ гæсгæ, æндæр та ма уæдæ фæсидиккой, дзырдыскъæфæн наем кæнут, зæгъгæ... Хæрзаг та

кæрæдзи сæртыл хауиккой!

– Йед... Æмæ гестапо уыйадыл гестапо нал уыд Парижы – ныччырысти, ныххуыцауджын?

– Æмæ Бесойы фыртæн йæ рыгтæ куы ацæгъдынц, – æндæр гæнæн, дам, ын нæ уыд уæды историон уавæрты домбай пад-дзахад саразыны сæрвæлтау, зæгъгæ, уæд тиранты тирандæр нал ваййы? Лæгхоры хæрзтæ фарсыл нæ хæцынц. Нæ хæцынц суанг егъау империйæн дæр: фидинаг ваййынц Хуыцауы раз дæр æмæ рæстæй æфхæрд адæмы раз дæр!

– Афтæ зæгъинаг дæ, æмæ уыйадыл ныддихтæ, ныммуртæ, ныффалгæрон Советон Цæдис?

– Уый тыххæй дæр! Дзыллæты ‘лгъыст цæуаг у. О, абон æм фæстæрдæм тæхуды кæнынц сæ тыхстæй. Кæнынц, уымæн æмæ сæ цард спълан кæнынæн та не сты, фæстæрдæм нæ, фæлæ размæ кæсынæн. Народ-иждевенецау уыдыстæм, æппæт дæр паддзахады бæрны кодтам, йæ хæдзарæй уынгмæ уынаффæхъом лæгæй ничиуал цыд. Гъемæ ныл абон дæр Мæскуы не ‘ууæнды нæхицæн сæргълаууæг, разамонæг, сæрдар равзарын. Не стæм нæ зондахастмæ гæсгæ уый аккаг. Нæма стæм. Æмæ цæмæй суæм, уый сæраппонд ды дæр, цалынмæ дæ зондджын цъæх цæст æрттива, уæдмæ дæхиуыл ма ауæрдай – ма ‘ргъæвай дарддæр дæ мысинæгтæ, ма сæ нывонд кæнай демæ ахæссинмæ. Мæнæ рагвæззæг зæрдæ ‘хсызгонæй хъарм агурын куыд байдайы, афтæ сты хорз лæджды мысинæгтæ дæр хорз адæмæн.

– А-гъа, уый та мын зæрдæйы æлхынцъ халынæн комплимент. Фæлæ мæнæ ацы кабар та цыма æндæр зæххон дуне, æндæр царды цыма уыд, ацы дуг-заманы фæле. Сона хуртуан байтыдта нæ кæрты конд лæхмусыл æмæ йæ мæ быгъдуан бакодта, сыр-донцъиуты-йедты йæм æввахс ма уадз, зæгъгæ, мын карзæй ныффæдзæхсгæйæ. Фæлæ саби та уæддæр саби у, æмæ мæ бæрнон хæс иу кæцыдæр цъусдуг мæ сæрæй фæтахт, айрох мæ, цæвиттон. Хъазыныл фæуыдаин, мæ хъуыдыты адзæгъæл дæн – мæгъа. Фæлæ йæ цырddзаст æмæ сæрæн сырddонцъиутæ уайтагъд фæхатыдтой, мæн хуртуаны мæт кæй нал ис, уый æмæ задаг мæнæу хæлофæй уидзынц, уæдæ ма йыл цы ауæрдой!

Сона уæдмæ рауад æмæ... æмæ... Æз фæтарстæн æмæ лидзынмæ куыд фæдæн, афтæ зæххæй дур фелвæста æмæ мыл æй æрбауагъта. Ауайа мыл, уый йæ ай-гъай, нæ фæндыд, фæлæ мæ

тæккæ фадхъулы хъæбæрыл суад æмæ мæ цæстыты цæхæр акалд æвиппайды цæхгæр рыстæй. Скуыдтон, уæдæ цыл..

Мады æнцонрæхойæн зæрдæ, мады! Æрбатахт мæм Сона удаистæй, æрбахъæбыс мæ кодта, мæ къах мын йæ былтæм схаста – батæ йын кæны, футæ йыл кæны – раст йæ уд схауы. Фырадæргæй ма мын цы акæна, уымæ нал арæхсы. Мæнæн та уæдмæ мæ рыст фæкъуырма, фæлæ ныр та Сонайæн тæригъæдгæнгæйæ куыдтон...

Гъемæ, зæгъын, ацы рагзаманты цау йæхи уымæн фæразæй кодта, æмæ, дæуæн мæ рæбинагдæр мысинæгтæ дзургæйæ, мæ зæрдæ куы срисса мæ фадхъулы цæхгæр рыстау, уæд мæм Оля дæр мæ мадау æрбафæдис кæндзæн, кæрдих хай айсдзæн мæ рыстæй æмæ мын алцыдæр ныббардзæн... Цæй, хорз. Æвæсмойнаг нын уæд ивгъуыд бонты рафæлдах-бафæлдах.

Дыккаг курс фæдæн. Æмæ дын мæ институты студентты профцæдисон комитет санаторимæ куы арвитид! Азовы денджызы былмæ, Таганрогæй чысыл иуварсдæр. Æмбисонды æнахуыр ном ын уыд санаторийæн – Красный десант. Уæды онг цæй денджыз федтон, уартæ Дагестаны Хъасп дардмæ цы ауыдтон, æндæр. Дзæбæх бынат, дзæбæх: сыгъдæг дон, ноджы æдзæхх, лыстæг змис, тæнæг былгæрæттæ – иу дæс æмæ дыууисæдз метры цу, цу æмæ дын денджыз дæ риумæ уыдзæн. Иу ныхасæй, хорз баулæфыдтæн. Фæззæгмæ ‘ввахс уыдаид рæстæг, ома афæдзы афон.

Мæныл дыууæ æмæ ссæдзæм аз фембис, Оляйыл ссæдз сæххæст. Кусы, дары йæ бинонты. Æмæ стæй агуыр д чызг у Тотиты хотимæ иумæ: уыдон хуындзау кæм нæ уой, кæнæ æндæр исты циндзинады, ахæмтæ адæмы цæсты нæ ахадынц, къахыртæ сты сæ фидауцæй. Æмæ йыл куыд нæ-иу уыд сдзурджытæ дæр, фæлæ-иу хъуыддаг ныхæстæй дарддæр нæ ахæццæ.

Ныр уарзын дæр зонын хъæуы, бæрц сын хъуамæ уа де ‘нкъарæнтæн. Ома хъæбулы, хионы уарзтæн дæр. Лизæ чи у, мæ фыдыфсымæры чызг, мæнæ мах хæдзары чи схъомыл, Бибо ахуыры фæндагыл кæй сарæзта æмæ дохтыр чи сси, хæстон дохтыр дæр ма – капитаны цины онг схызт, уый мой не скодта. Æмæ ахæм абадгæтæ сæ уарзты мондæгтæ куы гæдытæ-куыйтæ даргæйæ фæуадзынц, ай та мæныл фу-фу кодта, æнауæрдон æппæлд мæ кæны, зæгъгæ, дам, нæ хъæуы мæн аккаг чызг гуыргæ дæр нæма ракодта æмæ стæй райгуыринаг дæр цыма нæу.

Æмæ дын ахæм зынарвæссон ныхæстæ Оля æмæ йæ мыггаджы – Хетæггаты хъустыл, æнæрцæугæ уыдысты!..

Ныр Лизæ нæхимæ, Къостайыхъæуы, нал куыста, фæлæ Бесланы. Махмæ та йæ бæсты дохтырæй Зæронд Батæхъойыхъæуæй Плиты чызг æрбацыд, Иринаæ Сергеевна. Абадгæ чызг уый дæр. Æмæ цæргæ та кæны Олятæм.

Куыд нæ хъуамæ мæстæй тъæппытæ хаудтаин æз Лизæмæ йе ‘нæууылд ныхæсты тыххæй! Æмæ куы фембæлдыстæм, уæд æй загъд-заманайы бын фæкодтон, ды, загъын, æз ахæм æрвон уарзтæй кæй уарзын, уый ды цы тæссармæздæхт зондæй фауыс бар-æнæбары дæр, адæмы цæсты йæ куыд æфтауыс æмæ мæн та уыйадыл куыд æнамонд кæныстæйедтæ йын фæдзырдтон, схъистæ хаугæйæ, мæ хъæлæсæй æхсидæвтæ калгæйæ.

Гъемæ Иринаæ чи уыд, хъæуы ног дохтыр, уый, цы йыл æмбæлы хорз хойыл, уыдæттæ кæнынмæ барæвдз: йæ тæккæ фындзы бын замманай, хæдзайраг чызг уыны, йæ уарзон æфсымæрæн агургæ æмæ æнаргæ суинаджы бинойнаг, цæстыты ирд рухс æмæ зæрдæйы фæлмæн сой, æмæ куыд хъуамæ фæлæууа æмæ йæ ма банымудза йæ афицер æфсымæрæн! Хæстон саг лæппуйæн, уынд æмæ кондæй дæр æнæфау, æнæипп, раст зæрдæскъæф. Йæ ном мæ айрох...

Куы ма йæ загътон, уыдис Оляйыл дзурджытæ, æрхатыдысты-иу хæдзарвæндагмæ, æрвыстой сæм æвзаргæ адæм минæвæрттæй, фæлæ: уæ салам – бирæ, махмæ моймæдæттинаг чызг нæй, хæдзар ууыл æнцайы... Гъемæ та, дам, сæм ацы сабаты минæвæрттæ нæ, фæлæ фидауджытæ цыма æрбацæудзæн!

Уæлæ, мæнмæ кæстæйæ, арв йæхи куыд хъулаттæ кæны! Уæлæ мæм хур куыд ныджджих, уый цы дæ, цы, загъгæ!

Фæлæ: сабыр дас, мæнæйуый – рихитæ халы! Ныр хъæу дæр змæст, фæдыууæ дихы: иутæ дзы мæ фарс, иннæтæ уыдонны, Хетæггаты. Лизæ хуыздæр ракаеныны æнхъæлæй фыдæхтауæгæй басгуыхти.

Тæвд тугæй, фыцгæ зондæй цы бакæнай – фæсмойнаг. Æмæ ма абон дæр мæхицæй бузныг дæн, уæд мæм, уыцы сау мæты, катый, маройы сахат уазал зонды фаг зонд кæй разынд мæхи æрбæстон, æрсабыр кæнынæн, уый тыххæй. Ме ‘рдхæрдтæ чи сты, уыдон лыстæнты мæнг артыл рафыхтысты, ацъапп ластой сæ фæнд – сæ бричкæ дыууæ амæй ай дугъондæр бæхимæ цæттæ

уыд чызг скъæфтмæ.

Мæнæн та мæ фæнд бынтон æндæр цыдæр домдта: хъуамæ исты æгъдауæй лæгæй-лæгмæ фембæлæм, æрæмдзых уæм Оляимæ æмæ йын комкоммæ йæхицæй фехъусон, циу, цы хабар-хыбур у, уый.

Уынджы ныхасмæ æрлæууæм – аба-бау! Хохы фыдæлæты æгъдауттæ ма сæ тæккæ ‘нхъызгæйæ уыдысты, сæ сарты ма ахизай!..

Цыдæр амалæй фæсвæд ран сæмбæлдтæн йемæ. Чызг уыцы ‘нкъардæй нындзыг, цыма йыл судзаггаг мард æрцыд, уыйау. Ницы дзуры, къулсæрæй та мæм æрбакæсы.

– Бузныг... Уый æнхъæл нæ уыдтæн, æмæ ракомдзынæ Состикæн. Бузныг, кæй мыл баууæндыдтæ, уый тыххæй дæр. – Стæй уырыссаг æвзагмæ рахызтæн. – Что за перополох, это правда, что в субботу к вам придут просить твоей руки?.. – Стæй та иронау. – Хъæу æддæг-мидæг куы ауад! Цы хабар у – дæхи дзыхæй мын æй зæгъ.

– Тебя это ни с какой стороны не касается... Твои проблемы будет решать твоя тетя, так тебя обожающая...

– Сабаты уæм, зæгъын, æцæг æрбацæуинаг сты уыдон... йедтæ?..

– Чи цæуы, уый æрбацæуæд! Дæу та дзы цы хæры?

– Уæддæр мын æй æргом зæгъ, куыд у дæхи фæнд, цы æмæ куыд хъуыды кæныс?..

– Уыдон дæ цæмæн бахъуыдысты? Дæу аккаг чызг ацы зылды нæй... Мæн цæуын хъæуы, нæ мæ ‘вдæлы... Стæй, уæлдайдæр, ды мæнæн æвгъау дæ...

– Ома дын бузныг. Хуыздæр цы уыдзæн, уый Хуыцау зæгъæд!

Ныр – уынын æй – йæ цæссыг фæдгæнгæ згъоры йæ рустыл, фæлæ сæ нæ сæрфы, æмырæй кæуы. Мæ зæрдæ бынтон суынгæг мæнæн дæр. Ууыл ахицæн нæ цыбыр фембæлд.

Солтан дæр алцыдæр зыдта – уыдоны хæрæфырт, ома Хъесаты хæрæфырт уыд Оля. Фæлæ, кæд æппæт дæр æмбæрста Солтан, уæддæр хъуыддаджы йæхи нæ тъыста, ницы дзырдта уымæн дæр æмæ мæнæн дæр. Уый хыгъд Оляйы фыдыфсымæры лæппу пихылæйттæ калдта, мæ ныхмæ ардыдта чызджы. Уæвгæ та йæ бамбарæн уыд, куыд нæ кодтаид мæсты дæр Лизæйы схъæлботт ныхастæм?.. Иу цыбыр ныхасæй, хъæу цъиу-цъиу кодта. Уæдмæ йæ иууылдæр зыдтой, кæрæдзимæ тынг уарзон зæрдæ кæй дарæм, уый.

Мәнән ахәм зынарғъ сси Оля, афтә мын сәдджын, әмә цард мә цәсты әнә уый ницуал ахадыдта.

Әмә кәд уыцы хъуыды мә сәрәй нә цух кодта, уәддәр ын хъуамә хабәрттә йәхицәй бәлвырдәй базонон. Куыд уарзәгой цәстытәй мәм фәкәсы, фембәлдмә кәй ссәуы горәтмә, мидысхъиугәйә, уыдәттә мәм йә уарзтән фаг әвдисәндартә нал кастысты. Адәмы цәсты йә бафтауон, искәй дзыхы йә баппарон, исты къәм ыл абада мән аххосәй, уымән та уәвән нә уыд – фәлтау мә мә цард дәр нә хъуыд. Кәнә – әппәт дәр, цы у, уымәй мән у, стәй әз дәр афтә уый дән, кәнә – әппындәр ницы.

Ләг амалән у, әмә та фембәлдтән йемә раст уыцы бон, ныр нә цуры йә кәстәр хо Зарә дәр.

– Мәнә ма мын әй дә хойы хъусты раз, цас әргомдәрәй ис зәгъән, афтә ‘ргом әмә цыбырәй зәгъ: әз дәуән чи дән әмә цы дән? Уәд мын ницы дзуапп радтай. Райсомы хъуыдаг, ома фидауджыты, әви минавәртты ‘рбацыд дәуән фәндон у, ды сын радтай бар? Кәд – о, уәд әз дә фәндыл дыууә нә зәгъын, мән ницы хъәуы дә хъыджы бацәуыны бәсты!

Ницы та дзуры. Бамбәрстон әй мәхирдыгонау: нә йын сты фәндон кәйдәр минавәрттә-йедтә.

Нәхимә әз цәхгәр загъдәй загътон:

– Фәрәстәм октябры – Оляимә нә чындзәхсәв!

Цы нын бантыст, уымәй нә цин сбәрәгбон кодтам.

Ныр әз та куыд сарәзтон мә цард? Мә ахуыр, ай-гъай, әрдәгыл нә уадзын, фәлә сабатизәр хъәумә ‘рцәуын, хуыцаубоны нәхимә фәвәййын әмә куы уыцы изәр сыздәхын ме ‘мдзәрәнмә, куы та къуырисәры комкоммә ахуыртәм. Оля кусы. Әз ын фәзәгъын, цы мызд исы, уый дәхиуыл әмә дә хәдзарыл фәлхас кән, зәгъгә. Уый бахуды, кәцырдәм, дам, дзурыс... Бирә, әгәр бирә тухитә бавзәрста уыцы әртә азы, цалынмә ма әз ахуыр кодтон, уәдмә. Цы мын әнтыст нә фәстәдәры царды, уым ын сә бафидыныл архайдтон, хъардтон мәхи ууыл. Әмә мә цыма хъәстагәй нә ацыд әнусон рухс бынатмә...

Цы ма мә фәцәйрох кодта Оляйы уәдыккон фыдәбәттәй... Хъәу ма хъәу уыд, фыццагон ирон хъәуы әфсәрмытәй ма бирәтыл әнувыд. Әмә-иу, ног чындзәй куыд кодта, афтә таиу Оля сәумәдәвдәгәй, цәуәг-змәләг цалынмә нә зынд, уәдмә

нæ уынг иу фысынæй иннæмæ ныммарзта. Мæ фыдыфсымæры ус нæ-иу куы бабæрæг кодта, уæд уымæн дæр йæ иударон ныхас ахæм сси:

– Оля, уæ уынг мæм цыдæр æнæфснайд фæкаст!..

Æмæ та Оля мæрзгæ, æфснайгæ, аивтæгæнæг. Æмæ ‘рмæст уый уыд ахæм сыгъдæгуарзон? Нæ, хъæуы чызджытæ æмæ чындытæй йæхи иуварс ничи ласта, бынтон хъæдынастæу, хъæдынкъух ма уæд, æндæр.

Цот зæгъыс? Ома уал азмæ нын нæ рантыст цот? Нæ, нæ, æз ахæм зондыл хæст уыдтæн æмæ йæ уымæн дæр фæзминаг скодтон: цалынмæ æз куысты ныллæууон æмæ хæдзармæ исты мызд хæссын нæ райдайон, уæдмæ уыцы хабар хъуыддаджы нæ цæуы – нæ цоты мамæлайы къæбæрæй нæ хæсдзыстæм! Фаг фæуæд, нæ дыууæ дæр æвæрæз, æвадат царды уавæрты кæй байрæзтыстæм, нæ бинонтæ алы чысыл фæлхасыл дæр стыр сагъæсты цæугæйæ.

Ралæууыд 1949 азы сæрд. Паддзахадон фæлварæнтæ радтон æнтыстджынаы æмæ июлы кæрон мæ тъæпп Малгобечы ссыд – 1-æм августæй фæстæмæ райдыдта мæ дохтыры куыст. Куы ма йæ загътон, æртæ уаты кæм уыд, уыцы фатерæй нæм Оляимæ иу уат æрхаудта – иу зæронд стъол æмæ дзы нарæг сынтæг, иу лæгæн дæр уынгæг – «шахтеркæ» йæ хуыдтой. Бандон та иу дæр нæ. Мæнмæ фанерæй конд цыппæрдигъон чумæдан уыд, æмæ-иу уый, сынтæгыл фæрсæй-фæрстæм бадгæйæ, нæ размæ сæвардтам æмæ нын хæргæйæ стъолы бæсты уыд. Бонцухæй хъайла кодта Оля – иуæй æнцондæр акæнæн у, иннæмæй та нæ рæбыны гæдыйæн дæр асдæринаг æндæр ницы разындаид..

Куыд нæ зонын иуцасдæры бæрц адæймаджы удысконд дæр, фæлæ йыл дис кæнынаы дæр нæ фæллайын, ноджы ма хорз лæг æрхъуыдымæ куыддæр къуырма куы уа, цыдæр оцанигонд, уæд. Мæ удæй бацыдтæн, æнæ зивæг архайын, йæ ныхас ын æрдæгыл ацахсын, уисæнгæнæг, коммæгæс ын дæн, уый та... Уæд де скълад йæ тæккæ дзаг алы бандæттæй, уæрæх сынтæджытæй æмæ... æмæ... Уæд цы хабар у?! Бафæрс дæ ног кусæджы, дæ хæдивæджы, стæ-ма, цы уавæрты дæ ‘рцæрын кодтой, зæгъгæ, æмæ... æмæ...

Уæд та дæхи хуызæн хæстон уыд, уæд та, йæ хæдзар басудза фыдгулæн, инвалид у!

Нæ, уыдæтты онг нæ ивæзт йæ хъуыды Дзугаты хорз лæгæн...

О, иу уидыг æмæ ма нæм иу вилкæ дæр уыд, стæй сын фæйнаæ ‘мбалы ма дуканийы балхæдтон – абон дæр ма сæ вазелинæй сæрст мæ цæстытыл уайы. Фæлæ нæ уæдмæ Сона схæдзархуыз кодта: хуыссæнгæрзæй цы хъуыд, уыдон нын срæвдз кодта, иу къуырф тæбæгъ æмæ ма нын иу тæнæг – æви уæлæнгай хуыйны? – тæбæгъ дæр радта. Æмæ байдыдтам цæрынтæ æмæ хæрынтæ!

Мæнæ лæгæн зæрдæ куыд нал ис! Æз цы уды тухитæ бавзæрстон, цы ‘фсармы æлхысчъытæ!.. Фæлæ уæд цæй тыххæй, зæгъгæ, куы зæгъай, уæд... уæд... Мæ цæсгом-иу артау ссыгъд, мæ цæстытыл-иу фæстæдæр мæнæ ахæм ныв ногæй куы ауад, уæд: ме ‘ккойы гобан, хъарм хъæццул къуымбилæй, дынджыр баз æмæ ма ноджы цыдæртæ егъау тыхтон æмæ фæцæуын рынчындоны кæрты не ‘рыгон дохтырты рæзты! Уæд дзы цы уыд, цы æфсæрмыйагæй?! Фæлæ мæнæн рагацау мæ хид мæ къæхты бынæй калд!

Æрмæст Хуыцау дæр лæджы йæ тыхст-уырыд сахат иунæгæй нæ ныууадзы, рарвиты йæм йæ Уастырджийы хайы: горæты дæр мын мæ тыхтон автобусы хуыздæр бафснайынмæ феххуыс кодта шофыр – сомихаг зæронд лæг, йæ мыггаг Караханов, бахъуыды йæ кодтон. Вознесенская горка кæй хуыдтой, уырдаæм куы ныххæццæ стæм, – автобус Мæздæгмæ цыд, мæн та ам рахызын хъуыд æмæ рагъæй бынмæ ныууайын, рынчындонмæ, – уæд та мæм æдзынæг кæсы æмæ мын мæ мидуавæр бамбæрста:

– Что, сынок, не мужское молодое это дело таскать постельные принадлежности? Небось молодых врачей и сестричек стесняешься, да?

Æмæ дын сæккой кодта уыцы тыхтон æмæ йæ нымпъыхта суанг мæ къуыммæ! Тынг бахæлар стæм, цы дæс азы фæкуыстон уым, уал азы æмбæлдыстæм, кæрæдзимæ цыдыстæм уазæгаты...

Оляйæн дæр ссардтон куыст – уæдмæ фæсаууонмæ пединститут фæцис. Хорз астæуккаг скъола уыд Вознесенкойы, фæлæ сæм немыцаг æвзаджы ахуыргæнæгæн нæ разынд бынат, æмæ уæд, авд къласы йеддæмæ кæм нæ уыд, уыцы скъоламæ бацыд. Уæу, уым-иу уалдзыгон, науад та уарынты фæстæ цы цъыф уыд, цы! Æмæ та дзы-иу куы фæцæйцыд!.. Дыууæ азы дзы бакуыста.

Хъауай мæм, хъус-хъус цытæ дзырдтой адæм, уыдон хæццæ кодтой: Сона, дам, батыхсы, бакатай кæны, нырма уын цот цауыннæ ис, ууыл. Æз та мæ ныфс нæма хастон, уыцы æдзæллаг уавæрты сывæллонджын суæм, уымæ. Фæлæ уалынджы Дзугаты лæджы сæрты дæр хæрзгæнæг зæд атахтис, æмæ нын уæд радта нывыл сынтæг, бандæттæ, æндæр стьол... Оля сылгоймаджы хъуыддæгтæм сæрæн, къухай арæхстджын, судзинæй – хæсгардæй, алцæмай...

Æмæ нæхиуыл цыма чысыл фæхæцыдыстæм, цыдæр ныфс нæ бацыд... Уыд уалдзæг, фæндзай фыццæгæм аз. Ларисæйы райгуырæн аз, Лорæйы...

Уæдмæ Игорь дæр, мæ кæстæр æфсымæр, бинонты хъуыдаг бакодта. Æмæ æз ныффæнд кодтон Сонайы махимæ раканын – æгъгъæд ын фæуæд колхозы кусын хуры дæр æмæ къæвдайы, тæвды æмæ хъызты дæр. Фæлæ ма ацы хабæртты размæ нæ царды æндæр нысанбæрæг хабæрттæ дæр æрцыд...

Абоны хуызæн æй хъуыды кæнын: уæд дæр уыд уалдзæг. Фæндзайæм аз. Æмбисæхсæв нæм æрбахостæуыд. Æмæ, дам, мæнæйуый, ма фæфæдисон у, куыд уа, цы уа, чи, зæгъгæ.

– Вас вызывает профессор.

– Какой профессор, что за профессор, которому я понадобился среди ночи?

– Не знаем... Из города он...

Сайраг дохтыры кусæн уатмæ бацыдтæн, æмæ дын дзы, институты мын ахуыргæнæг чи уыд, уыцы профессор – Овнатанян Карум Томасович. Хирург уыд, практикæйы дæр-иу уымæ уыдтæн, æмæ мын арæх дзырдта, ты, дам, обязан стать хирургом, зæгъгæ. Уæд та ссис нæ республикæйы сайраг хирург æмæ, Мæздæгæй куыд цыд фæстæмæ, афтæ мах рынчындонмæ дæр баздæхт, стæ-ма, амы хирурджы куыст дæр фенон, зæгъгæ...

О, æмæ мæм уыцы рæвдаугæ хъаласыуагæй хæцы, загъд кæны, нырма цауыннæ уыдтæ ахсæзмæйон курсыты дæ дæснийад, дам, уæлдæр кæныны охыл – æвæстиатæй ацы дыууæртæ боны куыд рацауай, афтæ! Дзугайы-фыртæн дæр ныффæдзæхста мæн раарвитын. Цæвиттон, цы ма мын кæнгæ уыд æмæ ацыдтæн. Горæты кусын, Малгобекмæ ныццауын сабаты. Августы та фæстæмæ бынтондæр ныздæхтæн. Æмæ дын Дзугаевы горæтмæ æндæр ран кусынмæ раивтой. Æз иунæг хирургæй аздадтæн.

Бон цауы хæræгуæрдоныл æмæ диссагæн хæсинаг хабæртæ ласы æргæмттæй: сæйраг хирурджы бынаты кæд æмæ сæвæринаг сты... Базон-базонæй базон-базондæр! Ды дæр уыцы рæстæджытæй цыдæр муртæ æрæййæфтай, фæлæ йын йе ‘ппæт царциатæ кæцæй хъуамæ зонай, æз та сæ, зæгъæн ис, æмæ мæхи рагъыл бавзæрстон, мæхи зонд мын галиутæ-рахизтæ кодтой, мæхи зæрдæ мын куы къахгæ кодтой, куы та рæвдаугæ. Æмæ царциаты æмбисонддæр фæтк: уæд лæг æфхæрдыл тынгдæр ахуыр уыд, цыма дын афтæ æмбæлд, афтæ дын хъуыд, дæ сæрæн æппын ницы зонгæйæ дæр, уыйау! Чи зоны, æмæ уый уымæн, æмæ ‘взонджы бонтæй фæстæмæ дæ дыууæ уæны астæу ныссагъд уыцы ‘нкъарæн, зæгъгæ, дæлæ кæнай, уæлæ кæнай, уæддæр кæй байзæддаг дæ, уый дæ рох ма уæд æмæ цæттæ у алы хæфтытæм-æфхæрдтæм.

Иннæ чудо-юдо та ахæм... Партион бодзтæм хауы уый – кæд се ‘ппæтмæ нæ, уæддæр сæ фылдæрмæ. Хъуыды иу хуызон кодтаид, дзургæ æндæр хуызон, кæнгæ та æртыккаг хуызы. Афтæмæй та фынджы уæлхъус, хæдзары мидæг, æнæуый царды – адæймаг цы уа, уый. Фæлæ партион, паддзахадон хъуыддаджы та... Уæвгæ та ма цавæр хъуыддаг схонæн уыд паддзахадон, кæд æмæ æрыхснырсын дæр партион хъуыддаг ссис, уæд! Исты æмбырды та дæ дысоны хæлар – бынтон къæссафæлдæхт.

Ацы хабарыл-уавæрыл та цыма амæй размæ дæр рауад не ‘хсæн ныхас – ома, кæй-иу æрцахстой, уыдонæй исчи æцæгдæр адæмы знаг уыд, уæвгæ дæр знаг, барæй исты знаггад кæнæг, уый сæ кæй нæ уырныдта, уый тыххæй. Уымæн, æмæ йæ зыдтой, сæхи дæр сын тæккæ райсом афтæ кæй зылын кæниккой, исчи дыл дам-думтæ ныффыссæд, «кæдæм æмбæлд, уырдам», æндæр...

Уый дзы æхсæндзарды атмосферæ уыд, уый! Æмæ уæддæр нæ цард дардæй æрбакæсгæйæ царды хуызæн зынд: худтыстæм, хуынды цыдыстæм, нæхæдæг дæр хуыдтам не ‘ртæ кæрдзынмæ уазджыты, куыстам, ноджы архайдтам хуыздæр кусыныл дæр, стæй, сæйрагдæр, уарзтам. Æмæ ‘рмæст чызджыты, сылгоймæгты нæ, фæлæ нæ егъау Советон Цæдис. Бирæтæ та, уæлдайдæр фæсхæст, Сталины уарзтой æгæрон, зондивæн уарзтæй. Мæнæн мæхицæн уæлдай уарзон дæр никуы уыд æмæ уæлдай æнæуынон дæр.

О, æмæ дын мæм Малгобечы горздравмæ фæсидтысты, афтæ æмæ, дам, уфтæ, дæ хал схауд: сæйраг дохтырæй дæ снысан кæнинаг стæм!

Цы зæгъынц, цы? Арв худæгæй дæнгæлтæ хауы: æз – æмæ сæйраг дохтыр?! Работаю, зæгъын, без году неделя æмæ – сæйраг дохтыр? Уæ зонд фæлыгъд? Нæ, æнцæд мæ мæ магуырыл хуы-мæтæг хирургæй куы уадзиккат!

Цу, цу, æмæ, дам, бæстон ахъуыды кæн.

О, иу æрыдойнаджы тыххæй ма дын радзурон. Дзугаев мæ сæхимæ хонын дæр райдыдта куыд фæстæмæ. Æмæ-иу уым кæддæриддæр немæ æмвынг бадт йе ‘мхъæуккаг Петр Тимофеевич Ревазов, МГБ-йы кусæг, дæлбулкъон. Уæд, НКВД афтæ хонын кæй райдыдтой, уый ма дын цыма загътон – Министерство Государственной Безопасности.

Гъемæ та мæ-иу, Петр чи у, уый ракъах-бакъахыл схæцыд, кæцон дæ, чи у дæ фыд, кæм ис дæ мад, ис ма дын хæстæг исчи, хæсты кæмыты бахаудтай, цы дзы лæууы тынгдæр дæ зæрдыл æмæ афтæ дарддæр æмæ æнаддæр ныхæстæ. Æз дæр æм иу изæр рафыхтæн:

– Петр Тимофеевич! Ды, мæнæн мæ пълоты бын цал мысты ис æмæ ма уыдон дæр цы хъуыдыйыл хæст сты, уый дæр куы зоныс, уæд мæ цы ракъах-бакъахыл свæййыс иудадыг? Мацæмæй уал мæ рафæрс-бафæрс кæн, дæ хорзæхæй! Кæд ма дæм ахæм хорзæх ис, уæд!

Æмæ – бауырнæд дæ! – уыцы хуызы хъыпп-сыпп дæр ни-куал скодта.

Ныр ма йæм цы миниуæг уыд æвзыгъд чекистмæ... Махимæ дæр, стæй æндæр ран дæр нозт йæ дзыхмæ дæр нæ хаста, цай-иу цымдта. Æмæ йæ адæм трезвенник хуыдтой, нозтмæ æппындæр æмхиц чи нæу, ахæм лæг. Уалынды раци-рабон, æмæ ай хабæрттæ дæр хур федтой – Сталин амард, Берыйы рæвдз-рæвдз фехстой, лучший враг – мертвый враг, зæгъгæ, æндæр сын уый, сæрæн менгрел, сæхионтæ сæхирдыгæй фæкод-таид тугамæст Хрущевтæ-Молотовтæ-Маленковтæ-Кагановичтæ-йедты легионæн. МГБ рæнхъытæ дæр сыгъдæг кæнынмæ фесты сæ тæккæ цъаммардæртæй. Семæ Реуазты цæхæрцæст дæр йæ холодный ум, чистые руки æмæ горячее сердцеимæ бахаудта. Йæ уырыссаг ус æй уайтæккæ дæр фæуагъта æмæ сæ гыццыл чызгимæ йæхи Уарæсемæ айста, æцæг ма йын йæ чъырæйцагъд

архафта: æдде фыс уыд, мидаггæй та бирæгъ – адæмы ‘хсæн цай цымдта, хæдзары та коньяк æнцъыхта! Хорз дзы-иу фæкаст йæхимæ.

Грознамæ цыма ацыд Тимофейы фырт, стæй цы бацис – Хуыцау йæ зонæг, кæд уый дæр, ома, Хуыцауы дæр, бафæнда йæ зонын, уæд...

Уалынмæ та мæм партийы Малгобечы горкоммæ фæдзырдытой – фыццаг секретарь Аванесов Иван Алексеевич. Бахуыдтой мæ бюромæ. Æмæ Аванесов зæгъы:

– Товарищи! Есть предложение назначить Кучиева главным врачом первой больницы. Есть возражения? Нет. Поздравляю, Эльбрус Борисович с назначением на...

Фæлæуу-ма, зæгъын, кæдæм дугъ кæнут уæ емыллыкк бæхыл: æз уыцы куыстæн мур дæр ницы ‘мбарын! Стæй, сæйраджы сæйрагдæр, æз партийы уæнг дæр куына дæн! Афтамæй та сæйраг дохтырыл ахæм æхсæнадон хæс дæр ма куы ис æвæрд, пропагандисты хæс. Ноджы ма «Краткий курс истории ВКП(б)»-йы чиныгæй дæр хъуамæ сæргæндтæ амона йæ кусджытæн. Уымæй уæлдай ма хъуамæ уа трест «Малгобекнефть»-ы медчастæн дæр хицау...

Æмæ, дам, æм нæ хъусут, нæ: сæйраг дохтыры хæстæ сæрæй бынмæ ранымадта, афтамæй та, дам, сын мур дæр ницы ‘мбарын!

Уæд æз дæр, дон кæй ласы, уый сындз к’утæрмæ куыд фæлæбура, афтæ фæц’ортт ластон мæ фæстаг хæцæнгарз:

– У меня отец репрессирован! Я же сын этого... врага народа...

Цыма хъусгæ дæр нæ фæкодтой мæ ныхæстæ, æрмæст сæ чидæр цыма, йæхицæн дзурæгау, афтæ бакодта:

– Есть установка, что сын за отца не отвечает...

Аванесов та афтæ:

– Кучиев, вы свободны. А в партию потом вступите...

Мæ гæххæттытæ мын-иу бацæттæ кодтой, фæлæ та-иу сæ Ревазов раздæхта.

Афтамæйты афтæмæйты горсоветы депутат дæр сдæн. Партимæ дæр бацыдтæн – раздæр уал афæдзы дæргъы кандидатай, фæндзай цыппæрæм азы. Ныр нæ царды уавæртæ дæр фæнывыл сты, Дзугаевæн мæм æрмæст йæ бынат нæ, фæлæ ма йæ фатер дæр æрхадта. Æмæ уæд æркодтон Сонайы дæр уырдаем.

– Бибойæн уæдмæ ницыма зыдтат – æгас ма у, цы бацис, уымæн? Афтамæй-иу рауад сæ хъысмæт бирæтæн, æмæ абон-райсом йæ

ахсты æмгъуыд фæуыдзæн, зæгъгæ, уæд та-иу ын йе ‘мгъуыдмæ бафтыдтой исты ‘фсонæй, фылдæр хатт æрымыстæ ‘фсонæй.

– Нæ, уыцы азты йын ницыма зыдтам, æрмæст ын удагас æнхъæл уыдыстæм æмæ йын табу кодтам йæ сыздæхыныл сæрæгасæй...

– Раздæр уал дын иу ахæм фæзилæнгонд советон дуджы цардæй дæ зæрдыл æрлæууын кæнон, стæй дæ уæд бафæрс-дзынæн цæмайдарты Боциты Бароны царды хабæрттæй. О, æмæ-иу лæг партимæ цыдаид, исты бæрнон бынаты йæ æвæрдтаиккой – цæйфæнды тыххæй дæр-иу лæджы йæ авто-биографи фыссын куы бахъуыд, уæд æнæмæнг хъуамæ баца-мыдтаид анкетæйы сæрмагонд домæнмæ гæстæ, исчи йæ хæстæджытæй фæсарæнты ис, æви нæй, уый. Гæды ныхас ма зæгъай! Дæ тæпп уæд хорз ран не ссыдаид.

Мæн рæхджы бахъæудзæн Бароны тыххæй чысыл цыдæр фыссын, фæлæ йын йæ цард та хъуамæ – жанры закъонтæм гæстæ – бæлвырддæр цас гæнæн ис, афтæ хъуамæ зонон. Æмæ мын уæдæ Боциты кой сæрæй ракаен, Тибæй райдай, афтæмæй. Ома, уæ хъæу дæр цы зыдтой, уыцы хабæрттæ...

– Тибы иу хатт уыдтæн, загътай, æмæ, суары цур цы мæсыг ис, уый уыдоны – Боциты мæсыг у. Бароны фыдæлты мæсыг. Цæрæг хæдзарыл нымад уыдысты: хицæнæй сæ хъæу, сæ хъу-гом... Хъугом цы у, уый мæ ферох. Цас дзырдтæ аласы йемæ рæстæджы цæугæдон...

– Хъугом у хуымгæндæн бæззон зæхх, сæвджынтæ æмæ уарæх. Стæй ракаесæн, хъæуæй ракаесæн – быгъдæг быдыргонд дæр амон.

– О, уым дзæбæх тæпæн уыд. Дæлвæндаг та нæ аргъуан. Скъола дзы скодтой. Уымæ хæстæг уæлмæрдтæ...

Боцитæ дæр ралыгъдысты Къостайыхъæумæ, фæлæ Бароны хистæр æфсымæр Саисмел революцийы размæ афтыд Америкæмæ æмæ уым баззад. Уыдис ма сæм уый æмæ Баронæй уæлдай Макси æмæ Барис, иу æфсымæр та сæ чахоткайæ амард... Мах сыхы цардысты. Саисмел дæр Америкы йæхи Барис, зæгъгæ, номæй ныффыста – цы бонь хуыздæрæн, уый та чи зоны... Фæлæ уырдам цыбыр æмгъуыдмæ куы фæраст, уæд ам йе ‘нхъæлцау ус баззад. Чызг ын райгуырды – Нинæ Бори-совна фыста. О, æмæ, дам, амырыкдзауты уым тынг тæрсын кодтой большевиктæй, куы аздæхат, уæд уæ амардзысты, на-уæд та уæ Сыбырма æхæсдзысты, зæгъгæ, – уый та, кæд уæ

амонд ацæуа, хæрæгыл уын абада, уæд...

Æмæ, дам, уыйадыл Америчы ныссагъд Саисмел-Барис дæр. Фæлæ уырдыгæй йæ бинонтæн ахъаззаг æххуыс кодта. Нина чи у, йæ чызг, уый уыцы æхцатæй – йæ фыд сын кæй æрвыста, уыдонæй, – Мæскуымæ фæцыд, уырыссаг æвзаг æмæ дзы литературæйы ахуыргæнæджы дæсныадимæ сыздæхт нæхимæ æмæ мæнæн дæр ахуыргæнæг уыд. Дæсæмты ‘рмæст.

– Анкетæйы кой дын ахæм дымæгмæ скодтон... Ау, Барон æй куыд сусæг кодтаид, йæ хæрз æфсымæр кæм ис, уый? Кæд æй нæ кодта сусæг, уæд та йын æй куыд барстой? Куырмæлхынцъ хабæрттæ цыд уыцы азты, суйтæ, райхалæн кæмæн нæй рæстæджы зондæй, ахæмтæ. Зæгъæм, Баронæн хатыргонд уый охыл цæуæд, æмæ иттæг патриотон, иттæг партион, культондæр нæй, ахæм æмдзæвгæтæ кæй фыста. Æцæг дзы поэзийы альманахæн йæ саразæг Æхсар, аив литературон домæнтæ сæйрагдæрыл ныймайгæйæ, кæй равзæрстаид, иу ахæм æмдзæвгæ нæ разынд.

Æмæ Гайто та, Гайто! Æнахъом лæппуйæ хæцыд сырхыты ныхмæ, йæхи фæсарæнтæм айста, уым слæг, стыр фыссæг сси. Æмæ Дзæуджыхъæумæ йæ мадмæ фыстæджытæ ‘рвиты – уый пединституты ахуыргæнæгæй куыста. Фæлæ йæ цыма ницы хъыгдардтой, дæ хъæбул уартæ нæ фыдгултимæ куы ис, уæд, зæгъгæ.

Фæлдурæджджын митæ уæдæмæ. Кæннод-иу исчи ацыдаид... Нæ ацыдаид барвæндæй, нæ! Арвыстой-иу æй, зæгъгæ, Англисмæ, цу æмæ хуыздæр базон уыдоны наутæ аразджыты куыст, зæгъгæ. Базыдта-иу, æрбаздæхт, кусы, дзуры, уым цæмæй рæвдздæр сты, уыдæттæ-йедтæ. А-гъа! Ды капиталисттæй æппæлы! Дæ къæбут ма раздах! Бирæтæ та æмриздæджы рызтысты, чидæр сын-иу фæсарæнты куы уыд суанг нудæсæм æнусæй фæстæмæ дæр, уæд. Æмæ нæ састысты сæ хæстæгдзинадыл.

– Цы дын зæгъон уыдæтты тыххæй, фæлæ Боцитæ цы истой Америкæй – доллæртæ уыдаиккой, цы уыдаид, – уыдонæй торгсины хæринæгтæ дæр æмæ дзаумæттæ дæр æлхæдтой уыцы мæгуыр азты. Царды хос сын уыдысты.

– Торгсин чи торговый синдикат хоны, чи та торговля с иностранцами, фæлæ синдикат растдæр хъуамæ уа. Нæ бинонтæ дæр сæ боныфыддæртæм куы ‘рцыдысты, уæд мæ фыдымад уырдаæм фыдæлты хæзнатæ радта – сызгъæрин хъама æмæ сызгъæрин æхсаргард, баивта сæ хæлцыл, цыдæр хойрæгтыл. Мæнæн абон дæр мæ зæрдæ срæхойы, уыдон фæлтæрæй-фæлтæрма ма баз-

зайәнт, зәгъгә... Уәвгә та – хатыр: дә фыды сәфты раз уыдәттә сә койы аргъ дәр не сты. О, Бароны ләгәй-ләгмә зыдтай?

– Куыд әй нә зыдтон?! Хәрзхуыз ләг. Фәлурс цәсгом ын. Арәх-иу ныщыд хәәумә машинайә. Йә фырт Юриччы дәр ын зыдтон. Поэт куы сси уый дәр. Хорз нә рауад йә цард, Әвәгәсәгты хәдзармә йә әз райсын кодтон, мәлгә дәр уым акодта...

– Историон әрмәгыл роман дәр ныффыста, ирон әвзагмә йын әй Бицъоты Грис раивта әмә йын әй «Мах дуг» ныммыхуыр кодта. Чиныгәй та ма йын әй искуы исчи рауадзын кәна – нә зонын. Бәзгә та кәны. Юри әвгәу уыд ахәм цардәй царынаң...

– Рухсаг уәд, фәлә Сона әмә Оляйы ныр фәсәйрагдәр кәнаң нә ныхаснывәзты. Игорь Боциты чызджы әрхаста әмә 'фсадмә ацыд. Хорз. Әз Сонайы мәхимә ракодтон – уәдмә, куы ма йә загътон, мә царды уавәртә зынгә фәудәнцойдәр сты, мә мызд дәр зынгә фәфылдәр. Уәдә Оляйы дәр Фыццәгәм скъоламә раивын кодтон – нәхицәй йәм сәдә метры цыдәр уыдаид.

Сона та ногәй сабигәс уа, уый дәр мә нә фәндыд, әмә мын, хорз сывәллонгәс чи уыдзәң, ахәм сылгоймаджы бацамыдтой Вознесенкәйы. Әцәг гувернантка разынд, раст профессор-сабигәс. Абон дәр әй әндәр номәй нә фәхонын, куы йә 'рымысәм, уәд – Осиповна! Йе 'фсымәримә цард, фәлә нә фидыдтой – цы уыд се 'хсәң, уымәң ницы зыдтон, стәй мә хәәугә дәр ницәмәң кодта.

Ракодтон әй әмә немә нә бинойнагау цард, касти Лорәмә, афтә йәм касти, әмә хуыздәр нә хәәуы. Стәй уый дәр, ома хуыздәр кәсәң ма куыд ис сабимә, ничи зәгъдзәң. Сона дәр немә, дәс әмә йә ссәдз азы мәхицәй нал ауагътон. Осиповнаимә афтә ныхасгонд уыдтәң: фиддзынаң ын улупа, әцәг дзы иу хай фәстауәрц кәндзыстәм әфснайәң кассәйы, алы фәлхасәң дәр әм әхца уыдзәң, хи әхца, фәлә хәргә та немә кәндзынә, дзаумахъуаг цы кәнай, уый дәр дын әлхәндзынаң. Афтә цардыстәм.

Иу заман йә зәрды цыдәр әрәфтыд, йә туг хи туг әрцагуырда: райста йе 'хца әмә Гуыдырмесмә ацыд – уым та йә хо цард. Афәдзы бәрц айвгъуыдтаид, афтә мын йе 'фсымәр рахабар кодта, фәсмон, дам, кәны – әфсоны загъд ын куы кәнис, әрмәстдәр әфсоны загъд, уәд уәм фәстәмә раздәхид: тынг адджынаң, дам, мысы йә цард сымах бинонтимә.

Тынг ын фатæригъæд кодтон, куыд тынг ыл сахуыр стæм, æцæг дæр нын куыд схицон, уый мæм уæд уæлдай тынгдæр бахъардта.

Иу æмбал мын, хæларæй кæимæ цардтæн, ахæм – Шарапов Костя, машинаджын – «Москвич» æм уыд йæ куысты. Гъемæ Костямæ Гудермеса балæууыдыстæм. Йæ адрес мын радта æфсымæр, æмæ йæ ссардтам. Иу цыбыр дзырдæй, раластам æй немæ. Æмæ та фыццагау цардыстæм.

Рæстæг йæ дугъон цæлхдуртæ нæ зоны, къуылымпытæ нæ кæны... Æрхæццæ 1959 аз. Уæд мæн Дзæуджыхъæумæ раивтой – мæ ныхмæ хъазуатæй рацыдысты æмæ мæ, ныр дæр та мæхи нæ фæндыд, афтæмæй сминистр кодтой æхсæз æмæ ссæдз азмæ ‘мгъуыдæй – ома ахæм нысан йæ размæ ничи сæвардта, ома, хъысмæты бафæндыд афтæ. Æмæ йын алы хуызы дæр бæргæ дзырдтон Осиповнæйæн, цом ды дæр мемæ, куы йæ зоныс, цы цæстæй дæм кæсæм æмæ дæм цы зæрдæ дарæм, уый. Ахъуыды, дам, кæнон бон, дыууæ боны. Æмæ – не сразы, йæ хомæ ацыд ногæй. Цы бауыдаид, магъа... Цы дунейы ис, уый хорзæх æй уæд!

– Ныр ды уæ рынчындонны зыбыты иунæг хирург уыдтæ уал æмæ уал азы? Институт сæ нал цæттæ кодта?

– Кодта. Æмæ сæ-иу Цæдисы алы кæрæттæм арвыстой æртæ азы уымыты бакуснмæ. Чи сæ-иу сыздæхт, чи-иу баззад уым, чи та-иу йæ цардхосæн хуыздæр бынат бацагуырда.

Малгобекмæ та цы уыд, цæмæй йæм батæхуды кæнай, ахæмæй? Хирурджы алы хуызы операцитæ дæр дзы мæхимæ кастысты: ахсæн, уыргтæ, сывæллон мады гуыбынæй сисын – кесарево сечение скæнын ома; куырм тъанг та... Бынтон стыхстæн, зæгъгæ, уæд мæм-иу искай æрмæст фæкæсынмæ нырвыстой. Арæхдæр Дзилиховы. Курдиатджын хирург уыд...

Стæй айдагъ хирург уыдтæн, айдагъ! Медсанчасть дæр мæ быгъдуан. Æмæ ма уый – гъа, мæ дæсныадæн æцæгæлон куыст нæу. Фæлæ æцæг парадокс уый уыд, уый, æмæ æз, æнæпартион, ноджы ма «адæмы знаджы» фырт пропагандист дæр ма кæй уыдтæн, медсестратæ æмæ дохтыртæн партийы политика æмæ историйæ лекцитæ кæй кастæн, советон цардыуагæй сын кæй æппæлыдтæн!

Нæ сæ хонын партийы райкомы бæрнон кусджыты дыдзæсгæмттæ дæр, алы лицемертæ, двурушниктæ – йедтæ, уæлдæр ранмæ – обкоммæ-иу афтæ кæй хъусын кодтой, партион лæг нæм кæны уыцы куыстыгæ, зæгъгæ. Цы двойная мораль уыд сæ

алыварс цардæй, уымæй цардысты, сæ дзыппыдаргæ цæсгæмттæ дардтой цæттæйæ. Æмæ уæддæр сæ хорз туг, сæ хорз удысконд, сæ зæрдæахаст, гæнæн æмæ амалæй хъахъхъæдтой. Уæд ма, лæгæн фыдæлтæ дæр кæй уыд, хæдзарвæндаг, уый бирæтæ рохуаты нæ ныууагътой æмæ ‘фсæрмы кодтой уыдонæй дæр æмæ сæхицæй дæр. Адæймаджы мидæг цы ‘рдзон хорз адæймаг цары, уый афтæ ‘нцон баивæн нæу.

Фæлæ, хъыгагæн, уæддæр æгæр арæх бантысы...

Æвзæр, дам, йæхицæй фæхæссы ‘мбисæндтæ. Уартæ 1982 азы Емæзайы домбай фырты йæ бæрзонд бынатæй куыд æнæджелбетт хуызы истой, уый зындгонд у, стæй ма йæ æз дæр кæмæндæрты дзырдтон, уæлдайдæр та Дамирæн – фæфыста уыцы хабæрттæ дæр. Лæг-иу хæсты быдыры нæмгуыты ныхмæ йæ риуæмбæрц æдæрсгæ цыд, фæлæ мæнæ партион хуымæтæг æмбырды рæстаг хъуыддаджы охыл йæ дзых байгом кæна! Дæхæдæг мæ цыма фарстай уый тыххæй дæр, цæмæн афтæ у, зæгъгæ...

Фæсныхас. *Æцæг зæрдæенизы амæддаг бавæййыс, зынаргъ дын цы адæймаг у, бар-æнæбары уый хъыджы куы бацæуыс, уæд.*

Афтæ рауад мæ хабар Кучиты Эльбрусимæ дæр.

Дзырдæн ахæм миниуæг ис, æмæ йæ зæгъынмæ дæ ныфс бахæссыс, фæлæ йæ мыхуыргондæй куы феныс, уæд дæм фæсмон æрцæуы, ноджы ма дыл алырдыгæй куы стъеу-тъеу кæной алы æгуыст дзырдхæсджытæ, уæд.

Гъемæ, Эльбрусæн йæ ронбастмæ дæр чи не ‘ххæсы сæ зоньндзинæдтæ, дунембарынад æмæ се ‘нкъарæнты сырæзтæй, уыдон ыл сæхи андæрстой, ды, дам, Сталины тыххæй цыдæртæ цæмæн загътай, зæгъгæ. Уыйадыл зæронд лæг стыр масты хай бацис, тынг смæстджын дæн æз дæр уый рыстæй. Æрхатыд мæм æмæ мын уацауæй сисын кодта хицæн хæйттæ – уацмысæн йæ уд сласæгау рауад хабар, стæй та мæ аиуварс кæнын бахъуыд уацауы кæройнаг сæргонд дæр.

Кæд ма, сталинисттæ æмæ зæронд коммунисттæн сæ зæрдæмæ цы нæ фæцæуа, ахæмæй исты баззад «Стæмтæй иу»-ы, уæд сæ пырх мæныл калæнт, Кучийы-фырт та политикамæ бардарæг ныхæстыл йæ къух исы.

Ды та, Кучиты домбай Бибойы фырт сæрæн Эльбрус, сыгъдæг зæрдæйæ дæ чи уарзы, уыдоны фæндиаг у амæй фæстæмæ дæр.

Хатыргæнинаг мын цы ис дæуырдыгæй, уый та – хатыр.

ХЪÆЛДЗÆГ ХАБÆРТТÆ

ХИНÆЙДЗАГ ДЗУАПП

Дзеуа, Абызæ æмæ ма цалдæр хохаджы иу хъæздыг хъазахъхъагæн Æрыдоны фæззæгмæ хорыл рывтой йæ нартхоры хуымтæ. Сихорафон, исты уал ахæрæм, стæй улæфгæ дæр чысыл акæнæм, зæгъгæ, папари хæристы бын цъæх нæууыл æрбадтысты. Сахаты фæстæ, цыма æмдзырд бакодтой – фестадысты æмæ та сæ куыст дарддæр кæнынц Дзеуайæ фæстæмæ.

– Цы фæдæ, Дзеуа? – дзуры йæм хъæрæй Абызæ, – уый цавæр хуыст у? Кусын хъæуы, уый дæ рох фæци? Уæлæмæ фестæмæ рувгæ. Хур фæцæуы, уый нæ уыныс?

– Абызæ, æмæ æз куы арувон, хур уæдмæ фæлæудзæн, æви? – радзырдта йæм Дзеуа бæлæсты бынæй.

«МÆНЫЛ ДÆР УАЛ УЫЙ БÆРЦ РАЦÆУА...»

Йæ фыды æфсымæр, зæронд æвæстаг Беппи тынг æххуыс кодта Дзеуайæн. Алцыппæт ын ласта: уæд зæгъай нартхорæй, картофæй, цыхтæй, дзуллаг ссадæй, суанг кусæрттаджы онг. Мæнæ та йын абон дæр, афæдз æмæ ‘рдæг кæуыл цæуы, ахæм уæныг слæвар кодта Уастырджийы бонтæм. Уый фенгæйæ йæ сыхаг Датиа Дзеуайæн йæ цæстмæ бадардта:

– Дæуыл, Дзеуа, дæс æмæ ссæдз азы цæуы, Беппийыл та – цыппарыссæдз азы, уæддæр ма дæм уый кæсы. Хъуамæ йын ды ‘ххуыс кæнис.

– Мæныл дæр уыйбæрц куы рацæуа, уæд ын æххуыс кæнын райдайдынæн, – цæттæ та уыд йæ дзуапп Дзеуайæн.

ДЗЕУА ХУЫЦАУЫ КУЫД САЙДТА

Иуахæмы тынг æнтæф рæстæг скодта. Басыгъди бæстæ хурæй:
– О Хуыцау, къæвда рауадз. Сæфæм, сыгъзарин фестай! –
куывтой йæм сæ тыхстæй адæм.

– О Хуыцау, сæфты къахыл ныллæууыдыстæм æмæ нын кæд
æххуыс дæ зæрды нал ис, уæд та ныл кæугæ ныккæн, – куывта
йæм Дзеуа дæр, уæларвмæ йæ къухтæ ныппака кæнгæйæ.

«КАРТÆФТÆ БАСЫГЪДЫСТЫ...»

Гуырдыстоны аргъуантæй иуы сугсæттагæй кусгæйæ Дзеуа-
йы фыд Мозо дины хабæрттæй дæр цæуылдæрты ацахуыр.
Сæхимæ цы бон æрбаздæхт, уымæй гыццыл раздæр фæци арæст
Зруджы Мадымайрæмы аргъуан. Фæлæ дзы чи куыстайд, ахæмæй
никай ардтой. Гъемæ йæ хъул сах абадти Мозойæн, æвæсти-
атæй йæ райстой сауджыны бынатмæ.

Фыццаг бон куы рахызт адæмы размæ йæ сау фæлысты, уæд
сын ивазгæ хъæлæсæй бамбарын кодта, цы сæ кæнын хъæуы, уый:

– Æз куыд кæнон, афтæ-иу кæнут. Æз куыд дзурон, афтæ-
иу дзурут.

Йæ ныхас кæронмæ нæма ахæццæ, афтæ йæ фындзыл ауади
хуыдуггæнæн сыгъды тæф. Фæстæмæ фæзылд æмæ дзуры диа-
къонмæ:

– Картæфтæ басыгъдысты..

«Картæфтæ басыгъдысты», – ныййазæлыд йæ фæстæ кувæг
адæмы хъæлæс.

– Сымахмæ нæ дзырдтон, – адæмырдæм разилгæйæ загъта
Мозо.

«Сымахмæ нæ дзырдтон», – æмхъæр та ныккодтой уыдон
дæр.

– Оу, мæнæ фысвос! – рамæсты сауджын.

«Оу, мæнæ фысвос», – аргъуаны къултæ та ныццарыдтой
адæмы тыхджын хъæрæй.

«УЫЙ ГÆДЫ НЫХАС У...»

Иуахæмы Дзеуа æмæ йæ сыхаг Бачче бацыдысты Тибы суар-
мæ. Хорз дзы куы банызтой, уæд Бачче дзуры Дзеуамæ:

– Тынг пайда йæ хонынц ацы суар, уæлдайдæр йæ уыргтæй рынчын чи у, уыдонæн. Суанг, дам сын сæ дуртæ дæр батайын кæны.

– Уый гæды ныхас у, – нæ баууæндыд Дзеуа. – Уый афтæ куы уайд, уæд фыццагдæр дæлæ йæ быны цы дуртæ ис, уыдон батаиккой.

РАСТДÆР АРГЪ

Дзеуа базары балхæдта къусыдзаг æнгузтæ. Ацыд иуварс æмæ сæ сæттын байдыдта. Æнгузтæ цалдæрæй фæстæмæ афтид разындысты. Куыннæ рамæсты уыдаид лæг! Бацыд уæйгæнæгмæ æмæ та дзы иу ахæм къус райста. Йæхæдæг йæ нымæтæй хуыд чыссæ фелвæста, йе ‘хцатæ йын йæ дзыппы ныккалдта, æмæ афтид чыссæ бадардта уæйгæнæгмæ,

– Æз æхцайыл уæй кæнын ме ‘нгузтæ, æндæр дын дæ чыссæйæ цы аразын? – сбустæ йыл кодта уæйгæнæг.

– Айс æй дын зæгъын: дæ афтид æнгузтæн дын – афтид чыссæ!

«АФТÆМÆЙТЫ КУЫ УАИД...»

Дзеуа ленк кæнын кæй нæ зыдта, уымæ гæсгæ-иу йæхи надта тæнджыты. Фæлæ йæ ацы хатт йæхæдæг дæр нæ бамбæрста, зилæнæн йæ тæккæ арфы куыд смидæг, уый. Æмæ хъæр кæны, сиды æххуысмæ, тилы йæ гæндзæхтæ. Уайтагъд æм фæфæдис сты, змисыл чи хуыссыд, уыцы лæппутæ æмæ йæ былмæ раппæрстой. Йе ‘муд куы ‘рцыд, уæд æм йæ ирвæзынгæнджытæй иу дзуры:

– Хуыцауы тыххæй, Дзеуа, стыр доны раз куы цæрыс, уæд дын худинаг нæу, нырмæ ленк кæнын ма сахуыр у!

– Уый афтæмæйты куы уайд, уæд ды та номдзыд дохтыры раз цæрыс æмæ дæуæй дæр стыр дохтыр рауадаид.

ХЪОДЗАТЫ Ахсар

ФИДÆНЫ ЧИНЫГ «ИСЧИ»-ЙÆ

ТАРХЪЫ СЫНДЗ

Гуымиры тыхы зонд куынæ араза, уæд фыд-былызы сæдзы адæймаг. Баздæх æмæ Тархъы Сындзмæ фæцу. Уым ис сау рувас – йæ ныхы æртæ урс æрдуйы. Рувасы куы ‘рцахсай, уæд сæ ратоннын хъæудзæни. Сæ иу хъуын уыдонæй уыдзæни зондамонæг, иннæ фестдзæни рон, æртыккаг – æгънæджытæ æвзист æмæ сызгъæринæй арæзт... Фæлæ уый зон, æмæ сау рувас æрцахсын æнцонæй нæ бафтдзæни дæ къухы.. Дæ дарæсæй ницыуал баззайдзæни дæ уæлæ – гæбазгай баззайдзæни сындзыл, фысы фист ыл куыд баззайы, афтæ. Алырдыгæй дæ буарæн хъардзæн йæ туг.

Нарты каджытæ

Нæ дуне – Тархъы Сындз. Йæ койæ дæр ныккæрзын: мæ сонтæй абонмæ нæ бамбæрстам кæрæдзи. Æз цинæй дзаг уыдтæн... Ныр уыцы цин цы фæци? Мæ риуæй райхъуысы мæ уынæргъын, мæ хъæрзын.

Нæй разæй рухсы тæпп. Фæстæмæ дæр фæкæсын: уæууæй, хуыскъ талатау, æнхъæлцытæ цæй бæрц и! Бырын сындз къутæрты. Мæ астæу дзы ныккъæдз и. Мæ царм – рæмышхытæ. Мæ бызгъуыртæй йæ ‘мбæхсын.

О дуне, Тархъы Сындз, о сау рувасы ахстон... Йæ къуымтæ басгæрстон – мæ Ирæн амонд ахстон... Æз ахстон сау рувас – мæ сау зæрдæ æрхастон.

2014.07.04

УÆЛАХИЗ

Нæ гуыппырсартæ, фесгуыхтыстут тохы:
æлгъаг фашизм ныххурх кодтат йæ хъоргъы.

Æрхастат нын нæртон лæвар – Уæлахиз...
Уæ лæвар ныр цæстфæлдахджыты бацис...

Ай олигарх у – иблисты цыфыддæр,
æлхæд бадæныл равæры йæ фыдтæ.

Цæлæмбыд мамми – бахсыдта зæххы цъар,
рæстаг адæмыл бафтыдта йæ дзылар.

Гæвзыкк – йæ уд, йæ сæр – æвдæлон зондæй,
Фæлæ хæссы уынаффæтæ бæрзондæй...

Æрдонгтæ скодтой стигъджытæ цæдисæй, –
цы ма баззад егъау бæстæн йæ исæй?!

... Æлхъивы нын нæ зæрдæтæ уæззау рис,
уæддæр хъуырсастæй абухæм: «Уæлахиз!»

2013.09.08

ИВАН КРЫЛОВМÆ КÆНÆ БЫНХОРТЫ БÆСТÆ

*Свинья под Дубом вековым
Наелась желудей досыта, до отвала;
Наевшись, выпалась под ним;
Потом, глаза продравши, встала
И рылом подрывать у Дуба корни стала.*

И. А. Крылов

*Уæрæсейы амæй-ай хъæздыгдæртæн канд
сæ фыццаг сæдæйы ‘хсæн нæ, фæлæ дыккаг
æмæ æртыккаг сæдæйы ‘хсæн дæр
рæстзæрдæ адæймаг не ссардзыстæм.*

Алкамæн дæр дзы исбон йæ къухы бафты-
ди фыдракæндты, цæстфæлдахæн миты ру-
аджы. Рæстдзинад та сæм худæджы хуызæн
кæсы: ома, раст уæвгæйæ, мулкыл куыд
фæхæст уыдзынæ?.. Уæрæсейы капиталисттæ
разындысты мæнæ арвæрттывды хуызæн
цырд: æвиппайды сын бантыст, аргъæутты
дæр кæй не ссардзыстæм, ахæм диссаджы
бынтæ æрæфтауц кæнын. Фæлитой миты,
мафиозон комбинациты æххуысæй. Æндæр
хуызы архайын нæ зонынц.

Дзарасты Солтан

Бæллæх: йæ цот цæйбæрц систы дæ дзæргъæн!
Уæрæсе сын – пæлæхсар Тулдз: йæ дæргъæн,
йæ уæрхæн нæй æмбал – гыркъотæ хæрх.
Æмæ дзы хæр, æдзæстхизæй дзы хæр.
Æмæ хæрынц Кæрæфы цот, æмпулынц,
гæбæтитæ хъазуат куысты æмбулынц.
Айдагъ гыркъотыл чи лæууы! Нæ сырдатæ
рæдувынц хъæддзарв, уидæгтæ ыссыртæй,
фæйлауынц зæхх бырынкъæй уа, дзæмбыйæ...
Нæ Фарны Бæлас ихсийы, æмбийы.
Ныммæра ис йæ бындзæфхад нæ Тулдзæн.
Æз тынг тæрсын: æрфæлдахдзæн æй Тугдзых.

2014

ДИГОРОН ÆВЗАГ

Сæууон æртæхы сатæг рухсæй дæу
ысфæлдыстæуыд, сæнтыстæ нæ уарзтæй.
Дæ дзырдтæ мын – дзындзытæ ‘мæ æргъæу,
куыд буц ваййын сæ тæмæнтæ, сæ хъазтæй.

Мæ ныфсы уидаг, Уазайау мын лæуу
æнæцудгæ! Тъымы-тъыматы цъастæй
дæ фарн сыгъдæгæй абонмæ æрхастай.
Куына уай ды – мæнæн цæргæйæ нæу.

Хуыдуг дæ кодтой – райгуырдтæ-иу ногæй.
Дæу бахызта тыхгæнджыты æрдонгæй
Нæртон Нана, йæ бадæн уæд дзæнæт.

Дæ хурвæлыст æрвон зæлтæ куы хъусон,
уыдзынæн уæд Ирæф-донау æнусон,
уыдзæн цæлæт, нæ уыдзæни мæлæт!

2014.16.11

АПОЙНАГ ФОНДЗРÆНХЪОН

Саджы богъ райхъуысти бонрæфты къохæй,
сау джебогъ зæрдæ фæрæхуыста, оххай.
Дуне æвдисы йæ хъулаæттæ: фæззæг
бандзыг и исдуг æд мигътæ, æд фæздæг,
уды æрхæндæгмæ ‘фтауы æрхæндæг.

2014.10.04

ЭКСПРОМТ

*2014 азы 2 майы фæссихор Дзæуджыхъæ-
уы æрцыди, 4–5 минуты йеддæмæ чи нæ аха-
ста, ахæм ихккъæвда.*

Тыччыхуыз ихты, зды ‘ртæхты сæнт æрттывд...
Цы уыдис уый? Нæ хæрам дугæн уайдзæф?
Мæн уый хынцмæ æвиппайды æрфæнды:
ныннæр,

нызгъæл,

ныуудай

æмæ айсæф!

2014.03.05

ЦИНЫГ

Мæ мадымад, мæхи Циныг, мæ цинаг,
дæ ном мæ удæн фарны маргъ, æхсинæг,
Фæмысын дæ мæ хъыг æмæ мæ цины,
Æз нал ваййын дæ рухс номимæ иунæг.

Дыккаг ном ахæм нал уыди – Циныг,
 сылгоймаг ахæм нал уыдзæн – фæрныг.
 Дæ номы ис зæрины зæлланг – дзинг,
 хæссы æдзух мæ фæлмæст удæн
 Цин.

2014.12.05

ЧЫРЫСТИМÆ

Мах – адæм – иу фыды зæнæг,
 уæрст ыстæм иу артæй, æмгæрттæ,
 фæлæ тæригъæдджын, ныллæг,
 хæлæг нын бахордта нæ зæрдæ.

Дæ бадæн – арвы бын, сыгъдæг,
 фæкалы ирд хурмæ цæхæртæ.
 Дæ быны ‘ркъул кæнынц ныллæг
 æфхæрд, æнамæндтæ сæ сæртæ.

Бæстыл фыдæвзарæн цы ис,
 цы рын, цы утæхсæн, цы рыст и,
 уый хастай де уæнгты, Чырысти.

Фæлæ нæ фæкъаддæр нæ рис,
 нæй хъусæг уал азы нæ хъæрмæ,
 æмæ кæсæм куырмæй... æнхъæлмæ.

Дæ цъуппæй¹ иунæг хатт æрхиз,
 фæхай кæн адæмæн дæ хæрзтæй...
 Кæдмæ, кæдмæ цæрой æнхъæлцтæй?

2014.09.11

ТАГОРÆЙ

1

Закъоны номæй чи ‘фтауы
 йæ хæрæмттыл хæрам,
 уый Сфæлдисæгмæ бахæсдзæн
 хæрз афтидæй йæ арм.

2010.02.05

¹ Сæнайы хох ирон адæм хонынц Чырыстийы цъупп.

2

Тæнæг æврагъ æркодта
бæрзонд хохыл фысым
æмæ йæ буц ном фахсыл
йæ аууонæй фыссы.

2010.03.05

3

Дуар сонтæй рассонæм нæ рæдыдтытыл мах, –
Рæстдзинад батыхсы: «Куыд ма бавæрон мидæмæ мæ къах?»

2014

ХЪАЗГÆМХАСÆНТЫ

1. Къуыдайраг æмдзæвгæ

Æхшайæ байжаг кæн дæ жипп
æмæ дæхишæн балхæн «Джип».

2. Дыгурон æмдзæвгæ

Æй олигарх Аслæнихъо, уæллæй.
Кæнуй гæрах æ фур хъалæй уæллæй.

2014.26.06

* * *

*У него не было ни племени, ни матери, ни
скота, ни жены, и он не хотел ничего этого...
он стал уже как тень и таким будет вечно!*

М. Горький

Ирон дзырд нæ ирон зæххыл ысхаста, –
нæ Ирон Дзырд нын тугдзых дуне байста...
Ныр ма цы стæм? Цъæмæлтæ æви луарæнтæ?
Ныр чи стæм мах? Æгъуыз аууæттæ? Ларрæтæ?

2014.09.04

ÆМБИСÆХСÆВЫ КАТАЙ

Æндæртæ ирмæ уадысты зынггур,
 ныр уыцы зынгæй сты фæрныг æндæртæ.
 Нæхи æртуат та бавдæлон цæхæртæй:
 нæ цæрæн – талынг, уазал æмæ змур.

Нæ савæрдтам нæ фидæнæн бындур,
 нæ нæ ‘вдæлди хатæнтæ æмæ стæртæй.
 Цы домæм ныр нæ бынылзад æвзæртæй?..
 Нæ бæстыл сом куы нал ыскæса хур...

Кæй аххос у? Нæхимæ хауы азым:
 Æрдзон хæрзтæн сæ хæзнадæр – ФÆРАЗЫН, –
 бæллæхтæн мах нæ базыдтам быхсын.

Нæ уæнгты-иу цагъары дуг æнхъæвзта.
 Ныр нæ, уæууæй, цагъары дуг нылвæста.
 Цæмæн хъуыд гуырын, тох кæнын, цæрын?

Цæмæн хъуыд уарзын, кусын æмæ зарын?..
 Мæ хынцфæрстытæн, оххай, дзуапп нæ арын
 æмæ та цармæ дзагъыраей кæсын...

2014.29.06

Æмбисæхсæв, 2 сахаты æмæ 25 минуты

1946 АЗЫ ХУРХÆТÆНЫ МÆЙ

Æцагæй ныл куы рахатти нæ хур,
 кæны дзæгæрæг: уыгæрдæн ныббур,
 нæ дыргъдæттæ, нæ халсартæ – фæлвых;
 гæлæбу, хиуа, калм уа, йе сæлавыр,
 лæг уа, куыдз уа – сæ уæнгты нал и тых,
 кæнынц фæдис: «О, бамбарут нæ уавæр...»

Æнусон тулдз, дæ аууон ма мын авæр...

2012.08.08

САБИТЫ ХЪАЗТМÆ КÆСГÆЙÆ

Цы монцифтыгъдæй бацæуин сæ хъазты!..
 Мæ сонты бонтæ... Раздахæн сын нæй.
 Мæн хъазтæй цъыфмæ рариуыгъта цард,
 ныр мын мæхицæй, хи ирхæфсгæ, хъазы,
 фæхъазы афтæ хъал гино мыстæй.

2012.07.08

САЙГЕМÆ ГÆСГÆ

Æз къахвæндæгтæй адзæгъæл уидзынæн,
 æз хохы скъуыдты, лæгæтты бырдзынæн.
 Зæгъдзынæн: «О, дæ хъоргъы мæ ныууадз,
 æгайнаг дур». Уым иунæгæй цардзынæн,
 куыд нæ мæм хъуысой сау хабар, фыдуац.

* * *

Хæзнатæ, исбон, кады цырт, æнусон –
 хæлар æндæртæн. Ахæмтыл нæ риссын.
 Ис иунæг амонд: а цардæй фæлидзын...

Æвицог бæсты сау аууæттæ уидзын,
 кæри сæ скодтон – саразон сæ мусонг...

2012.25.07

ЛÆГ

Йæ тых, йæ зонд æвгъау нæ кæны лæг,
 цæмæй ысуа нæ мæнг дуне æцæг.
 Амалджын у, цы не ‘нтысы лæгæн:
 Зæххы къорийæ аразы Ингæн.

2014.12.08

ЗÆРВАТЫЧЧЫТЫ ЗИЛДУХМÆ КÆСГÆЙÆ

Мæ лæппуйы бонтæй мæ зæронды дугмæ
æз кастæн уæ зилдух, уæ цыылинг, уæ дугъмæ.

Нæ нæртон фыдæлтæн уыдыстут цæдисон:
тыхсты бон, тыхы бон – уæлæрвтæм фæдисон.

Тæхгæ царды фарнæй уæ удтæ – нæрæмон,
уæ тухи, уæ удхар – æрхæрæн, æгæрон.

Æрвылбон, æрвылуысм хъысмæты тæрхонæй
ныгъуылут зынгуысты æвæлмас, æхцонæй.

Уæ тъымы-тъыма дæр фæлвардзæн, фæраздзæн:
нæ зæххы фæтæнты йæ царды тын уафдзæн.

Уæ удвидар, уæ ‘взыгъд... Бæргæ уæм фæбæллын.
Уæ хатæн-тæхæнты куы бæzzин æмбалæн...

2014.29.08

* * *

Цы ран дæн ай? Цы мæ ‘рбаппæрста ардæм?
Мæрдтыбирæгътæй тугмондагдæр – адæм.

Æцæг дунемæ фесафин мæ сæр,
Фæлæ мæ, оххай, уромы цыдæр...
Цыдæр, зæгъгæ... У фаллаг дуне цауддæр:
уым нæй Нæртон Дзырд...
Нæй дзы кæд Хуыцау дæр...

2014, август

ЛЕРМОНТОВЫ МОТИВ

Æрцыд фæстаг балцæн йæ рад –
мæнæйуый, а дунейæ фесæф!
Дæу сайдта цард, дæу уарзта цард,
уыдта дæ арæхдæр та йе сæфт.

2014.08.07

ФИДÆН

*Только будущее суще,
сущи только смех грядущий
и грядущая печаль.*

Мигель де Унамуно

Мигель, ды раст дæ... У цæстырухс Фидæн,
æнæ Фидæн куырмæджы цæуы лæг,
æнæ Фидæн у хус аууон, æндæрг.
Цы адæмæн нæу йе стыр мæt йæ Фидæн, –
бецау, йæ къух ыл йе Скæнæг дæр сисдзæн.
Цы ахъаз у æнæ Фидæн Ызнон дæр,
стæй Абоны бон?..

Оххай-гъе, мæ ирæн
най Сомыбон. Æрхъуыды æмæ Зондæй
нæ архайдтой мæ фыдæлтæ тыхы бон,
ыстырзæрдæ – сæ рагон низ, дывыдон.
Æмæ ныфссастæй, къулсæрæй цæуын,
цæрыны ‘фсон цыфыддæр фын уынын.

2014.03.09

ХИВÆНД

Æрыхъуыстон, æгæр хивæнд, дам у Æхсар

Ныууагътой мæ мæ ныфсытæ, мæ монцтæ,
мæ зæрдæ фестад хаст хæдзар, æлгъыст.
Цы ма дзы баззад? Утæхсæнтæ, рыст,
гуырысхотæ, фыдæнхæлтæ, фæсмонтæ.

Хæстæ, нысантæ – систы мын æфсондзтæ.
Нывзылдтон сæ. Ныр сæ уыдзынæн хызт.
Æвирхъау дуг... Æнæнцойæ сæ куыст
кæнынц, рынау, фыдлæгтæ ‘мæ фыдбонтæ.

Сты иблистимæ удхæстæг, æрвад...
Ыссивæнт-иу, хамелеонтау ивæнт,
æлхæнæнт-иу сæ сызгъæринтæй кад!

Табу дæуæн, мæ хъахъхъæнæг, мæхи зæд,
вæййын дæ фæрцы ахæм хæрзтæй дард.
Мæнæн мæ Ис: уæларвты лæвар – Хи Фæнд.

2014.31.08

ШЕНЬЕЙЫ МОТИВ

Сæгъгуистыты мой Бодзо
кæны айуан, æртхъирæн,
йæ фæстæгтыл æрлæууы,
хæст расиды Сатирæн.
Æрсагъта уæд Сатир дæр
йæ сæфтджытæ цæхгæр.
Дыууæ ныхы – хæстифтонг,
сæ цæстытæ – цæхæр.
Хъæд фестæлфыд, фæсонт и
дыууæ тыхæн сæ дзæхстæй.
Ныййазæлыдис уæлдæф,
дыз-дыз кæны æрвбæстæ.

2012.30.07

ЦАО ЧЖИЙЫ МОТИВТÆ

ФÆНДАГГОН

Фæндагыхсыд баци,
Ныггуыбыр, æртæфст ыл йæ рис.
Йæ къона ныууагъта,
Йæ къæсæй æнæхай фæцис.
«Цы кæнон, куыд кæнон? –
Дзыназы, ныссаджил йæ фæнд, –
Куыд раздæхон балцæй?
Фыдыбæсты дуæрттæ – æхгæд».
Нæ хур дæр ыл рахатт,
Цыма дзы æнусмæ фæцух.

Æрхæндæджы асæст
Йæ зæрдæйы бады æдзух.

2012.19.08

УАДДЗАЛХ

Нæй уаддзалхæн уидаг,
У саумæрæй хицæн.

Æгъатыр дымгæ дзы
Фæхъазы йæхицæн.

Фæтулы йæ фæзты,
Æдзæрæг ызмисты,

Куы та йæ цъæх мигътæм
Йæ уæлныхты сисы.

Фæхæссид æй дарддæр
Йæ кæрæттæм арвæн, –

Куыд фæрох уа зæххæй,
Куыд нæ йын уа арæн.

Дзæгъæлхæтæг уаддзалх,
Æз де 'мтуг, дæ фаззон,

Хъысмæты тæрæнты
Фæлтæрд дæн, фæразон.

Мæ дарæс – бызгъуыртæ,
Мæ сихор – кæрдæгæй.

Дзæгъæйлаг, хæтæгхуаг,
Сæрибар – хæстæгæй.

Дæ утæхсæн амар, –
Фæзæгъын мæхицæн, –

Хуыцауы тæрхонæй
Кæдæм и фæлидзæн?

2012.18.08

ДОЛЛАЕР

(Ай Цинмæ гæсгæ)

Ис долларыл нывæфтыд фыст: «Сæрибар».

Куы дæм уа доллар, уæд сæрибар ис,
нæй доллар, уæд гæвзыкк дæ æмæ тъиз,
уæд ферох кæ сæрибарæн йæ ном,
у додойаг дæ абон æмæ сом.

Æхца дзæвгар и – бартæ дын дзæвгар,
уæд цардвæндæгтæ, царды рох – дæ бар,
цагъайраг дæр ысуыдзæнис æлдар,
хæтаг сыл та – Бæстыхицау, Сæрдар.

Æхца дæм и – дæ намыс дæр бæрзонд,
дæхицæн балхæн амонд æмæ зонд.
Æхца æвдадз у – мары дын дæ низ,
æхцайы фæрцы Мæймæ дæр ысхиз.

Ыскæ, мæ хур, дæ долларыл бæхбадт,
цапуалæй уай – дзæнæты дын бынат.
Ды та, гæвзыкк, цæуыл кæныс тæргай?
У «дзаг» дæ дзыпп, æмæ зындон – дæ хай.

2010

ФАРСТ

*Лæджы хуызæн лæг нæм – ыстæм,
Бæрæг дæр нæ нал и, цы стæм.*

*Тар хъæдмæ бацыдтæ,
пыхсы ныдздзæгъæл дæ...*

Къоста

Мæ Ирыстон! Цы дæ уæддæр? Фыдыбæстæ?
Лæгты бæстæ? Æви уæтæр, фысты бæстæ?

2014.13.10

2014 АЗЫ 25 ОКТЯБРЬ

О, ацы чыллон бон, мæ сау ристæн сæ фаззон...
Мæ уд, мæ дадзинтæ йæ дзæрныхтæй æрбаста.
Куыд уон? Кæмæ сидон? Мæхи ма дзы куыд байсон?
Уæззау цъæх сæлфынæг егъау арвы фæласта...

Кæддæр мын а дуне уыд адджын æмæ уарзон,
йæ хуртæй не ‘фсæстæн, йæ базыртыл мæ хаста.
Ныр мыл химерæйау йæхæдæг бады: сау бон!
Мæ туг мын бацъырда, мæ рæзæнтæ мын айста...

Мæн сайдтой иблистæ: зыгуымы муртæ ‘нхæлдтон
бæркад, æвидигæ. Сæузæрины фæхудты
уыдтон дзæнæтбæстæ. Дзырдтой мын: «Уый у фидæн».

Ныр аргъау атади – мæ рухс æууæнк фæдæлдон.
Мæ чема адзæгъæл, фæкæны хъеллау фурды,
цыма фæагуры нæ фидæнæн йæ ингæн.

2014.26.10. Ахсæвы 3 сахаты æмæ 15 минуты

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

Нæ равдысты фендзыстут Айларты Таймуразы куыстытæ. Таймураз райгуырди хуссарирыстойнаг хъæу Хъæдысæры. Каст фæци Дзæуджыхъæуы нывгæнынады училище æмæ Мæскуыйы В. И. Суриковы номыл нывгæнынады институт. Йæ куыстытæ йын фенæн вæййы зоналон, республикон æмæ æндæр алыхуызон равдыстыты. Йе сфæлдыстады сæйрагдæр темæтæ сты ирон адæмы рагон замантæ, сæ абон, сæ фидæн. Нæ удварны хæзнатæм иудадзыг дары йæ хъус. Ирыстонны æрдзы нывтæ, хицæн адæймæгты сурæттæ сты йе сфæлдæстады гуырæнтæ.

Нартæ стæры.

Нарты Хъазæн фæз..

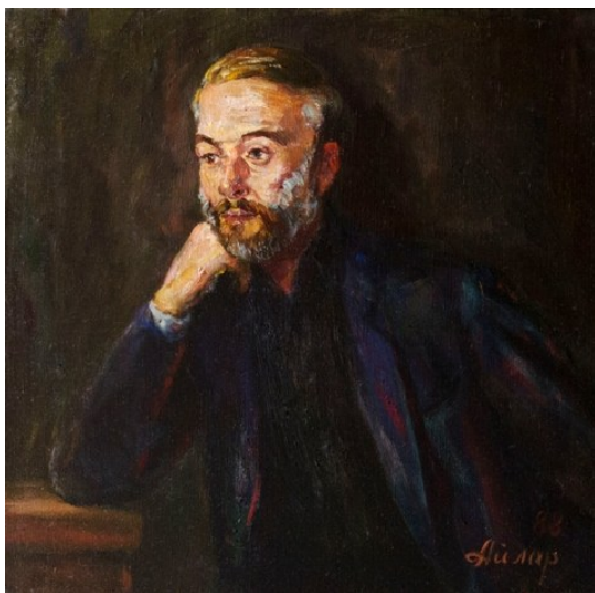
Нарты рæсæнуат.

Скифæг таурæгъ..

Бызыккаты Дæхцыхъойы сурæт.

*Хъуылаты Русланы
сурæт.*

Хохар.

Гадаты Лазæры
сурæт.

Кувæндон.

Куадзæн.

Кувæндон Цмийы.

Тохы зарæг.

Каллѣта.

Алайнаг армукъа.

Сәнайы хохрабын.

Дәллаг Тиб.

Иристæ.

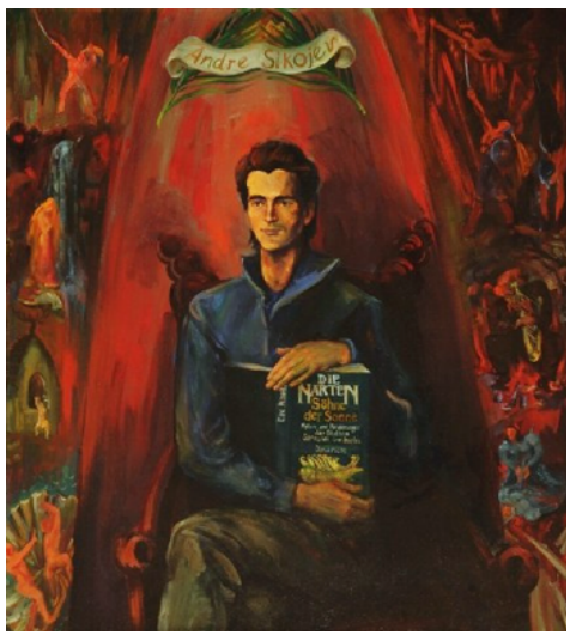

Магнолитæ.

Сирентæ.*Фæткъуыйы дидинджытæ*

Базоли Зауыры сурæt.

*Сихъоты Андрейы
сурæt.*

Цымытийы зæппæдзтæ.

Челиат.

ФЫССÆДЖЫ ТРИБУНÆ

АЙЛАРТЫ Измаил

ДЫУУÆ НЫХАСЫ «ÆЛУТОН»-Ы ТЫХХÆЙ

Мыхуыры фæрстыл æмткæй хъуамæ рæстаудæны ныхас цæуид нæ царды сæйрагдæр фарстатыл, дзыллон фарны уагыл хæрзтæ æмæ фыдæхтæ, æнтысттæ æмæ къуыхцйтæ аив дзырды хъомысæй-мидисæй раст æвдисгæйæ, æнæ уæлдай æппæлынтæ æмæ фауынтæй... Нæ ирон хæрзтæ æрвылбон æвдыст кæм цæуынц аивадон тыхæй, рæстаудæны хъомысæй, уый у газет «Рæстдзинад». Фæлæ куыдфæстагмæ сæудæджерæды экономикайы сайæн фæндагыл ныллæууыди: иуæй, ныры змæст-арвистон царды хъæр раст цы æрмæджытæ æвдисынц, уыдон нæ мыхуыр кæнынц газеты кусджытæ, иннæмæй та уацхæсджытæн гонорар нал фидынц, стæй газеты æрвылбоны уагдæрмæджы рæстадæн нывыл дзуапп ничиуал дæтты, уыйадыл фæлхатгонд æрмæгæй байдзаг вæййы, кæмæй – къах, кæмæй – къух хъуыдытæй бæз-бæз кæны...

«Рæстдзинад»-ы æрмæг дихгонд цыди советон дуджы хицæн сæргæндтыл-хæйттыл, æмæ сын æппæт домæнтæй дæр дзуапп лæвардтой хайæдты сæргълæуджытæ сæйрагдæр редакторимæ, ныр дзы дзуапп раттæг нал, у иумæйаг хъызналы дзыккайау...

Ирон адæмы дзыллон удхъомысы хæрзтыл дзы ныхас цæуы сæрмагонд фарс «Æлутон»-ы, аразы йæ Цгъойты Хазби. Газеты æнæхъæн фарсæн æрмæг цæттæ кæнгæйæ куыннæ æмбæлы æркæсын ирон æгъдæуттыл фыст чингуытæм сæргай. Æгайтмæ сæ бахъуаджы бон кæсæг ис. Фæлæ искæй цæттæ фæллæйттæй пайда кæнгæйæ зæгъын фæхъæуы авторы ном, науæд æмхуызон-æмхалдих хъуыдытæ кæрæдзийы фæдыл куы слæууынц, фаззæттау, уæд чиныгкæсæгæн æнæ дызæрдыггæнгæ нæй, чи сæ кæмæй рафыста, зæгъгæ...

«Æлутон»-æн йæ æрмæг кæцæй ист вæййы, уый нысангонд не 'рцæуы, афтæмæй дзæвгар рæдыдтимæ уæлмонц бæрзæндтæм схизы... Уыцы фарстайы фæдыл æз йæ куыстмæ бацыдтæн

Цгъойты Хазбийæн æмæ йæ куы бафарстон, 2014 азы 18-æм январы «Рæстдзинад»-ы «Æлутон»-ы къуымбилы куысты фæдыл цавæр чиныгæй спайда кодтай, зæгъгæ, уæд уыцы рæвдзæй дзуапп радта: «Цæй чиныг ма хъуыди, ма мад кодта æппæт къуымбилы куыстытæ дæр...» Гъемæ уыцы уавæры æнæ уæлдай ныхасæй рацыдтæн, æмæ Хазбийы æрмæг къуымбилы куысты фæдыл фæрсæй-фæрстæм æрæвæрын бахъуыд ма чиныг «Ирон фарн»-ы дыууæ рауагъды æрмæгимæ...

«Ирон фарн»-ы фыццаг рауагъды æрмæг (1996 аз) фос æлвыныны æмæ къуымбилы куыстæгты тыххæй кæсæм 144, 145, 161, 165 фæрстыл:

1. Фосæлвынæнтæ. Афæдз дыууæ фæлтæрæн æлвыд æййæфтой фос. Уалдзыгон фосæн æлвыдтой сæ фист сæрды райдайæнты. Дыккаг фосæлвынæнтæ уыдысты фæсхуымгæрдæнты æмæ фæсхосгæрдæнты. Уалдзæджы æлвыд къуымбил хуыдтой фист, фæззæджы æлвыд къуымбилы – фæсм. Фист уыди хъисджындæр, дæрзæгдæр, хъæбæрдæр æмæ цыбырдæр. Уымæй тынтæ уæфтой, æлвыстой дзы цъындайæгтæ, хæдойнæгтæ, фæлæ дзы фылдæр кодтой бинаг нымæттæ, гобæттæ, мутакатæ, саргъы æфтаугæтæ... Фæсмы къуымбил бæрæг фæлмæндæрæй, лыстæгдæрæй æмæ даргъдæрæй уыди каджындæр, æмæ дзы æлвыстой кæлмæрзæнтæн, хæдæттæн, хæлæфтæн, кодтой дзы тынтæ цъухъхъатæн, куырæттæн, уæрстой дзы уæйлаг нымæттæ, нымæтхудтæ. Фæсмы къуымбилтæй уæлдай фæлмæндæр уыдысты уæргъуынтæ – уæрыччыты æлвыд хъуынтæ фыццаг хаттæн...

Тынтæ уæфтой сæгъты хъуынтæй – сæхъистæй дæр. Сæхъис тынтæй хуыдтой кусæн дарæс, пæлæзтæ, хордзентæ. Сæгъты лыстæг фæлмæн уалдзыгон фист æмбырд кодтой сæрмагонд хъæдын сæрвасæнтæй, æвзæрстой йын йæ уæлдай хъис, æлвыстой дзы тинаг цухъхъатæн, басылыхътæн, куырæттæн. Æппæт къуымбилæй уæфт тынтæй хуыздæрыл нымæдтой тинтычыйы тын...

2. «Ирон фарн»-ы дыккаг рауагъды къуымбилы куысты тыххæй фыст ис 123, 124, 125 фæрстыл:

а) Хуыцауы диныл хæцæг ирон рæстаг адамæн сæ удхъомысы æппæт хæрзтæ æмæ фыдæхтæ баст уыдысты æнусты дæргъы зæххы æмæ фосы куыстæгтыл сæрдæй, зымæгæй. Зæххы æмæ фосы куысты бындуртыл хъомыл æмæ ахуыр кодтой фæлтæрты. Зæххы æмæ фосы куысты сыгъдæг бæркадтæй куывтой Хуыцау

æмæ йе сконд зæдтæм-дуæгтæм. Зæххы æмæ фосы куыстытæ кæнгæйæ хъомылгонд цыдысты рæзгæ фæлтæртæ райгуырæн уæзæг уарзыныл, алыварсы æрдзон хæрзтыл ауæрдгæйæ. Зæххы æмæ фосы куыстытæн афæдзы цыппар афонæй уæлдай сæрæвæрæн уыди уалдзæг – гуырдзты райдайæн цотхалы бындурыл...

б) Хæдзарон фосæн сæ хъуын ивы афæдзмæ иу хатт, æмæ уыцы ивæн рæстæгæн ис дыууæ афоны: иу – уалдзæджы кæрон, иннæ – фæззæджы æмбисы. Уалдзæджы цы хъуын æлвыдтой, уый уыд фист, фæззæджы æлвыд та – фæсм. Уыцы уагыл фыстæй къуымбил æлвыдтой дыууæ хатты – уалдзæг æмæ фæззæг, уæрычытæй – иу хатт – фæззæджы æмбисы. Сæгътæн сæ хъуын фастой уалдзæджы сæрмагонд хъæдын сæрвасæнтæй, æмæ дзы фæлмæнæй, сыгъдæггондæй уæфтой тинтычыйы тынтæ...

Сæгъæн йæ тинтычъи фаст не ‘рцыди, фысæн йæ фист – æлвыд афоныл, уæд уыдысты фыдхуыздæр, æмæ уый зынди се ‘хсыры æркондыл æвзæрырдæм. Ногæлвыд фосы хызтой хъармдæры тыххæй хуссæртты уалдзæджы æмæ фæззæджы таугæрдæгыл...

Ныхæй-ныхмæ æвæрдæй æркæсæм «Æлутон»-ы æрмæгмæ дæр, фæд-фæдыл: «Фосы куыст ирон адæмы хæхбæсты æфсæста хæрдæй, уæлæйы дзаумайæ, къахыдарæсæй æмæ хуыссæнгарзæй дæр. Хуыцау æмæ йе сконд зæдтæ æмæ дауджыты номыл дзы кодта нывондæгтæ, кодта дзы чындзæхсæвтæ æмæ куывдтæ. Стурвос ын лæвæрдта урсаг: царв, цыхт, æхсыр, сæ цармæй рæхсадта къахыдарæс, хайуантæн ивтындзæн дзаумæттæ. Лыстæг фосы дæр дыгъта, фæлæ сæ фылдæр пайда уыд фыдызгъæл æмæ къуымбил. Фос æлвыдтой афæдз дыууæ хатты: уалдзæг æмæ фæззæг, сæгъты иу хатт – уалдзæджы: æлвынгæ æмæ фæсгæ дæр.

Уалдзæджы æлвыд къуымбил хонынц фист, у хъæбæр, дæрзæг, зын æлвынæн, хъæццулты æмæ йæ гобæтты куы бавæрай, уæд сæ цъæрттæй æддæмæ быры, æмæ дзы æууæрстой (!), уæфтой дзы тынтæ, быдтой (!) цъындатæ, хæдæттæ.

Фæззæджы æлвыд къуымбил хуыйны фæсм, æмæ хорз у хъæццултæ, гобæттæ рæтауынæн, куыратты, хæлæфты æмæ хæдæтты тынæн; цъындатæ, хъарм хæдæттæ, гуыртæ, æрмкъухтæ æмæ æндæр дзаумæттæ бийына. Бирæ кæмæ уыд, уыдон дзы æууæрстой уайлаг нымæттæ дæр (!)...

Уæргъуын у уæрыччы хъуын, фыццаг хатт дзы кæй сæлвынынц, уыцы хъуын æмæ у æппатæй дæр фæлмæндæр, æнцон архайæн: æнцон æлвисæн, бийæн; буарæн – æхцон. Йæ тынæй фырбуцæн хуыдтой куырæттæ, чысыл сабитæн, чындздзон чызджытæн, стæй лæварæн быдтой цъындатæ æмæ æндæр уæлæйы дарæс. Хорз уыд нымæтхудтæ æууæрдзынæн (!)».

Тинтычъи у сæгъы мидæггаг хъуын. Тинтычъи чи дæтты, ахæм сæгъы мыггагæй фастой сæрвасæнæй йæ мидæггаг хъуын æмæ дзы кодтой æппæты хуыздæр тынтæ, зæгъгæ, арвистонæй амонны «Æлутон»-ы автор, фосы æмæ къуымбилы куыстытæ нæ зонгæйæ, цы йæ растфыссынады рæдыдтæ, цы æрмæджы арвистон. Се ‘ппæтыл дзурынæн фадат нæй, стæй дзурыны аккаг дæр не сты, уымæн æмæ «Æлутон»-мæ ницы бар дарынц нæдæр хуызæй, нæдæр мидисæй... Уыйадыл дзырд «æлутон» цы амыдта фыдæлтæн, уый равзарæм бæстон, «Ирон фарн»-мæ комкоммæ амонгæйæ, аив ныхасæн бæрц, бынат æмæ бæрæг афон зонгæйæ, Хуыцауы раз тæригъæдæй, адæмы раз худинагæй тæрсгæйæ, дзуары бын рæстыл ард хæргæйæ, сомы кæнгæйæ...

Цы у «æлутон» хуызæй æмæ мидисæй?.. Нарты каджыты, таурæгъты æмбæлы куыд хойрадзы, афтæ нуазинаджы хъомысæй дæр. Æлутон хортыл нымæдтой фыдæлтæ æртæ хуызы мæнæуы, хъæбæрхоры, сысджыйы æмæ цъойы (хлепайы) мыггагты. Уыдон хуыздæр тыллæг лæвардтой хæхбæсты кæмтты хуссарварсы хуымты (хъугæмтты). Уыцы хортæй конд хойраг уыди хæрзаддæрæй нуарджындæр, рогдæр, ахадæндæр куыд дзадждинагтæ кæнгæйæ, афтæ дзулгондæй дæр... Æлутон хортæй кодтой фыдæлтæ ирон нозты хуызтæ дæр: къуымæл, бæганы, арахъхъ, ронг хуымæллæгимæ фыхæй, æмæ сыл бæстон ныхас цæуы «Ирон фарн»-ы дыууæ рауагъдæн дæр æнæ уæлдай мысæггаг къабузтæ æфтаугæйæ... Диссагæн хæссинагæй баззадысты ирон адæмы æрхъуыдыгонд æлутон бæганы, ронг æмæ къæпыты мисын дунейы адæмтæн, нæхи бынхорæй бындартæн та дзырдаг-койаг фесты æнæнымадæй хæргæйæ, нуазгæйæ, афтæмæй «æгъдаутты» чингуытæ фыссынц не «нахуыраей ахуыргæндтæ», куырыхон фыдæлты фарны хæрзтæ цæсты æфтаугæйæ...

«Рæстдзинад»-ы æртыккаг хай бацахсы Цъгойты Хазбийы «Æлутон», фæлæ дзы ирон урсаджы æмæ сойаджы хуызтæй ницы бæрæг разыны, афтæмæй зондамонæнтæ æмæ уайдзæфтæй байдзаг ваййы дзæвгар рæдыдтимæ...

«Ирон цард-царёнбон», зæгъгæ, уыцы уацы кæсæм:

«Раздæры дугты дæр æртæаздыдæй фæстæмæ сывæллæттæ хъомыл кодтой æхсæнады: æппæт бинонты, сыхбæсты æмæ хъæубæсты æхсæн» (разы у, «Ирон фарн»-ы хъуыдытæ коммæ фæлхат кæнгæйæ), фæлæ «советон дуджы хистæртæ æнцон æмæ æбæрнон цардыл сахуыр сты. Кусгæ кодтой, фæлæ сæ хъуыды кæнын нæ уагътой. Сæ фидæны æмæ ма суанг сæ кæстарты ахуыры, куысты фарстатæ сын лыг кодтой æндæртæ, æмæ сæ бирæтæ бынтон уыдон бар ныууагътой (ома – сывæллæтты). Ныр дуг аивта, адæймаджы кусын дæр йæхи хъæуы æмæ йæ фидæныл, йæ кæстартыл хъуыды кæнын дæр. Уый нæ, фæлæ ма уыцы хæс æвæрд ис кæстæртæн сæ уæлæ дæр. Сæ фидæны цард сæхæдæг аразынц, æмæ уыцы хъуыддаджы хистæртæ хъуамæ сæ фарсмæ уой. Сæ цардфæлтæрддзинад æмæ фыдæлты фарн сыл æфтауын у сæ хæс». Ахæм диссагæн хæсси-наг æрдæгирон æвзаджы арвистон хъуыдытæй хатдзæг скодта автор. Номивæг «сæ» ацы ран æмбæлы фараст хатты æнæхъуаджы фæлхатæй.

Хуылыдз æвзаг чердæм нæ тасы, уæлдайдæр «Арвы дуар» гомæй чи фæдта, æмæ æртæ хорзæй дыууæ лæварæн чи ракуыр-дта, уымæн... Гъемæ ног зонадон-наукон хатдзæгтæ уымæн скодта дыууæ æнусы хæрзтæ баиу кæнынæн: «Абонь скъоладзау фæлтæр кæд нæ алфамбылай æрдзæй арфæйаг не сты, адæймаг ын йæ хæрзхъæддзинад фехæлдта, æмæ уыцы æууæл æвзæрæрдæм уæлдай тынгдæр сахадыдта уыдонь æнæниздзи-надыл, уæддæр зондæй, æрхъуыдыйæ фидардæр сты. Алцыдæр æмбарынц, алцыдæр зæрдæмæ, зондмæ исынц æмæ йыл фæцалх вæййынц...» Цыбыр ныхасæй, ныры рæзгæ фæлтæртæ «ал-цыдæр» æмбарынц, зæрдæмæ хæссынц, «æрхъуыдыйæ» фи-дардæр», сты, фæлæ сæ хистæртæ сафынц: «сæ хъомылад сын скъолатæ æмæ спортивон залты бар бакодтой. Сæхæдæг та сæ уагъд рæстæг доминойæ, къамæй хъазгæйæ, дам-думтæ кæнгæйæ æрвитынц». Уый уын цæф, ирон хистæртæ, кæд рæхуыстæй нæ мæлут, уæд.

Æппæтзонаг, æппæтуынагæй йæхи æвдисгæйæ Цгъойы-фырт аив дзырды тых æмæ конд нал фæхаты, дзырдарæзты хуызтæ йын сæмтæры вæййынц, хъуыдыйæдтæ кæрæдзийы мидæг ауа-йынц, æмæ æмхуызон дзырдтæ фæлхат кæнынц.

Къуымбилы куысты, архайды мивдисджыты фæхæццæ кæны

хъæды-уисы куысты архайдимæ: къуымбилæй æлвистой тæбын æндæхтæ æмæ сæ кодтой цъындагæнæн телтæй уæлæйы дарæс æхсныстæй-дывæрсыгæй, къуымбилæй уæрстой нымæтхудтæ, бинаг нымæттæ, уæйлаг нымæттæ æмæ æнæхъæн тынтæ. Иронау хорз чи зоны, уый къуымбилæй цъындатæ æмæ кæлмæрзæнтæ никуы быдта, кæнгæ сæ кодта сæрмагонд цъындагæнæн телтæй æмæ сæ сыгъдæг æхсадæй уæрста. Ирон адæм (сылгоймæгтæ) тæбынæй быдтой быдтæ, сæхтæгуæттæ цухъхъæтæн, нымæтхудтæн, уæхскбæстæн. Бийгæ кодтой алыхуызы хуылыдз уистæй чыргъæдтæ, къутутæ, тæсчъытæ, каутæ... Уæйлаг нымæттæ кодтой, зæгъын зын нæу, фæлæ зынгæнæн уыдысты, æмæ куыст æвдыст не ‘рцыди, стæй къуымбилы куыстытæ «Æлутон»-мæ ницы бар дарынц æппындæр.

Къуымбилæй конд тынты, бинаг æмæ уæйлаг нымæтты æууæрдгæ нæ кодтой, уæрдгæ сæ кодтой хъарм дæтты æхсгæйæ, стæй алы куысты хуызæн дæр ирон адæм хынцыдтой бæрæг афон æмæ бынат. Цгъойы-фыртæн йæ хъуыдыйы кæрон дæр нæ вæййы, æлутонæ хæрзтæн цы лæггæдтæ хъæуы афæдзы дæргъы урсаджы æмæ сойаджы бæркæдтыл архайгæйæ, уый. Уымæн уыцы цæттæйæ лæууынц уæлеисгæ-бынæй ахадгæ цæтджинагты, æмæ сæ фелвасы бæрæгбæтты фынгтæм, æнæ бынат æмæ рæстæг хатгæйæ, бæрæгбæтты афæттæ æмæ мидистæ нæ зонгæйæ:

2014 азы 1-æм февралы «Рæстдзинад»-ы кæсæм Цгъойы-фырты «Æлутон»-ы мысæггаг диссæгтæ Комахсæны тыххæй:

«Куадзæнмæ – комуадзæнмæ комдарæн у æппæты егъаудæр комдарæн – ахæссы авд къуырийы. Хонгæ дæр æй кæнынц Стыр комбæттæн. Гъе уымæ гæсгæ йæм ирон адæм сæхи цæттæ кодтой рагацау. Уый тыххæй сæм уыд дыууæ къуырийы – иу чи ахаста, ахæм бæрæгбон Комахсæн – ком ахсæн. Ома, Комдарæны агъоммæ фæлварæн. Фыццаг къуырийы-иу сæ ком ныббастой фыдызгъæлæй, дыккаджы та – урсагæй. Æмæ хуыйнынц фыццаг къуыри – Фыдыкомбæттæн, дыккаг къуыри та – Урсы къуыри». Рæстæг, бынат нæ хатгæйæ, куыстæгты æмæ бæрæгбæтты хуызты мидис нæ зонгæйæ, Цгъойы-фырт архайы цыбырæй дзурыныл æмæ ныссуйтæ вæййы... Афæдзы цыппар афоны кæй уыди æрдзон уагыл – уалдзæг, сæрд, фæззæг æмæ зымæг сæрмагонд куыстæгтæ æмæ бæрæгбæттимæ, уый фæтк нæдæр æрдзон уагæй хаты, нæдæр – æхсæнадон, афтæмæй

йæхицæй гæбылагæрзгæнæг скодта. Алы бæрæгбонæн дæр зонын хъæуы йæ афон къуырийы, мæйы, афæдзы дæргъы. Ис дыууæ нымады рæстæджы цыдæн – ног æмæ зæронд, æмæ ирон бæрæгбæттæ нæ фыдæлтæ кодтой зæронд нымадмæ лæмбынæг кæстæйæ, мæйнауæг æмæ мæйзæронд хынцгæйæ.

Хазби аразы «Ирон къæлиндар»-тæ дæр. Ирон дингæнæг адæм сæйрагдæр бæрæгбæттæм хастой нывондæгтæ мидæг холлаг æмæ донæй. Ногазæй нымад нæ цыдысты ирон бæрæгбæттæ, фæлæ фæззæджы Уастырджийы бонтæй. Уæдмæ-иу бæстон бафсайдтой сæ куысты бæркæдтæ хорæй, хосæй. Хуыцауы дини уырнынады кæнонты бындурыл алы мæй дæр уыди бæрæгбæттæ, фæлæ Цгъойы-фырты арæст къæлиндары арвистонау сæмтгæры вæййынц. Уастырджийы бонты фæстæ ирон адæмæн уыди Цыппурс – цыппар къуырийы фыдызгъæл æмæ урсаг хæрынæн. Цыппурсы размæ хуыцаубоны хуыдтой Галæргæвдæн хуыцаубон, уый фæстæ сын дыгай къуыритæ уыдысты Фыдыкомбæттæн æмæ Урсы къуыри. Фыдыкомбæттæны ма хуыдтой Гыццыл комбæттæн дæр. Цыппурсы мæйы фæстаг артыццæгæхсæв уыди Бынатыхсæв... Цыбыр ныхасæй, Цгъойы-фыртæн рæстæджы бæрæггæнæнтæ фæсвæд аззайынц. Цыппурсы мæйы бæрæгбæттæн сæ кой дæр нæ кæны, афтæмæй йæ «Æлутон»-ы стырдæр сæргæндтимæ ранымадта Комахсæн, Галæргæвдæн хуыцаубон, Урсы къуыри. Гыццыл Фыдыкомбæттæн æмæ Цæрвтæхæрæн къуыри Цыппурсы мæйы кæй уыдысты, уый нæ зоны, афтæмæй фыссы: «Ирон адæм афæдзы дæргъы ком дæрдтой æртæ хатты: Куадзæны агъоммæ авд къуырийы, Майрæмы куадзæны размæ дыууæ къуырийы æмæ цыппор боны (!). Куадзæнмæ комдарæн-иу райдыдта Комахсæнæй, Комахсæны комдарæн та – Галæргæвдæнæй (!). Уыйадыл Комахсæны фæдфæдыл Алардыйы æмæ Тутыры комдарæн къуыритæ дæр фесæфтысты лауыз æмæ цæкуыгæнæнтимæ...

ÆВЫД-ДЫВЫДОНЫ ДУГ

ЛИТЕРАТУРОН УАЦМЫСЫ СОЦИАЛИСТОН МИДИС ÆМÆ НАЦИОН ХАРАКТЕР

Литературæйы мидæг социалистон реализмы методы принциптæй иу у уацмысы социалистон мидисы æмæ национ характеры иудзинады тыххæй уагæвæрд. Уыцы уагæвæрд каст не ‘мбаргæйæ фыссæг нæ сарæхсдзæн царды æцæгдзинад раст æмæ историон æгъдауæй бæлвырд æвдисын æмæ фæллойдæнджыты коммунизмы уагыл идейон æгъдауæй хъомыл кæныны бæрзон хæс æххæст кæнынмæ.

Фæлæ уыцы уагæвæрд раст не ‘мбарынц иуæй-иу ирон фысджытæ. Иуæй-иу фысджытæ, сæ уацмыстæн национ колорит саразынмæ тырнгæйæ, национ миниуæгмæ кæсынц æппынæдзух иухуызон, мыггагмæ лæвæрд чи у, ивгæ чи нæ кæны, ахæм хуызы.

Литературон уацмысы ныхас советон æхсæнады тыххæй, советон адæймаджы тыххæй куы цæуа, уæд нæй пайда кæнæн реакцион национ миниуджытæй.

Æмбал Сталин суанг 1913 азы, «Марксизм æмæ национ фарста», зæгъгæ, уыцы уацмысы амыдта: «Ныхас дæр ыл нæй, «национ характер» мыггагмæ лæвæрд цавæрдæр фæзынд кæй нæу, фæлæ царды æууæлтимæ иумæ æндæрхуызон кæй кæны, ууыл. Фæлæ уый алы рæстæджы дæр бæлвырд кæй ис, уымæ гæстæ уый нацийы физиономийыл æвæры йæ фæд»... «Фæлæ цы у национ характер, алфæмблайы уавæрæй райст царды æууæлты фæзынд, ахастдзинæдты æмбырдад кæд нæу, уæд?».

Адæмты цардыуаджы æмæ культурæйы реакцион элементтæ сæнусон кæнынмæ чи тырныдта, уыцы бундонты, гуырдзиаг æмæ иннæ националистты ныхмæ тох кæнгæйæ, æмбал Сталин уæд фыста: «Ахъуыды-ма кæнут: куыд хъуамæ «бахъахъхъæнæм» фæскавказæг тæтæры «национ миниуджытæ» – куыд хиæфхæрындынад «Шахсей-Вахсейы» бæрæгбон! Куыд хъуамæ «райрэзын кæнæм» гуырдзиагты «национ миниуджытæ» – куыд, «тугисындынад»!..

Æмбал Сталины уыцы амынддзинæдтæ ахъаззагдæр бындур сты социалистон реализмы методæн.

Уыцы амынддзинæдтæм гæсгæ фыссæг хъуамæ æвзара алы рæстæджы национ миниуджытæ, æххуыс кæна, прогрессивон чи у, рæзгæ чи кæны, фидæн кæмæн ис, уыцы æппæт миниуджытæ фидар кæнынæн.

Фæлæ цымæ ирон адæмы ивгъуыд заманы национ миниуджытæ – тугисындзинад, чызг скъæфын, ирæд, хист, хъарджытæ, дины зарджытæ æмæ æндæр ахæмтæ æмуд сты социалистон мидисимæ? Уыдонæн æппындæр иумæйагæй ницы ис социалистон мидисимæ, стæй ма бынтондæр сты уый ныхмæ дæр.

Буржуазон националистон фысджытæ сæ реакцион нысанты тыххæй пайда кодтой ирæтты «национ миниуджытæй» – «тугисындзинадæй», чызг скъæфынæй æмæ æндæр ахæмтæй, уыдоны сæ уацмысты ныв кæнгæйæ. Уымæй уыдон хастой стыр зиан социалистон культурæйы рæзтæн, архайдтой, социалистон идеологи фæллойдæнæг дзыллæтæм цæмæй ма хæццæ кæна, ууыл.

Аивадон уацмысты мидæг национ колорит саразыны сæраппонд ахæм «национ миниуджыты» идеализаци кæнын, уыдонæй æппæлын æдзухдæр кæны националистон цæстæнгастæ пропагандæ кæнынмæ. Уый тыххæй цæвиттонæн æрхæссæн ис, Епхиты Т. роман «Царды гуылфæнтæй» журнал «Мах дуджы» цы скъуыддзæгтæ мыхуыргонд æрцыд, уыдон (№№ 5,6. 1949 аз).

Авторы хъуыдымæ гæсгæ уыцы скъуыддзæгты хъуамæ æвдыст æрцыдаид хæсты фæстæйы заман колхозон ирон хъæуы царды хабæрттæ.

Фæлæ царды æцæгдзинадæй иуварс ацæугæйæ, автор æвдисы советон лæппуты æмæ чызджыты эгоисттæй, тугисджытæй, хахуыргæнджытæй. Мæнæ иу скъуыддзæджы мидис. Ислам, Советон Æфсадæй æрбаздæхгæйæ сæхимæ нал сæййæфта йæ ус Надийы. Йæ фыд, фæстæзад, талынг адæймаг, феодалон-мыггагон баззайæггæтты уацары чи ис, уый хахуыр ныхæстыл баууæндгæйæ, фæтардта Исламы усы йæ хæдзарæй. Ислам ницы хуыздæр мадзал ссардта Надиимæ йæ цард дарддæр нал сиу кæнынæй дарддæр.

Ахæм трагикон уавæры бахаудысты районы зæххыты хайады кусæг Хъамболат æмæ йæ ус Верæ. Хъамболаты æфхæрынц, Надиимæ сын сусæг бастдзинад ис, зæгъгæ, уый фæдыл. Верæ йæ лæгыл сæнæууæнк Надийы тыххæй. Уый бындурыл бинонты æхсæн сæвзæрдис хъаугъатæ.

Æхсәнадимæ иумæ уыцы цъыфкалæн ныхæстæ сбæрæг кæныны æмæ сæ цард сравдз кæныны бæсты, Епхийы-фырт советон адаймагты хуызы кæй æвдисы, уыдон архайынц буржуазон трагедийы архайджыты хуызæн. Верæ хъазты рæстæджы фæхыл Надиимæ, алыгъд æмæ йæхи амардта.

Уыцы изæр хъазты Симон дамбацайæ багæрах кодта Таймуразы, йæ уарзон Дзерассæимæ йын кæй симдта, уый тыххæй. Хыл бацайдагъ дыууæ мыггаджы æхсән.

Куыд уынæм, афтæмæй Епхийы-фырт ирон адæмы тынг рагон царды тар нывтæ æрбахаста советон æцæгдзинады уавæрмæ æмæ уымæй æрлаууыд советон царды æцæгдзинад зыгъуыммæ хуызы равдисыныл.

Епхийы-фырты рæдыд уый мидæг ис, æмæ уый нæ фæдта, нæ адæмы царды цы егъау ивддзинæдтæ æрцыд, эксплуатацигæнæг цардарæзты адæмæй советон адæймаг бынтон æндæрхуызон кæй фæрцы ссис, уыдон. Йæ уацмысы мидæг ирæтты национ характер равдисынмæ бæлгæйæ, фыссæг ацыд мæнг фæндагыл, национ характер рæзындзинады уагыл нæ иртасгæйæ.

Ныхас советон æцæгдзинадыл куы цæуа, канд уæд нæ, фæлæ революцийы агъоммæйы цард ныв кæнгæйæ дæр пропаганда кæнæн нæй ахæм «национ миниуджытæн», уымæн æмæ уыдон сæ бындуры сты реакцион.

Сæ рæстæг кæмæн ахицæн, ахæм зианхæссæг æгъдæуттæ æмæ обрæзтæ ныв кæнынмæ тырнындзинад мах уынæм Плиты Гришы поэтикон уацмысты, уæлдайдæр та «Иунæджы кадæджы».

Иннæ адæмты хуызæн ирæттæм дæр мыггагон цардарæзты рæстæджы сæвзæрдис гуымиры æгъдæуттæ, куыд, зæгъæм, хист кæнындзинад. Уыцы хъуыддæгтæ арæзтой, мæрдты цард ис, зæгъгæ, ахæм цæстæнгасы бындурыл. Уыцы хистыты йæ «Иунæджы кадæджы» скадджын кодта Плиты Гриш.

Иунæгæн афæдзы размæ амард йæ фыд. Йæ мæгуырдынадмæ гæсгæ йын нæ бантыст йæ фыдæн афæдзы хист скæнын. «Хæс» æххæстгонд не ‘рцыд, зæгъгæ, тыхсы, уыцы хъуыдыйæ. Хист скæныны тыххæй Иунæг цæуы хъæдмæ æмæ амардта саг. Фæлæ хуыснаджытæ байстой саджы мард, йæхи та йын маргæ акодтой. Хъæубæстæ хист скодта Иунæгæн. Фæлæ ничи зоны йæ марджыты. Зæрæдтæй иу скуывта æмæ куры, цæмæй Хуыцау сбæрæг кæна марджыты. Æмæ сбæрæг сты марджытæ. Уыдон разындысты хисты æмæ сын æрцыдис тæрхонгонд. Гъе, афтæ,

уыцы таурæгъæн йæ мидис у реакцион, сæ рæстæг кæмæн ахицæн, ахæм талынг æгъдæуттæ кæй пропаганда кæны, уымæ гæстæ.

Фыдыбæстæйы Стыр хæсты тыххæй иуæй-иу æмдзæвгæты дæр национ колорит равдисынмæ тырнгæйæ, Плиты Гриш ацыд рæдыд фæндагыл æмæ равдыста советон æфсæддонты дингæнæг фанатиктæй.

Дингæнæг адæймагтæ ивгъуыд рæстæджы хъуыды кодтой, халæттæ куы уасой, уæд фыдбылыз æрцæудзæн, зæгъгæ, Плиты Г. ахæм фæстæзад, талынг адæймаджы хуызы равдыста советон салдаты йе ‘мдзæвгæ «Хæцæны». Тарст сынты цъæхахст фехъусгæйæ æфсæддон фæтарст йæхицæн мæлæтæй.

Йæ иннæ æмдзæвгæ «Салдат»-ы та æфсæддонтæ фронтмæ ацæуыны агъоммæ сæхи бафæдзæхстой Уастырджийыл æмæ Уастырджийы зарæг кæнгæйæ ацыдысты хæстмæ.

Плиты Г. куыд фыссы, афтæмæй уыцы адæймагтæ хъуамæ бахъахъхъæной, Октябры революцийы цæхæры чи сæвзæрдис, уыцы социалистон цардарæст.

Бæлвырд у, ахæм «национ миниуджытæ» кæй не ‘вдисынц нæдæр ирæтты, нæдæр нæ социалистон Райгуырæн бæстæйы иннæ нациты минавæртты.

Уыцы бæрæггæнæнтæ дзурæг сты ууыл, æмæ иуæй-иу фысджытæ нырма раст не ‘мбарынц социалистон мидисы æмæ национ миниуджы формулæ.

Социалистон цардарæст куы сæвзæрдис, уæд фендæрхуызон сты адæм, фендæрхуызон сæ цæстæнгас фæллоймæ, æхсæнадон исбонмæ, фæзындис се ‘хсæн ног моралон ахастдзинæдтæ.

Социалистон экономикайы æмæ идеологийы бындурыл рæзынц бирæ иумæйаг миниуджытæ алы нациты адæмы характерты æмæ психологийы. Уыцы хъуыддаджы фæдыл тынг ахсджиаг сты, 1939 азы Хетæггаты Къостайы райгуырдыл 80 азы сæххæсты фæдыл бæрæгбоны А. А. Фадеев цы ныхæстæ загъта, уыдон: «Мах, æмбæлттæ, социализм æмæ коммунизм аразгæйæ сарæзтам фадæттæ, æмæ адæмты æхсæн –уырыссæгты, украинæгты, белоруссæгты, ирæтты æхсæн дæр рæзынц бирæ иумæйаг миниуджытæ. Уыцы миниуджытæ дæтты социализм йæхæдæг, йæ ног социалистон техника, йæ царды ног формæтæ. Колхозонтæм, уырыссæгтæм, ирæттæм æмæ украинæгтæм, уæлдайдæр та трактористтæм æмæ комбайнертæм тынг бирæ иумæйаг миниуджытæ ис сæ характеры æмæ психологийы».

Уымæ гæсгæ фыссæг хъуамæ фиппайа царды æппæт прогрессивон миниуджытæ, адæмты кæрæдзимæ хæстæг чи кæны, уыдон. Фыссæг цард арфдæр куы ахуыр кæна, уæд йæ уацмысты раст æвдисдзæн социалистон нациты адæмы характерты æмæ психологийы иумæйаг миниуджытæ.

Джиоты Х.

«Æрыгон большевик», 1952.10.09

«ЦÆГАТ ИРЫСТОНЫ ÆРЫГОН ПОЭТТÆ» *

(СКЪУЫДЗАГ)

Чиныгмæ рæдыдæй хаст æрцыд Кочысаты Мухарбеджы æмдзæвгæ «Кавказ» Н. Глазковы тæлмацгондæй. Кочысаты Мухарбег ма æгас куы уайд, уæд нæ бон зæгъын уайд ныфсджынай, зæгъгæ, уый не сразы уыдаид ацы æмдзæвгæ ныммыхуыр кæныныл. Йæ рæдыд уый мидæг ис, æмæ поэт æппæлы цавæрдæр æнæбæлвырд Кавказæй, æппындæр нæ бæрæг кæны, ам советон дуджы цы ивдзинæдтæ æрцыд, уыдон. Кавказы тыххæй йæ фыстыты фæлтæрæн дæр нæй, Кавказ советон адæймагæн цæмæй зынаргъ у, Цытджын Октябры социалистон революци Кавказы адæмтæн цы радта, уый сбæрæг кæныны æмæ равдисыны тыххæй.

Кочысаты Мухарбеджы æмдзæвгæ ныммыхуыр кæнгæйæ цы рæдыд æрцыд, уый стырдæр кæны уымæй, æмæ советон адæмты иумæйаг бинонты темæ, Советон Цæдисы æфсымæрон хæлар-дзинады темæ ацы чиныджы зыны тынг чысыл.

А. Ерихонов

«Æрыгон большевик», 1952 азы 15 август

* Ныхас цæуы, 1952 азы мæскуыйаг чиныгуадзæн «Молодая гвардия» цы чиныг рауагъта, ууыл.

ЦИТАТАЁТÆ

* * *

Кæцыфæнды фæсарæйнаг эксперт дæр уын зæгъдзæни, Гайдар сæ сæргъы кæмæн лæууыд, уыцы неореформаторты митæ нæ бæстæйæн æвирхъау зиан кæй æрхастой, уый. Махмæ та йæ кой дæр нæ кæнынц. Æниу койыл цы дзурæм, уыцы «профессионалтæй» геройтæ куы аразынц, уæд? 1991 азы цауты фæстæ Уæрæсе иу дæс азы дæргъы хæдбар бæстæ нал уыд. Абон цы егъау зынтæ æвзарæм, уыдон дæр 90-æм азты финансон политикайы аххосæй сты. Уыцы политика аразджытæн ис нæмттæ, мыггæгтæ. Уæдæ сæ цæмæн фæрох кодтам?!. Бавдæлæм æмæ æргом зæгъæм, финансон, паддзахадон, хæстон, сфæлдыстадон хъуыддæгты фаджысдæттæ чи сарæзта, уыдоны нæмттæ. Ныртаккæ нæм сæвзæрди, раст ССР Цæдисы цы уавæр уыд, ахæм: цæлгæнæнты, къæбицты Чубайсæн алывыд калынц, телеуынæн та нын иудадзыг дзуры, уый, дам, раздæрау у æппæты сæрæндæр менеджертæй иу. Федтам уыцы «сæрæндзинад», Саяно-Шушены ГЭС-ыл стыр бæллæх куы ‘рцыд, уæд.

Тæрхон цæуылнæ рахæссынц, адамон хæдзарады, экономикайы æнæхъæн къабæзтæ чи фехæлдта, уыцы министрæн, чиновниктæн? Радзурæнт нын, чи сты, уыдон, стæй бæрнон бынæттæм куыд бахаудтой. Æмбæхсынтæй æнæкæрон хъæзтытæ, Уæрæсейæн знаггадгæнджытыл аудын æмæ сæ хъахъхъæнын хорзмæ не ‘ркæндзæн. Уый уæлдай тынгдæр рабæрæг ныр, нæ бæстæ Ныгуылæнимæ конфронтацийы (æвæццæгæн, бирæ рæстæг) куы бахауди, растдæр зæгъгæйæ та, хъоды ныл куы бачынди, уæд. Мах уыцы хъодыйæн нæ бафæраздзыстæм, «1991 азы баррикадон æфсымæрдзинад» куынæ фе-халæм, уæд. Уымæн æмæ ахæм æфсымæрдзинад тугæй нæу, идейæтæй дæр нæ цæуы – уый у дауæггаг æхцатæй дзыппытæ дзæг кæныны бындурыл арæст æфсымæрдзинад.

Юри Поляков,

«Литературная газета»-йы сæйраг редактор.

АиФ, 2014, № 37

* * *

Пессимизм мыл æфтауы, Уæрæсе йæ моралон уавæрæй ныгуылайнаг бæстæты цæсты йæхи кæй æфтауы, уый. Бæрæг у: Евроцæдисы паддзахæдты махимæ æмгуыст кæнын нал фæнды. Уыцы хъуыды мæм фæзынди 1991 азы фæстæ: мах уыдыстæм цивилизацион адæмы бинонты ‘хсæн, ныр та цыма уырдыгæй иуцасдæр фæиппæрд стæм. (...)

Рæхджы нæ царды бирæ цыдæртæ раивдзæни. Фæлæ йæ хъыггæнгæйæ зæгъын: политикон курс либерализацийырдаæм æмæ адæмы цард фæхуыздæр кæныны хъуыддагмæ раздæха, уый мæ нæ уырны.

Евгени Ясин,

«Новая газета», 2014, № 108

* * *

Æрратæ иууылдæр тæссаг сты, фæлæ сæ тæккæ тæссагдæр у, алыхуызон фæндæттæ-йедтæ кæй сæры фегуыры æмæ сæ æвæстиатæй царды рауадзынмæ йæ былыцъæрттæ чи фæхæры, уый. Демократи кæй хонæм, уыцы дуг нын, оххай, ахæм æрратæ æгæр бирæ балæвар кодта. Уыдон ивын байдыдтой скъолаты ахуыргæнæн чингуытæ, лæгдыхæй нæм æрбахастой, бамбарæн камæн нæй, ахæм æнахъинон ЕГЭ, æрхъуыды кодтой ног бæрæгбæттæ, зæгъæм, йæ ном дæр тыхтæ-фыдтæй дзурын камæн фæразæм, ахæм Иудзинады-Иугæнæджы бон.

Борис Прохоров,

«Новый вторник», 2014, № 30

* * *

Æрæджы дын центрон телеуынаы диктор, æппындæр гуырысхо нæ кæнгæйæ, куы радзурид: «При Брежневe сельское хозяйство было в упадке, молока не хватало...» Зæххардыстæн, мæ хъустыл нæ баууæндыдтæн. Ау, программæйы авторæн интернетмæ бакæсын афтæ зын уыди, стæй æппынадзух сæ нымæцыл камæн æфты, уыцы редактортæй иуæн уæд та куыд не ‘рæфтыд йæ зарды æнахъинон ныхæсты æцæгдзинад сбæрæг кæнын! 1980 азы Брежневæ «мидцоппайы» дуг йæ тæккæ тынгыл куы уыд, уæд УСФСР-йы стурвосы нымæц хæццæ кодта 58,1 милуанмæ, уыдонæй 22,1 милуаны – хъуццытæ. Иумæйагæй

фосы нымæц уыди 159,1 милуаны. Уæрæсе фосы нымæцæй дунейы ахста 5-æм бынат. Фæлæ 1990 азы цыма нæ хъæууон хæдзарадыл былар бафтыди – зæхкусджытæ цы хордтаиккой, уый нæ уыд æмæ афæдз æргæвстой 3–5 милуаны хъуццйтæ. Рацарæзты дуджы æмæ базарадон ахастытæм хизыны рæстæг та хъуыддаг бынтон сæфтмæ æрцыди: 2012 азмæ ма 159,1 милуанæй аздадис æрмæст 60,3 милуаны, уыдонæй 9 милуаны – хъуццйтæ.

Президенты бынат Д. Медведев куы бацахста, уæд Уæрæсейы стурвос уыди Эфиопи æмæ Бангладешæй къаддæр. ССР Цæдис суанг хæстон коммунизмы рæстæг дæр ахæм зауаты уавæры нæ уыди. Фыццаг Дунеон хæст йæ тæмæны куы бацыд (1916 азы), уæддæр фосы нымæц хæццæ кодта 33 милуанмæ, уыдонæй хъуццйтæ 17,3 милуаны. Мæнæ ныры сабыр азты, олигархтæ цардæй хъулау куы хъазынц, уыцы дуджы та нæм стурвос ис, уæдимæ абаргæйæ, дыууæ хатты къаддæр.

Александр Бобров,

«Советская Россия», 2014 азы 30 сентябрь

ФÆТÆГТЫ НЫХÆСТÆ ÆМÆ МИТÆ

* * *

Александр Македойнагмæ бахатыдысты, Олимпæг хъæзтыты, дам, ды дæр дæ тыхтæ куы бафæлварис. Уый сын афтæ:

– Кæд мæ ныхмæлæуджытæ паддæхтæ уыдзысты, уæд – табуафси.

* * *

Александрæн йæ дæлбар адæм загътой, не знæгтæм, дам, æхсæвыгон бабырсæм. Уый дзуапп радта:

– Æз уæлахиз давгæ нæ кæнын.

* * *

Вильгельм Тыхгәнæг (англисаг къарол) загъта: «Æнахуыр-гонд къарол, паддзахы худ чи ныккодта, ахæм хæрæг у».

* * *

Генрих IV (Наваррæйаг): «Де знæгтæй цæмæй фервæзай, уый тыххæй сæ дæхицæн лымæнтæ скæн».

* * *

Шведаг Кристина: «Хиппæлойтæ хъæбатыр нæ вæййынц, хъæбатыртæ хиппæлой нæ вæййынц».

* * *

Цыдæр политикон хъуыддаджы фæдыл æрцахстой фыссæг Цебриковайы æмæ хабар фехъусын кодтой Александр Ёртыккæгæмæн. Уый ахæм резолюци ныффыста: «Ауадзут уыцы заронд æдылы къоппайы».

* * *

Бисмарк: «Уæрæсейы ныхмæ макуы мацы сфæнд кæнут, уымæн æмæ уын уæ цавæрфæнды хин мийæн дæр дзуапп ратдзæн æдылы мийæ».

* * *

Бисмаркæн йæ иу зонгæ æппæлыди социализмы идейæтæй, фæнымадта йын уыцы системæйы миниуджытæ. Бисмарк лæмбынæг фæхъуыста, стæй æрæджиау загъта:

– Æвзæр не сты, кæй кой фæкодтай, уыцы идейæтæ. Хорз уайд, царды сæ рауадз, уæд – æвгъау дæм цы бæстæ нæ кæсы, уым, зæгъæм, Уæрæсейы.

* * *

Джулио Мазарини (Францы фыццаг министр): «Уымæй ном-дзыд къарол рауайдзæни: цы хъуыды кæны, уый нукуы фæдзу-ры». «Адæм се ‘ппæт дæр рæстзæрдæ сты, зæгъгæ, нымай, цæргæ та кæн, цыма цæстфæлдахджыты ‘хсæн дæ, афтæ».

* * *

Джордж Вашингтон: «Дзырдæн нæм сæрибардзинад куы нæ уа, уæд нæ фыстау гоби æмæ сабырæй æргæвдынмæ ласдзысты».

* * *

Теодор Рузвельт: «Реформæты сæргъы æдзухдæр зондцух фæлæууы».

* * *

Уильям Питт Кэстær, Британийы премьер-министр: «Закъон-тæн кæрон кæм счындæуы, уым райдайы тиранты дуг».

* * *

Марк Аврелий: «Знагæй дæ маст райсынæн æппæты хуыздæр мадзал: уый хуызæн ма у». «Цасфæнды куы фæтох кæнай, уæддæр адæм сæ кæнон нæ ныууаддзысты, цы сты, уымæй баззайдзысты».

* * *

Жаннæ д'Арк: «Æппындæр ницæмæй тæрсын, гадзрахатæй йеддæмæ».

* * *

Иуахæмы мадам де Сталь Наполеоны бафарста, хуыздæр сылгоймагыл, дам, кæй нымайыс (æнхæлдта император уый ном зæгъдзæни).

Наполеон дзуапп радта:

– Фылдæр сывæллæттæ чи ныййардта, уый.

* * *

Екатерина II: «Иу æнаххос адæймаджы зылынджыныл банымайыны бæсты фæлтау дæс аххосджыны растыл банымай».

* * *

Екатеринайæн йæ сæр тынг срыст. Йæ уарзон дохтыр Рожерсон æм æрбацыд æмæ йын загъта, туг дæ рауадзын хъæуы, зæгъгæ. Рауагътой дзы туг. Раст уыцы сахат императрицайæн фехъусын кодтой, граф Безбородко, дам дæм рынчынфæрсæг æрбацыд. Екатерина бардзырд радта, рахонут æй мидама, зæгъгæ. Граф куыддæр къæсæрæй æрбахызт, афтæ йæм Екатерина худгæйæ дзуры:

– Амæй фæстæмæ хъуыддæгтæ хуыздæр цæудзысты: немьцаг тугæй ма мæм цы баззад, уый мын рацъырдытой.

* * *

Елизаветæ I (Англисы къарол): «Уының, фæлæ ницы дзырын». «Адæмы удты дуæрттæ гом кæнын нæ уарзын».

* * *

Францы минæвар дис кодта, фæсарæйнаг æвзæгтæ, дам, куыд хорз зоныс? Елизаветæ йын афтæ:

– Сылгоймаджы дзурын сахуыр кæнын зын нæу. Зындæр у, йæ дзыхыл цæмæй хæца, ууыл æй сахуыр кæнын.

* * *

Елизаветæ йæ мæлæты хæд размæ афтæ загъта:

– Æнцад-æнцойæ амæлын мæ бауадзут. Англисæгтæ мæнæй бафæлладысты, æз та – уыдонæй.

Бенджамин Дизраэли: «Газеты иунæг раст ныхас дæр нæй. Кæсгæ дæр сæ уый тыххæй кæнынц». «Хъæздгуытæ æмæ адæм – уыдон сты иу паддзахады дыууæ нацийы». «Хъуамæ дын æфсæйнаг нервытæ уа, цæмæй уыцыиу адæймагимæ алы бон æмбæлгæйæ дæхи уæзданæй æвдисай». «Литературæ æмæ аивады йæ бон кæмæн ницы баци, уыдон свæййынц критиктæ».

Петр I: «Исты хъуыддаг саразын дæ куы фæнда, уæд ссардзынæ мин мадзалы. Куынæ дæ фæнда, уæд та ссардзынæ мин æфсоны». «Паддзахады æфтиæгтæм хæдзардзинæй кæсын хъæуы. Уыдон тыххæй æз Хуыцауы раз дæттын дзуапп».

* * *

Англисæй Голландимæ цæугæйæ Петраен йæ нау бахауд, æртæ боны чи ахаста, ахæм æвирхъау тымыгъы уацары. Адæм скатай сты.

– Цæуыл тыхсут, цæ? – фæхъæр ласта Петр хъæлдзæгæй. – Уырыссаг паддзах немыцаг денджызы фæдæлдон уа, уымæн куыд и гæнæн?!

* * *

Стыр Фридрих: «Титултæ æдылыты декорацитæ сты».

* * *

Иосиф Сталин: «Сырх æфсады тæппуд цæмæй уай, уый тыххæй тынг хъæбатыр уæвын хъæуы».

* * *

Аврам Линкольн: «Фыс æмæ бирагъ фæйнахуызон æмбарынц дзырд «сæрибар». Адæмы ‘хсæн быцæутæн дæр сæ хабар афтæ у». «Фæлитой æмæ козбаулæг тугхæстæг сты».

* * *

Владимир Ленин: «Хъæздгуйтæ æмæ фæлитойтæ – иу майданы дыууæ фарсы». «Капиталисттæ цæттæ сты махæн бæндæн рауай кæнынмæ. Гъемæ сæ мах уыцы бæндæнæй сауындздыстæм».

* * *

Семирамидæ йæхицæн зæппадз самайын кодта æмæ йыл ныуагъта ахæм фыст: «Паддзæхтæй æхцахъуаг чи уа, уый-иу ацы зæппадз фехалæд æмæ дзы сисæд, æхца йæ цас хъæуа, уыйбæрц». Персы паддзах Дарий фехæлдта зæппадз. Æхца дзы не ссардта, фæлæ дзы уыд æндæр фыст: «Æдылы къоппа, æхцайæ дын бафсис нæй, уыйеддæмæ мæрдты зæппæдзтæ нæ къахис».

* * *

Петр Столыпин: «Æхца кæм ис, уым дæлимон ис».

АНЕКДОТТÆ

* * *

Араббаг хъæздыг лæджы дуармæ æрлæууыд, ацæргæ устытæй йемыдзаг чи уыд, ахæм автобус. Хъæздыг лæг рудзынгæй ракаст æмæ фæрсы:

– Туристтæ та экскурсийы æрбацыдысты?

Лæггадгæнæг ын дзуапп радта:

– Нæ, дæ устыты мадæлтæ сты.

* * *

Не ‘ртæйæ чи хуыздæр разамынд дæтты, зæгъгæ, Черчилль, Рузвельт æмæ Сталин фæбыцæу сты. Бауынаффæ кодтой: гæдыйæн гарцицæ чи бахæрын кæна, уый – хуыздæр политик.

Черчилль гæдыйæн лæгъстæтæ кæнын байдыдта, йæ

фæсхъустæ йын йе ‘нгуылдзæй аныхы, къухæй йын бадары гарчицæ, фæлæ гæды йæ хæмхудтæ иуварс акæны.

Рузвельт тахынæгыл гарчицæ байсæрста æмæ йæ гæдымæ дары. Уый тахынæгæн йæ бинаг хайæ ахæрдтытæ кодта, иннæ ныууагъта.

Сталин бардзырд радта, гарчицæйы къæрта рахæссут, зæгъгæ. Гæдыйы дзы ныппæрста. Гæды ныммийау ласта æмæ къæртайæ уыцыу сæррæтт скодта, стæй йæ гарчицæйæдзаг фæрстæ сдæрын байдыдта.

– Федтат, бар-æнæбары дзæбæх куы хæры уыцы судзгæ-уыраутæ змæст!

* * *

Газет «Правда»-йы редакци. Къам: Хрущев хуыты фермæйы. Къамы бын хъуамæ исты ныффыстой. Иутæ загътой, ныффыссæм, дам, афтæ: «Хрущев хуыты астæу». Нæ. Иннæтæ дзурынц: «Хуытæ Хрущевы алыварс». Уый дæр нæ бæззы. Уæд та афтæ: «Æмбал Хрущев галиуырдыгæй æртыккаг». Иууылдæр сразы сты уыцы вариантыл.

* * *

Хрущевæн бантысти пысунæ ваннæимæ баиу кæнын, фæлæ йын нæ бантысти пъол царимæ баиу кæнын. Бантыст ын Хъырым Украинæимæ баиу кæнын, фæлæ йын нæ бантысти Дзуттыты автономи Мордвайы АССР-имæ баиу кæнын. Уый йæ къухы куы бафтыдаид, уæд нæм фæзындаид ног республикæ: Жидово-Мордовская АССР.

* * *

Брежнев кæсы йæ ныхас Олимпиадæ гом кæнгæйæ:

– О. О. О. О. О.

– Леонид Ильич, уыдон олимпон цæгтæ сты...

* * *

Брежнев сæумæраджы, йæ цæстытæ æууæрдгæ, пижамæйы рацыди балкъонмæ:

– Æгас цу, Хурзæрин!

– Арфæгонд у, æмбал генералон секретары! – дзуапп ын радта хур.

Сихорафон рудзынджы цур тамако дымы Леня:

– Дæ бон хорз, Хурзæрин!

– Хорз бонтæ дыл кæнæд, æмбал генералон секретарь!

Фынаы размæ Леня зæрдæрухсæй кæсы зæрæхсидмæ:

– Хæрзæхсæв, Хурзæрин!

– Цы мæ роны бабырыдтæ, зæронд хъебре?! Æз ныр Ныгуылæны дæн, Ныгуылæны!

* * *

– Дорогъой товарищ Индира Ханди...

– Леонид Ильич, уый Ричард Никсон у!

– Æцæг?.. Раст зæгъыс... Æз дæр æй уынын... Фæлæ мæнæ гæххæтты фыст ис – Индира Ганди. До-ро-гъой товарищ Индира Гъанди!..

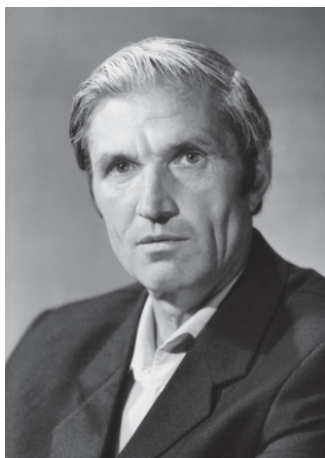
* * *

Брежневы рынчындонæ æрхуыссын кодтой. Хъуамæ йын операци скæной, цæмæй йæ риу фæуæрæхдæр уа. Науæд ыл ордентæн бынат нал и.

* * *

Хрущев Советон Цæдисы Геройы ном радта Насерæн, Египеты коммунистон парти кæй ныддæрæн кодта, уый тыххæй. Брежнев та хъуамæ Октябры революцийы орден радтаид Николай Дыккæгæмæн, Уæрæсейы революцион ситуаци кæй сарæзта, уый тыххæй. Фæлæ Леонид Ильичæн уыцы хъуыддаг бакæнын нал бантысти.

БИЦЪОТЫ ГРИШ

Нæ ирон литературæйыл æрцыди стыр зиан. 2014 азы 7 декабры цардæй ахицæн Бицъоты Хаджумары фырт Гриш, курдиатджын прозаик, драматург, тæлмацгæнæг, литературæиртасæг æмæ публицист, журнал «Мах дуджы» иуæрдион автор.

Гриш райгуырди 1932 азы 21 майы Ставд Дурты хъæуы зæхкусæг бинонты хæдзары. 1950 азы каст фæци Черменыхъæуы астæуккаг скъола, 1955 азы та – Цæгат Ирыстоны паддзахадон педагогон институты филологион факультет. Уый фæстæ бакасти Мæскуыйы Горькийы номыл литературон институты. 1960 азы кусын райдыдта газет «Рæстдзинад»-ы. 1961–1972 азты уыди чиныгуадзæн «Ир»-ы литературон хайады редактор. Фæстæдæр куыста журнал «Ногдзау»-ы, уыдис альманах «Литературная Осетия»-йы бæрнон секретарь, «Мах дуджы» сæйраг редакторы хæдивæг.

Бицъоты Гриш у бирæ радзырдты, уацауты, публицистон уацты автор. Йæ роман «Арвы айдæн» ссис хрестоматион.

Гришы уацмыстæ къорд хатты рацыдысты Мæскуыйы дæр, æмæ сын критиктæ скодтой стыр аргъ.

Нæ хорз хæлар, сыгъдæгзæрдæ, хæдæфсарм, бонзонгæ æмæ хиуылхæцгæ Гришæйы рухс фæлгонц махæй никуы ферох уыдзæни. Йæ уацмыстæ та цæрдзысты, цалынмæ ирон дзыхæй дзурæг уа, уæдмæ.

«Мах дуджы» кусджытæ

УЫДИ СЫГЪДÆГЗÆРДÆ, РАСТ АДÆЙМАГ

Бицъоты Гриш уыди сыгъдæгзæрдæ, раст адæймаг. Æмæ йæ прозæ дæр уый тыххæй дзуры царды рæстдзинадыл. Гришæй рох нæ уыди рагон зонды ныхас: «Вечно только прекрасное, а прекрасно только правда». Канд йæ уацмысты нæ, фæлæ йæ ‘мгæртты ‘хсæн дæр кæддæриддæр уыдис зæрдæбын æмæ цæстуарзон.

Гришы уæлдай хуыздæр базыдтон, дыууæйæ пьесæ куы ныффыстам, «Куринаг чызг», зæгъгæ, уыцы рæстæг. Уæд Цæгат Ирыстоны паддзахадон музыкалон театры директор уыди Цихиты Мæирбег. Пьесæ йæ зæрдæмæ фæцыдис, æмæ йæ сценæйыл сæвæрдта Цæлыккаты Мæирбеджы чызг Земфирæ. Комеди уыди музыкалон, зарджытæ дзы – дзæвгар. Сæйраг ролы (Мырзахъул) хъазыди Хъуылаты Елхъан.

Нæ литературæйы Гришы радзырдтæ, уацаутæ, романти ахсынц сæрмагонд фидауцджын бынат. Уый былалгъ æмæ иударон ныхасыл йæ къух систа æмæ равзæрста арф психологион мадзал. Æмæ уымæ гæсгæ йæ уацмысты хъайтарты фæлгонцтæ уыдысты бæлвырд, рæстдзæвин æмæ зæрдæмæдзæутæ.

Гриш зæрдиагæй æххуыс кодта райдайгæ автортæн, æмæ дзы уымæ гæсгæ бирæ æрыгон фысджытæ абоны онг дæр сты стыр бузныг.

Ходы Камал

АДÆЙМАГ ДЗЫ МÆРДТÆМ ДÆР ÆФСÆРМЫ КÆНЫ

Гришæйы тыххæй мæ иударон ныхæстæ кæнын нæ фæнды. Скъоладзау ма уыдтæн, афтæмæй йын бакастæн йæ «Норст цæхæр». Мæ зæрдæйыл сæмбæлд. Уæдæй фæстæмæ йын йæ иу рæнхъ дæр æнæ кастæй никуы ныууагътон. Раст уд ын радта Скæнæг, Дзырды фарн ын нæ бахæлæг кодта Хуыцау: мидисджын – йæ аивад, цардæгас – йæ фæлгонцтæ, нуарджын – йæ хъуыдыйад. Мæгуыр у, ирон уæвгæйæ, уыцы æвæджиауы суадонæй чи нæ фæхъæстæ уа, уый!

Йæ фæстаг фæндагыл ын, æгъдаумæ гæсгæ, йæ дыууæ уæхскыл

дыууæ худы æрæвæрдтой: иу – йæхион, иннæ – йæ каистæй. Дардмæ дыууæ базырау зындысты.

Фæфардæг сыгъдæг уд йе ‘цæг дунемæ. Ацы мæнг дунейы цалынмæ ирон дзырд уа, уæдмæ мæлæт кæмæн нæй, уыдоны æхсæн нымдгæнгæ æрлæууыд.

Косты Лизæ

ÆЦÆГ ЧЫРЫСТОН ЛÆГ

Гриш хуыцауыуарзон лæг куы нæ уыдаид, йæ зæрдæ фæндыры тæнау – æлвæст, уæд, æвæццæгæн, уыйбæрц зæрдæмæхъаргæ уацмыстæ нæ балæвар кодтаид Иры дзыллæйæн. Йæхи алы хъуыддаджы дæр Хуыцауыл кæй фæдзæхста, йæ цард Уый барæнтæй кæй барста, уый фæрцы йæ алы рæнхъ, йæ алы ныхас дæр уыди фатау рæстдзæвин, арвы тынау рухс æмæ кæрдæджы стъалыйау ирд.

Гриш уыд æцæг чырыстон лæг. Йæ царды фæстаг бонты ма-иу уыцы рынчынай дæр Ирыхъæуы аргъуанмæ æрбацыд æмæ кувæг адамы ‘хсæн Хуыцауы раз нымдгæнгæ суанг кæронмæ фæлæууыд.

О не Скæнæг, Дæ рухс дзæнæты йын мыггагмæ бадыны бар ратт.

Мамыкъаты Хъазыбег

ИРОН ДЗЫРДЫ ДÆСНЫ

Нæ дзырдаивад цы могортыл æнцайы, уыдонæн сæ сæйрагдæртæй иу рафæлдæхт. Цардæй ахицæн ирон дзырды дæсны Бицъоты Гриш.

Йæ уацмыстæ йын нæ чиныгкæсджытæ хæстæг айстой сæ зæрдæтæм, уымæн æмæ дзы арвы айдæнау зыны нæ адамы цалдæр фæлтæры цард, хуымæтæг лæджы миддуне, йæ цин, йæ бæллицтæ, йæ сагъæстæ.

Гриш цæргæ-цæрæнбонты литературæйы дæр æмæ царды алы хъуыддаджы дæр уыди удуæлдай фæллойгæнæг, æппындæр фæллад чи нæ зыдта, ахæм. Канд стыр фыссæг нæ уыд, фæлæ ма уыйхыгъд уыди хæдæфсарм, хæларзæрдæ адæймаг, йæ цæст

алкæмæн дæр уарзта хорз. Йæхицæй фырнымддæр æмæ уæздандæр лæгæн скæнæн нæ уыди. Никуы никæйы тæригъæды бацыди. Лæггад йеддæмæ дзы æвзæрæй ничи ницы базыдта. Нæ мæ рох кæны уый дæр, цы диссаджы ныхасæмбал уыди, куыд зыдта адæймагмæ байхъусын, йæ зæрдæйы уаг æмæ йын йе 'нкъарæнтæ бамбарын.

Ныххатыр нын кæн, Гриш, дæ царды рæстæг дын аккаг аргъ æмæ кад кæй не скодтам, уый тыххæй. Уæвгæ, æцæгдзинадæй афтæ рауайы не 'ппæт намысджын фысджыты хъысмæт дæр.

Рухсаг у!

Мзокты Аслæнбег

ГРИШ – МÆ ХОРЗ ХÆЛАР

Гриш махæн, йæ рагбонты хæлæрттæн, хæрз æрыгонæй базонын кодта, стыр курдиаты хицау кæй уыд, уый. Кæстæр кълæсты ахуыр кæнгæйæ дæр-иу æмдзæвгæтæ кастис артисты куызæн.

Фæлæ йæ æцæг курдиат, йæ хъарутæ æххæстæй разындысты, йæ лæджы кары куы бацыд, уæд. Æз ын йæ уацмыстæй бирæ бакастæн, æмæ-иу сыл алы хатт дæр зæрдиагæй бацин кодтон.

Гришæн Ставд Дурты ис цæхæрадон æмæ дыргъдон. Йæ дыргъдоны алы мыггаг бæлæстæ: йæхи сагъд фæткъуытæ, кæрдотæ, чылауитæ, балтæ... Нæ зыдта æнцæд бадын. Йæ фыссинагтæй-иу куы афæлмæцыд, уæд æдзухдæр архайдта цæхæрадоны.

Сыхбæстæ, хъæубæстимæ Гриш царди хæлар æмæ уарзонæй. Адæм ыл сæхæдæг дæр тынг æнувыд уыдысты. Зæрдиагæй йæ агуырдтой сæ цины æмæ сæ хъыджы заман дæр. Æз дзы хистæр дæн, фæлæ-иу арæх фæбадтыстæм иумæ, æрхъуыды-иу кодтам нæ рагбонтæ.

Ныртæккæ рынчын дæн, æмæ Гриш куы амарди, уæд мæ бон не сси мæрддзыгоимæ ацæуын. Хатыр мын бакæнæд. Кæд мæрдты исты ис, уæд зонæд, махæй рох кæй никуы уыздæн, уый.

*Золойты Владимир,
Гришы хъæуккаг*

ЯЛТА КРЫМСКОЙ 6/00046 24 8/12 1534=

СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ АЛАНИЯ ВЛАДИКАВКАЗ УЛ
ЦОКОЛАЕВА 2 БИЦОВЕВЫМ=

ВРЕМЯ БЕССИЛЬНО УМАЛИТЬ ЗАСЛУГИ ГРИША ПЕРЕД
РОДНЫМ СЛОВОМ ВЕЧНОГО ЕМУ СВЕТА
РУХШАГ=ДОРОГОЙ ДРУГ

ГУСАЛОВ БОРИС-

НННН 1636 08.12 300

Ирвэзынганджытæ.

* * *

<i>Шеф-редактор</i>	<i>Ирида КОДЗАТИ</i>
<i>Корректор</i>	<i>Заира КАРАЦЕВА</i>
<i>Дизайн</i>	<i>Залина ГУРИЕВА</i>
<i>Компьютерный набор</i>	<i>Марина КИРГУЕВА</i>

* * *

Цъары фæрстыл:

2. Дæргъæфсаг дзуарылæг.

3. Нарты Батрадзы фæстаг тох.

4. Реком. Уастырджи.

*Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по РСО-Алания.*

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00107 от 10 декабря 2014 г.

*Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.*

*Журналмæ цы кæухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

*Учредитель и издатель:
Министерство культуры РСО-Алания.
362040. г. Владикавказ, ул. Джанаева, 20.*

*Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru; http: // www.mahdug.ru.
Тел.: гл. редактор – 25-09-64; ответсекретарь, отдел прозы – 25-20-52;
отдел поэзии, корректор – 25-09-74; бухгалтерия – 25-22-47.*

*Подписано к печати 20.01.15. Формат издания 60х84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта МузI. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.
Тираж 1200 экз. Заказ № 1. Цена свободная. Выход из печати 30 января 2015 г.*

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.*

